

T.C. Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Hukuk Yüksek Lisans Programı

KROPOTKİN'İN ANARKO-KOMÜNİZM ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan: Serhat ÖZKAN

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Oktay UYGUN

İstanbul, 2019

TEZ ONAY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. M. Fazıl GÜLER
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans için gereken tüm şartları sağladığını tasdik ederim.

Prof. Dr. Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığını beyan ederiz.

Prof. Dr. Oktay Uygun
Danışman

Jüri Üyeleri

Prof. Dr. Oktay Uygun, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Genel Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Prof. Dr. Sultan Tahmazoğlu Üzeltürk, Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Anayasa Hukuku Anabilim Dalı

Dr. Öğretim Üyesi Bige Açimuz, Özyeğin Üniversitesi Hukuk Fakültesi İdare Hukuku Anabilim Dalı

İNTİHAL

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum, bu çalışmayı, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yol ve yardıma başvurmaksızın yazdığımı, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserleri her kullanışımda alıntı yaparak yararlandığımı belirtir; bunu onurumla doğrularım.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara katlanacağımı bildiririm.

Ad/soyad : Serhat ÖZKAN.

İmza:

ABSTRACT

ANARCO-COMMUNISM UNDERSTANDING OF KROPOTKIN

The purpose of this dissertation is, by taking Kropotkin's view into consideration, to reveal equality and freedom notions of anarchism. In the first chapter, Kropotkin's ideas regarding the human nature and the relationship between individual and society has been mentioned by considering mutual aid theory and evolutionary ethical approach which belong to Kropotkin. According to him, all problems which modern society faces arise from two power centres, namely government power and relationships of capitalist production. In this study, the main ground on which Kropotkin criticised government and capitalism and what he suggested alternatively has been examined. In which ways Kropykin differantiate himself from the other anarchists of the time, such as Bakunin and Proudhon, has been explained. Following this, revolution theory of Kropotkin which he suggested for transition to anarchist-communist society has been discussed. In the final part of the third chapter, by comparing with other anarchists of his time, Kropotkin's approach to gender equality has been examined.

Key Words: Kropotkin, anarchism, comunism, socialism, anarchist communism, Bakunin, Proudhon, gender, gender equality

ÖZET

PYOTR KROPOTKİN'İN ANARKO-KOMÜNİZM ANLAYIŞI

Bu tezin amacı Kropotkin'in görüşlerinden yola çıkarak anarşizmin eşitlik ve özgürlük anlayışını ortaya koymaktır. Birinci bölümde Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma teorisi ve evrimci etik anlayışı ele alınarak düşünürün insan doğası ve birey ve toplum ilişkilerine dair görüşlerine yer verilmiştir. Kropotkin, modern toplumun yaşadığı tüm sorunların kaynağını devlet iktidarı ve kapitalist üretim ilişkilerini olmak üzere iki ana iktidar odağında görmektedir. Bu nedenle ikinci ve üçüncü bölümlerde Kropotkin'in devleti ve kapitalizmi hangi temelde eleştirdiği ve yerine nasıl bir alternatif sunduğu incelenmiş, Bakunin ve Proudhon gibi döneminin diğer anarşistlerden hangi noktalarda ayrıldığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Ardından Kropotkin'in anarşist komünist topluma geçiş için sunduğu devrim teorisi ele alınmıştır. Son olarak, döneminin diğer anarşistleriyle kıyaslayarak Kropotkin'in toplumsal cinsiyet eşitliğine yaklaşımı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kropotkin, anarşizm, komünizm, sosyalizm, anarşist komünizm, Bakunin, Proudhon, toplumsal cinsiyet, toplumsal cinsiyet eşitliği

İÇİNDEKİLER

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KROPOTKİN'İN KOMÜNİZM ANLAYIŞI

GİRİŞ

Anarşizm birtakım çıkar çatışmaları nedeniyle şiddet ve yıkıcılıkla özdeşleştirilmekte, hatta terörizm ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Anarşizm kargaşayla suçlanmadığı iyi ihtimalde de fazla naif ve hayalci bir ideoloji olarak görülmekte, ciddiye alınmayarak toptan mahkûm edilmektedir. Kimi yazarlarca devleti ve her türlü yönetimi ortadan kaldırmak isteyen anarşizm fazla iyimser bir insan doğası anlayışına dayandığı için hatalıdır. Anarşizmi gerçekleştirmenin önündeki en büyük engel insan doğasıdır. Ayrıca yönetim toplumlar için bir zorunluluktur, toplumlar yönetimsiz var olamazlar, bu nedenle, anarşizmin bir siyasi kuram olarak değeri yoktur. Özetlediğimiz önyargılara karşı, bu tezdeki amacımız, anarşizmin en ünlü temsilcilerinden biri olan Kropotkin'den yola çıkarak, anarşizmin insana ve modern toplumsal kurumlara bakışını incelemek, dayandığı ön kabulleri ortaya koymak ve Kropotkin'in anarşizm içindeki yerini tespit etmektir.

Anarşizmi ortak bir paydada ifade etmeye çalışırken düşünürlerin bilgi kuramı, mülkiyet, şiddet ve teknoloji gibi çeşitli konulara ilişkin yaklaşım farklılıkları gözden kaçabilmektedir. Bu nedenle biz bu tez çalışmasının odak noktasına Kropotkin'i almayı seçtik. Bir 19. yüzyıl anarşisti olan Kropotkin; William Godwin, Max Stirner, Joseph Proudhon ve Mihail Bakunin gibi anarşistlerle beraber anarşizmin ilk dönem temsilcileri arasında yer alır. Kropotkin'in anarşizm anlayışını ele alırken kısaca geçmişine ve kariyerine değinerek siyasi görüşlerinin şekillenmesine yaşadığı olayların etkisini göstermeye çalıştık.

Genellikle anarşistler, gelecekte insanlara nasıl yaşayacaklarını dikte etmek istemedikleri için yerleşik düzenin eleştirisine yoğunlaşmış, anarşist toplumun işleyişine ilişkin bir somutlamada bulunmaktan kaçınmıştır. Kropotkin'in özgün yanı,

yalnızca mevcut düzeni eleştirmekle yetinmeyip, gelecekte hedeflediği topluma dair birtakım pratik önerilerde bulunmuş olmasıdır. Bununla birlikte Kropotkin, hayatının bütünü değerlendirildiğinde eylem ve propagandayı ihmal etmemiş olsa da, daha çok teoriyle uğraşmıştır. Düşünce sistemi içerisinde anarşizme bilimsel bir temel kazandırmıştır. Tezin birinci bölümü, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma ve ahlak anlayışında ortaya koyduğu bu bilimsel temeli incelemektedir. Kropotkin'in ahlak anlayışı, karşılıklı yardımlaşma teorisini düşünsel açıdan tamamladığı için ikisi bir arada ele alınmıştır. Bu bağlamda birinci bölümde 'Kropotkin'in İnsan ve Toplum Anlayışı' başlığı altında anarşist komünizme bir giriş mahiyetinde düşünürün karşılıklı yardımlaşma teorisi, insan doğası ve birey-toplum ilişkilerine dair görüşlerini sunduk.

İkinci bölümde, öncelikle, Kropotkin'in anarşizme dair kavramsal açıklamalarını, anarşizm ile bilim arasında kurduğu ilişkiyi ve anarşizmi tarihsel açıdan nasıl temellendirdiğini ele aldık. Kropotkin'in anarşizmin tarihine gösterdiği özen nedeniyle biz de tarihi sırayla Kropotkin'den önceki anarşistlerin ve anarşizme yaklaşmış düşünürlerin Kropotkin'in görüşlerine olan benzerliklerini inceledik. Ardından Kropotkin'in modern anlamda anarşizmin başlangıcı olarak nitelediği ve anarşistlerin sosyalist hareketten kopup bağımsızlaşmasını sağlayan ünlü Marks-Bakunin'in tartışmasına yer verdik. İkinci bölümde esas olarak 'Kropotkin'in Anarşizm Anlayışı' başlığı altında anarşist komünizmin 'negatif özgürlük' kısmına yoğunlaştık. Çünkü anarşizm dışarından dayatılan her kuralı, merkeziyetçiliği ve hiyerarşik ilişkileri reddederek bütün kısıtlamalara karşı bireyin kendini kaderini tayin hakkını, bir başka deyişle siyasal özgürlüğü savunmaktadır. Adından da anlaşıldığı üzere anarşist komünizmin ilk parçasını anarşizm oluşturmaktadır. Anarşist komünizmin ekonomik ve siyasal özgürlük olmak üzere ikili bir karakteri vardır. Bu bölümde Kropotkin'in dışsal otoriteyi reddetme gerekçelerini, devlet iktidarını, demokrasiyi, yurtseverliği,

suç-ceza ve hapishane düşüncesini hangi temelde eleştirdiği inceledik. Kropotkin'in eksik kaldığı yerleri tamamlayabilmek adına diğer anarşistlerden ve anarşist olmayan bazı yazarlardan yararlandık.

Ekonomi göz önüne alınarak yapılan ayrıma göre, anarşizm karşılıkçılık, kolektivizm, sendikalizm ve komünizm olarak dörde ayrılmaktadır. Üçüncü bölümde I. Enternasyonal içindeki tartışmalara değinerek, komünizmin, kolektivizm ve karşılıkçılıktan nerede ayrıldığını ve anarşizmin komünist yönelimi nasıl kazandığını ele aldık. Kropotkin'in komünizmi ekonomik açıdan üretilen zenginliklerin bölüşümünde ihtiyacı esas aldığı için her türlü ücretli emek sistemine karşı ekonomik eşitliği sonuna kadar götürmektedir. Kropotkin'in komünist toplumun imkanlarıyla ilgili öngörülerini, komünizme dair görüş ve önerilerini, başka bir deyişle onun ideal toplumunu inceledik. Daha sonra, bunun nasıl gerçekleşeceğini sorusuna cevaben onun devrim anlayışını ve devrimde şiddete bakışını ortaya koyduk. Son olarak, Kropotkin'in toplumsal cinsiyet eşitliği ile ilgili görüşlerini sunarken, kıyaslama yapabilmek adına döneminin diğer anarşistlerinin de konuyla ilişkin yaklaşımlarını tartıştık. Kropotkin cinsiyet eşitliğini 'görünmeyen emek' bağlamında ekonomiyle ilişkilendirerek ele aldığı için biz de cinsel eşitlik konusunu komünizm başlığı altında inceledik. Ve Kropotkin'in görüşlerine dair genel bir değerlendirmeyle tezi tamamlamış olduk.

BİRİNCİ BÖLÜM

KROPOTKİN'İN İNSAN VE TOPLUM ANLAYIŞI

1.1. KARŞILIKLI YARDIMLAŞMA DÜŞÜNCESİ[1]

1.1.1. Giriş

19. yüzyıl anarşistlerinden Kropotkin politik aktivizmden çok bilimle ve özellikle coğrafyayla ilgilenmiştir. Temel eserlerinden biri olan *Karşılıklı Yardımlaşma*'da *(Mutual Aid)* ileri sürdüğü görüşler sosyal bilimlerde pozitivizmin yükseldiği döneme aittir. Burada Kropotkin, Sosyal Darwinistlerin hayatta kalma mücadelesini ve türler arasındaki rekabeti abartan öğretilerine karşı evrimi başka bir açıdan yorumlamış ve insan doğasına ilişkin çıkarımlarda bulunmuştur. Çeşitli eserlere ve doğrudan yaptığı gözlemlere dayanarak insan ve hayvan toplumunda iş birliğinin yasalarını göstermeyi amaçlamıştır.

Karşılıklı yardımlaşmanın Kropotkin'in bilimsel ve siyasal çalışmalarının neresinde yer aldığı net değildir.[2] Bu konuda çeşitli görüşler vardır. Todes'e göre, Kropotkin anarşizme kaymadan önce de biyolojiye ve zoolojiye ilgi duymaktadır. Karşılıklı yardımlaşma düşüncesi dönemin Rus biyologlarının evrim teorisini kavrayışıyla birlikte düşünürün kendi bağımsız çalışmalarının ürünüdür. Kropotkin'in hayvan toplumuna ilişkin çıkarımları siyasal görüşlerinden önce oluştuğu için ideolojisinden bağımsız değerlendirilmelidir. Kinna'nın ileri sürdüğü, karşılıklı

---

[1] 'Karşılıklı Yardımlaşma' kavramı 'karşılıklı' sözcüğü kullanılmadan yalnızca 'yardımlaşma' ile anlatılabilir. Yardımlaşma zaten karşılıklı olduğu için 'karşılıklı yardımlaşma' ifadesi anlatım bozukluğuna sebep olmaktadır. Ancak Kropotkin'in İngilizce olarak yazdığı temel eseri 'Mutual Aid' dilimize 'Karşılıklı Yardımlaşma' olarak çevrilmiştir. Konuya ilişkin ikincil kaynaklarda da kavram 'karşılıklı yardımlaşma' şeklinde kullanmıştır. Biz de yanlış anlaşılmalara sebep olmamak için aynı ifadeyi kullanmayı tercih ettik.

[2] Rolf Cantzen, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, (Çev. Veysel Ataman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.248

yardımlaşmanın siyasal boyutunu ön plana çıkartan diğer görüşe göre, Kropotkin, 19. yüzyılın sonlarında anarşizmin gerileyişinden sosyal demokrasinin güçlenmesini sorumlu tutar ve karşılıklı yardımlaşma teorisiyle gözden düşen devrimci anarşizmi tekrar canlandırmaya niyetlenir. Onun Darwin'i kavrayışı bilimin siyasal bir enstrüman olarak kullanılabileceğini düşünmesini sağlamıştır.[3]

Her iki görüş de biyolojik olan ile siyasal olan arasında bir gerilim yaratmaktadır. Karşılıklı yardımlaşma ne salt evrimsel ilerlemeye yön veren yasaların araştırılmasıdır ne de politik kaygılarla anarşizmi temellendirmek için geliştirilmiştir. Kropotkin anarşist mücadeleye katılmadan çok önce biyoloji ve coğrafya alanında yaptığı çalışmalarla tür içi yardımlaşmanın örneklerine ve etkisine tanıklık etmiştir.[4] Darwin'in, yorumlayıcıları tarafından çarpıtıldığını, evrimin yalnızca mücadeleden ibaret olmadığını göstermek istemiştir. Sonuç olarak, karşılıklı yardımlaşma ister canlıların doğal gelişimine ait bir teori olarak görülsün ister anarşist devrimcinin ihtiyaç duyduğu iyimser insan doğasını gerekçelendirmek için ileri sürülmüş olsun, her halükârda Kropotkin'in anarşist komünizm anlayışının merkezinde yer alır. Çünkü anarşist komünizmi bilimsel bir iddia olarak ortaya koyabilmesi insan doğasına ilişkin görüşlerini açıkladığı karşılıklı yardımlaşma teorisi sayesinde olmuştur.[5] Kropotkin'in hayvan ve insan toplumlarına ilişkin görüşlerini aktarmadan önce yaşadıklarını ve karşılıklı yardımlaşma düşüncesinin nasıl ortaya çıktığını ele almak gerekir.

---

[3] Ruth Kinna, *Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context*, International Review of Social History, 40(2), 1995, (s.259-283), s.260-261

[4] Ruth Kinna, *Kropotkin: Reviving the Classical Anarchist Tradition*, Edinburg University Press, 2016, s.12

[5] George Crowder, *Klasik Anarşizm*, (Çev. Sinan Altıparmak), Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007, s.203; Marshall, *Anarşizmin Tarihi: İmkansızı İstemek*, (Çev. Yavuz Alogan), İmge Kitapevi, İstanbul, 2019, s.456-457

1.1.2. Karşılıklı Yardımlaşma Düşüncesinin Doğuşu

Aristokrat bir ailenin üyesi olarak dünyaya gelen Kropotkin St. Petersburg'da prestijli bir askeri okulda okumaktadır. Mezun olduktan sonra Çarın korumalarından biri olmasına kesin gözüyle bakılırken o üniversiteye gitmek ister. Başarılı olduğu için kolaylıkla burs alabilecek durumdadır ancak Çar ailesinden birinin yardımını istemez. Yüksek sosyetenin sıkıcılığından bunaldığı için hassa alaylarına girmeyi, saray balolarının ve resmî törenlerin koruyucusu olmayı reddeder. Bu nedenle uzun süredir düşündüğü topçu akademisi seçeneğine yönelerek Sibirya'da bir alaya katılmak ister. Sık sık Sibirya'nın bitki örtüsünü, dağlarını düşünüp o bölge üzerine okumalar yapar ve sonunda gitmeye karar verir. Sibirya o tarihte bir sürgün yeri olduğu için gitmesine babası ve komutanları karşı çıkar. Ancak kanun istediği Rus alayında görev alma hakkını tanımaktadır ve Kropotkin kararında ısrarcı olur.[6]

Sibirya'da Kazak alayında geçirdiği yıllar onun düşüncesinin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Madende çalışan işçilerin maruz kaldıkları sömürüyü görünce dehşete kapılır. Orada tanıştığı sürgün hayatı yaşayan bir devrimci sayesinde Proudhon'a ait bir kitabı okur.[7] Bu onun anarşizmle ilk temasıdır.[8] Daha sonra Sibirya'dan kaçan Bakunin'in serüvenlerini öğrenir. Üstlerinin isteğiyle hazırladığı belediye yönetimlerinin ceza sistemine ilişkin reform planlarının bürokrasinin karışıklığı içinde yok olduğunu görür.[9] Rus köylüleri ve yerli kabilelerin yaratıcı çabalarına, iş birliğine dayanan yarı komünist yaşam biçimlerine yakınlık hisseder.[10]

---

[6] Kropotkin, *Bir Devrimcinin Anıları*, (Çev. Mazlum Beyhan), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015a, s.169-172; (Orijinal Basım: 1899)
[7] Daniel Philip Todes, *Darwin Without Maltus: The Struggle for Existence in Russian Evolutionary Thought*, Oxford University Press, 1989, s.124
[8] Martin A. Miller (Ed.), *P. A. Kropotkin: Selected Writings on Anarchism and Revolutions*, The M. I. T. Press, Cambridge-London, 1975, s.9
[9] Paul Avrich, *Anarşist Portreler*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012, s.71
[10] Kropotkin, 2015a, s.227-228

Anılarında "Komuta ve disiplin ilkesi yerine ortak anlayış ilkesine göre hareket etme arasındaki farkı" anlamaya başladığını yazar.[11]

Sibirya'da askeri personel olarak yaşadığı deneyimler düşünceleri üzerinde kalıcı etkiler bırakır. Kropotkin'e göre, Sibirya'nın yönetim kadrosu eğitimli ve iyi niyetli insanlarla dolu olmasına rağmen bölge nihai olarak Petersburg'a bağlı olduğu için yereldeki halkın kendiliğinden doğan inisiyatif gücü kırılmaktadır. Bölgenin ilerlemesi için insanların yapılmasını istedikleri her işte düşünülen husus, yürürlüğe konulacak projenin yararları değil, bakanlığın kızıp kızmayacağı olmaktadır.[12] Böylece devletin halk için yararlı bir aygıt olmadığını düşünmeye başlaması Kropotkin'i anarşizme hazırlar.[13] Ancak onu siyaseten asıl dönüştüren şey coğrafya ve zoolojiye duyduğu ilgiyle Darwin'in *Türlerin Kökeni* isimli kitabında vardığı sonuçları araştırmasıdır.

Darwin *Türlerin Kökeni*'nde T. R. Malthus'un nüfus teorisinden etkilenerek evrim sürecinde "var olma mücadelesi"nin koşullara uyum sağlama yeteneği olan türleri koruyup diğerlerini elediğini vurgulamıştır. İngiliz siyasi iktisatçı ve din adamı Malthus'un nüfus teorisi (1766-1834) klasik anarşizmin ilk temsilcisi olan William Godwin'in acı ve ıstırabın olmadığı, savaşsız ve devletsiz bolluk toplumu ütopyasına verilmiş bir cevaptır.[14] Malthus, Nüfus İlkesi Üzerine Bir İnceleme (*An Essay On Principle of Population*) başlıklı denemesiyle nüfus oranının geometrik olarak artarken (1, 2, 4, 8, 16, 32...) gıda arzının aritmetik bir biçimde arttığını iddia eder.[15] (1, 2, 3, 4, 5, 6...) Eğer artış oranlarındaki dengesizliğe müdahale edilmezse açlık, savaş, salgın

---

[11] Avrich, 2012, s.71
[12] Kropotkin, 2015a, s.225-226
[13] Kropotkin, 2015a, s.228
[14] Rajendra K. Sharma, *Demography and Population Problems*, Atlantic Publishers and Distributors (P) Ltd., New Delhi, 2007, s.31-32
[15] Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi: Gerçekçi Düşüncenin Çağdaş Görünümü*, 3. Cilt, Bulut Yayınları, İstanbul, 2001, s.224

hastalıklar nedeniyle yine doğal denge kurulabilir ancak en iyi yöntem evliliklerin ertelenmesi, çocuk sayısının azaltılması gibi doğurganlığı azaltmaya yönelik çeşitli önleyici tedbirler almaktır.[16] Nüfus artışı ile kaynak arzı arasındaki dengesizlik toplumun ilerlemesini engellemektedir. Yiyecek arzını arttırmadan yoksullara yardım edilmemelidir.[17]

Malthus, bitki ve hayvan dünyasından "var olma mücadelesi"ne ilişkin örnekler sunarak insanların da aynı doğa yasasına tabi olduğunu, doğada bir mücadelenin var olduğunu ve bu mücadelede güçlü olanın hayatta kalacağını düşünmüştür. Darwin de Malthus'u okuduktan sonra canlıların evrimleşme nedeninin doğal seçilim olduğuna kanaat getirir.[18] Darwin "var olma mücadelesi"ni öncelikle "metaforik" olarak yani türlerin hayatta kalmak için zorlu doğa koşullarına karşı verdiği mücadele anlamında kullanır.[19] Bunun yanı sıra mücadele; "türün bir üyesinin diğerine bağımlılığını içerecek şekilde"[20] aynı türün üyeleri arasında ve türlerin kendi aralarında olmak üzere farklı şekillerde gerçekleşmektedir.[21] Darwin otobiyografisinde ve *Türlerin Kökeni*'nde Malthus'tan pek çok kez bahsetmesine karşın onun Malthus'a dayandığı yer mücadelenin yalnızca türler arasında olmayıp aynı türün üyeleri arasında da var olduğu yönünde spesifik ve sınırlı bir noktaya ilişkindir.[22]

---

[16] Sharma, 2007, s.31-32

[17] Karl Marx; Friedrich Engels, *Nüfus Sorunu ve Malthus*, (Çev. Oya Yaylalı), Sol Yayınları, Ankara, 1976, s.14-15. Engels'e göre, nüfus artışının geometrik, gıda kaynaklarının da aritmetik olarak arttığı iddiası sağlam kanıtlara dayanmamaktadır. Marx/Engels, 1976, s.27-28. Marx da söz konusu nüfus ilkesini kapitalizmin sebep olduğu sınıfsal sömürüyü "ölümsüz bir doğa yasası" olarak göstermekle suçlar ve nüfus yasasının genel geçer olmadığını, maddi üretici güçlerin gelişim aşamalarına göre nüfus yasasının değişeceğini ileri sürer. Marx/ Engels, 1976, s.37-38

[18] İsmail Dursunoğlu, *Sosyal Darwinizm*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.6, S.1, 2016, s.211

[19] Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma: Evrimin Bir Faktörü*, (Çev. Işık Ergüden-Deniz Güneri), Kaos Yayınları, İstanbul, 2018a, s.64, (Orijinal Basım: 1902)

[20] Charles Darwin, *On the Origin of Species*, A Penn State Electronic Classic Series Publication, Pennsylvania State University, 2001, s.63-64

[21] Darwin, 2001, s.63-64

[22] Todes, 1989, s.15, 18

Kropotkin de Sibirya'da geçirdiği zaman boyunca Darwin'in doğal seçilimin ana faktörü olarak gördüğü "var olma mücadelesi"nin kanıtlarını keşfetmeye çalışır.[23] Özellikle aramasına rağmen aynı türden hayvanlar arasında süregelen bir mücadeleye rastlamaz.[24] Hayvanların yaşamı üzerine yaptığı araştırmalarda hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşmanın büyük boyutlarda olduğunu gözlemler. Kropotkin'e göre türün korunması, gelişimi ve evriminde karşılıklı yardımlaşma büyük rol oynamaktadır.[25] Doğal koşullara ve iklim şartlarına en iyi uyum sağlayanlar rekabet halinde olan türler değildir. Birbirine destek olan hayvanların yaşam süresi daha uzundur; fiziksel ve zihinsel gelişimi de daha güçlüdür. Hayatta kalma mücadelesi ancak "tek tek canlıların yaşam imkanları için mücadelesi" anlamında kullanıldığında doğrudur.[26] Türler arasında geçen mücadele evrime yok denecek kadar az etki eder.[27] Darwin'e göre de dayanışma içerisinde bir araya gelenler türler fiziksel anlamda güçlü veya becerikli olan türlerden daha uzun süre yaşamaktadır. Darwin de mücadele kavramının dar anlamını genişletmemeleri hususunda takipçilerini uyarmıştır[28] ancak onun evrim anlayışında ön planda kalan öge çatışma fikri olmuştur.[29]

Darwin'in takipçileri ise "hayatta kalma mücadelesi"ni abartarak hayvanlar alemini mutlak bir mücadelenin var olduğu kanlı bir savaş alanı olarak sunmaktadır.[30] Darwin'in başlıca izleyicilerinden biyolog T. H. Huxley 'hayatta kalma mücadelesinin insan üzerindeki anlamı' başlıklı makalesinde hayvanlar alemini en güçlü olanların

---

[23] Avrich, 2012, s.72
[24] Kropotkin, 2018a, s.1; Todes, 1989, s.129
[25] Kropotkin, 2018a, s.6
[26] Kropotkin, 2018a, s.15
[27] Todes, 1989, s.135
[28] Kropotkin, 2018a, s.16 Kropotkin'e göre Darwin kendi takipçilerini uyarmıştır, ancak bir yazar Darwin'in Huxley'i ya da diğer Sosyal Darwinistleri kendi çalışmalarını yanlış yorumlamakla suçladığına dair bir veri olmadığını ifade eder. Tom Koch, *Prince Kropotkin: public health's patron saint*, *International Journal of Epidemiology*, Volume 43, Issue 6, December 2014, s.1682 (s.1681–1685)
[29] George Woodcock, *Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (Çev. Alev Türker), Kaos Yayınları, İstanbul, 2014, s.219
[30] Kropotkin, 2018a, s.17

hayatta kaldığı "gladyatör dövüşü" düzeyinde bir kavga olarak resmeder. Aynı makalede Thomas Hobbes'un bahsettiği "her bir kişinin herkese karşı" mücadelesini varoluşun olağan durumu olarak kabul eder. Hayvanlar arasındaki mücadelenin ilkel insanlar için de geçerli olduğunu düşünür.[31] Bu dönemde Darwin'in doğal seçilim dayanan evrim teorisinin toplumsal alana uygulanmasıyla Sosyal Darwinizm olarak bilinen bir kavram ortaya çıkmıştır.[32] Sosyal Darwinizm'in kurucusu olan Herbert Spencer,[33] doğa için sözü edilen hayatta kalma mücadelesini insan toplumlarına taşır.[34] Malthus'tan etkilenen Spencer'a göre insanlar ve hayvanlar hayatta kalmak için kendi türleriyle sürekli bir mücadele ve rekabet halindedir. Bu bir doğa yasasıdır. Nüfus artışından kaynaklanan rekabet ve mücadele uygun olmayan insanları elemekte ve en iyinin hayatta kalmasını sağlayarak toplumun ilerlemesine katkı sunmaktadır. En iyi olanın yaşaması için zayıf, hasta veya engelli olanların hayat karşısında yenik düşmelerine müdahale edilmemesi gerekir. Sosyal Darwinizm ekonomik alanda kapitalist sömürünün bırakınız yapsınlar (*laissez faire*) ilkesine meşruluk sağladığı için egemenlerce benimsenmiş, siyasal ve sosyal alanda milliyetçi ideolojinin güçlenmesine yol açmıştır.[35]

---

[31] Kropotkin, 2018a, s.18, 80

[32] Darwin'in kendisinin Sosyal Darwinciliğin taraftarı olup olmadığı hangi eserinin baz alındığına göre değişir. *Türlerin* Kökeni esas alınırsa Darwin'i Sosyal Darwinist olarak görmek pek mümkün değildir. Ancak *İnsanın Soyu*'na bakılırsa Darwin'i Sosyal Darwinist olarak değerlendirecek daha fazla kanıta rastlanır. Michel Ruse, "Evrimci Etiğin Savunusu", (Çev. Nermin Acar), *Evrimci Etiğin Temelleri*, (Haz. Jean-Pierre Changeux), Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2002, s.34

[33] Spencer'in evrim düşüncesini toplumsal alana uyguladığı ilk eseri *Social Static* Darwin'in *On the Origin of the Species* çalışmasından 8 yıl önce çıkmıştır. Spencer, Darwin'e göre evrim konusunda daha öncüldür. Bu nedenle Spencer'in Darwin'in evrim teorisinden etkilenerek en uygun olanın ayakta kalması fikrini geliştirdiği söylenemez. Spencer'in Sosyal Darwinci olarak değerlendirilmesinin nedeni Darwin'in 'doğal ayıklanma' kavramı yerine sosyal yaşamda uyum sağlama yeteneği en yüksek olanın hayatta kalacağını ileri sürmesidir. Bir yazar "en uygun olanın hayatta kalması" fikri Spencer'a ait olduğu için söz konusu akımın Spencerism veya Sosyal Spencerism olması gerektiğini düşünerek kavramın Sosyal Darwinizm olarak kabul görmesini eleştirmiştir. Dursunoğlu, 2016, s.213

[34] Recep Batu GÜNÖR, *Pyotr Kropotkin'in Düşüncesinde Karşılıklı Yardımlaşmanın Önemi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, C.9, S.43, 2016, s.1243

[35] Dursunoğlu, 2016, s.216-217

Avrupalı Darwin'ciler arasında mücadele ve rekabet fikri güçlü olsa da Darwin'in pek çok Rus takipçisi Malthusçu yaklaşımlara karşı çıkmıştır.[36] Bu bakımdan evrimsel süreçte karşılıklı yardımlaşmanın var olduğunu ileri süren tek doğacı Kropotkin değildir. Örneğin, Danilevsky, Darwinci rekabeti Hobbes'tan Adam Smith'e kadar Malthusçu çizgiye yaslanan "saf bir İngiliz öğretisi" olarak nitelendirmiştir.[37] Saint-Petersburg Üniversitesi'nden zoolog Prof. Kessler de 1880'de Rus doğacıların kongresinde böcekler ve kuşların davranışlarından örnekler sunarak karşılıklı yardımlaşma yasasının mücadeleden daha ağır bastığını, evrim sürecinde temel faktörün çatışmadan çok iş birliği olduğunu göstermiştir.[38] Ancak Kessler, sunumunu gerçekleştirdikten bir yıl sonra öldüğü için görüşleri taslak halinde kalmıştır. Kropotkin de Sibirya'da geçirdiği yıllarda türlerin evriminde iş birliği ve dayanışmanın önemini gördüğü için Kessler'in ana hatlarıyla sunduğu karşılıklı yardımlaşma teorisini kapsamlı ve sistematik bir hale getirmiştir.[39]

Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma* kavramını ele aldığı makalelerinde Darwin'i Malthusçu karakterinden ayırır ve Sibirya'da yaptığı gözlemler doğrultusunda Kessler'in ortaya koyduğu dayanışmacı görüşleri geliştirir. Ancak bunu yaparken "var olma mücadelesi" kavramına bir karşıtlık kurmaz. Karşılıklı yardımlaşmayı Darwin'in doğal seçilim teorisinin başka bir versiyonu olarak ele alır.[40] O, Darwin'i yorumlayanların "var olma mücadelesi"ni insanların birbirlerine ve doğaya karşı giriştiği çetin bir mücadele olarak sunmalarından rahatsız olur ve bir yanıt verme ihtiyacı hisseder.[41] Bu nedenle birkaç yıl boyunca doğacıların, antropologların

---

[36] Stephan Jay Gould, "Kropotkin Was No Crackpot", *Bully for Brontosaurus: Reflections in Natural History*, W.W.Norton, New York-London, 1992, s.588-589; Todes, 1989, s.25, 41-42 https://www.marxists.org/subject/science/essays/kropotkin.htm (Erişim Tarihi: 29.07.2019)

[37] Todes, 1989, s.41-42

[38] Kropotkin, 2018a, s.7, 19-20; Avrich, 2012, s.73

[39] Avrich, 2012, s.74

[40] Cantzen, 2015, s.248

[41] Kropotkin, 2018a, s.11; Woodcock, 2014, s.220

çalışmalarına ve doğrudan yaptığı gözlemlere dayanarak karşılıklı yardımlaşmanın hayvan ve insan toplumundaki boyutlarını inceleyen bir dizi makale yazar. *Evrimin Bir Faktörü: Karşılıklı Yardımlaşma* isimli kitabı da söz konusu makalelerin toplanmasıyla ortaya çıkar.[42]

1.1.3. Karşılıklı Yardımlaşmanın Hayvan Toplumlarındaki Yeri

Kropotkin'e göre, ilerlemenin, türlerin kendi içinde birbirlerine karşı verdiği mücadeleyle geliştiği iddiası doğrudan gözlemlere dayanmamaktadır.[43] Doğal seçilim mücadelede güçlü ve kurnaz olanları değil, karşılıklı yardımlaşma uygulayan türleri korumakta ve anti-sosyal olanları elemektedir. Doğada farklı hayvan türleri arasında bir mücadele olsa da aynı türe mensup hayvanlar arasında karşılıklı yardımlaşma ve savunma vardır. Mücadelenin mi yoksa sosyalliğin mi daha çok rastlandığını tespit etmek zordur ancak doğa göstermektedir ki hayatta kalma süresi en yüksek olan türler birbiriyle savaşanlar değil, dayanışma içinde bir araya gelenlerdir.[44] Belirli dönemlerde yiyecek bulmak için türler de kendi içlerinde birbiriyle mücadele ederler.[45] Ancak türler arasında geçen mücadelenin evrimsel ilerlemeye etkisi son derece düşüktür.[46] Öte yandan yaşamda bir mücadele olduğu da inkâr edilemez bir gerçekliktir. O halde, sorun, mücadelenin Darwin'in kabul ettiği ölçüde olup olmadığı veya hayvanlar aleminin evriminde önemli bir işlev üstlenip üstlenmediğidir.[47] Darwin geniş bir hayvan çeşitliliğinin olduğu tropik bölgeleri ziyaret etmiş, kalabalık hayvan grupları gözlemlemiştir. Nüfus bakımından daha fazla hayvanı taşıyamayacak bölgelere bakarak mücadelenin zorunlu olduğu sonucuna varmıştır. Ancak eserlerine

---

[42] Avrich, 2012, s.75
[43] Kropotkin, 2018a, s.10-11
[44] Kropotkin, 2018a, s.19
[45] Kropotkin, 2018a, s.64
[46] Todes, 1989, s.135
[47] Kropotkin, 2018a, s.64-65

bakıldığında, mücadele fikrini destekleyecek bir kanıt yoktur. Özellikle eserinin "*hayatta kalma mücadelesi, aynı türden canlılar ve çeşitler arasında cereyan ettiğinde daha serttir*" başlıklı bölümünde mücadeleye ilişkin hiçbir örnek sunmamıştır.[48]

Bir bölgede hayvan yoğunluğu fazla olduğunda, hayatta kalma mücadelesinde rekabet değil, karşılıklı yardımlaşma önemli rol oynamaktadır. Fiziksel koşullar zorken hayvanların da birbirleriyle mücadele etmesi tüm grubun yaşama imkanını zayıflatmaktadır. Böyle bir rekabet hiçbir evrim için ilerletici olması mümkün değildir.[49] Evrimin temel faktörü mücadele değil, karşılıklı yardımlaşmadır. Karşılıklı yardımlaşma evrim için bir katalizör işlevi görmekte, türleri en az enerjiyle koruyup hem zekalarını hem de tedrici evrimlerini geliştirmektedir.[50] Örneğin, bir karınca sürüsünde beslenme, yuva yapma ve yavruları yetiştirme gibi her türden işin gönüllü yardımlaşma ilkesi doğrultusunda yapıldığını görürüz. Birçok karınca türünde yaşamın temel özelliği paylaşımdır. Her karınca önceden çiğneyip kısmen sindirdiği besini aç veya susuz olan karıncayla paylaşır. Aç olanlar antenleri aracılığıyla yemek talebinde bulunduğunda karnı tok olan karınca gelir, alt çenesini açıp şeffaf sıvının bir damlasını yalaması için aç karıncanın ağzına getirir.[51] Diğer hayvan türleri de karşılıklı yardımlaşma güdüsüne sahip olmak bakımından farklı değildir. Penguen grupları kavga etmeden dinlendikleri ve balık avladıkları yerleri ayırmıştır. Kör bir pelikanı diğer pelikanların uzak mesafelerden balık getirerek beslediği görülmüştür.[52]

Fiziksel anlamda güçlü olan türlerden ziyade birlikte hareket eden türler hayatta kalmaktadır. Sözgelimi, koruyucu bir sağlam kabuktan yoksun olan karıncalar renkleri nedeniyle düşmanları tarafından kolayca görülebildiği için dezavantajlıdır. Ancak

---

[48] Kropotkin, 2018a, s.65
[49] Todes, 1989, s.129
[50] Kropotkin, 2018a, s.19
[51] Kropotkin, 2018a, s.24-25
[52] Kropotkin, 2018a, s.64

topluluk halinde bir araya geldiklerinde kuşlar ve böcekler karıncalara dokunamamaktadır. Bir doğacı, deney amacıyla, karınca dolu bir sepeti çayıra döktüğünde karıncalar ortak savunma amacıyla birbirine destek olmuş, ağustosböcekleri ve cırcırböcekleri gibi en hareketli böcekleri dahi kaçırtmıştır. Entelektüel kapasiteleriyle tüm böcekler sınıfını geride bırakan karıncaların gücü Hobbes'çu mücadele yasasının yerine karşılıklı güven ve yardımlaşma yasasını koymalarından ileri gelir.[53] Arılar da çeşitli şekillerde karşılıklı yardımlaşma uygulamaktadır. Arılar bugünkü gelişme, refah ve güvenlik düzeyine ortak çalışmaları sayesinde erişmişlerdir. Anti sosyal içgüdüleriyle hareket edenler doğal ayrım tarafından elenme riskiyle karşılaşırken, dayanışma içerisinde olan arılar uzun vadede daha avantajlı olmaktadır.[54]

Hayvanlardaki sosyallik belirtisi daha pek çok türde gözlemlenebilir. Kuşların göç sırasında gecikenleri hep birlikte beklemeleri ve sürünün en başını nöbetleşerek devralmaları,[55] yengeçlerin kabuk değiştiren arkadaşlarını deniz hayvanlarından korumaları[56] ve yumurtalarını bıraktıkları denize karşılıklı uyum içerisinde gruplar halinde gitmeleri[57] hep dayanışma içgüdüsünün yansımasıdır. Küçük kuşlar, bir çaylaktan veya şahinden çok daha güçsüz olmalarına rağmen ortak eylemleri ve cesaretleriyle yırtıcı komşularından çekinmez, tersine onların etrafını çevirir ve kovar.[58] Papağanlar gaga ve pençeleriyle değil, toplu yaşamaları sayesinde güvenliklerini sağlamaktadır. Papağanların uzun ömürleri ve zekâları sosyal yaşamlarının bir

---

53 Kropotkin, 2018a, s.26-27
54 Kropotkin, 2018a, s.27-28
55 Kropotkin, 2018a, s.45
56 Kropotkin, 2018a, s.24
57 Kropotkin, 2018a, s.23
58 Kropotkin, 2018a, s.36, 44

sonucudur.[59] Kropotkin'in deyişiyle, "En kurnazlar ve en uyanıklar sosyal yaşamın ve karşılıklı desteğin avantajlarını anlayanlar karşısında elenir."[60]

Bununla birlikte, hayvanlar arasında evrimsel ilerlemeye paralel olarak iş birliği içgüdüsel olmaktan çıkmaktadır. Türler evrimsel olarak geliştikçe iş birliği, fayda sağladığı ve zevk verdiği için bilinçli olarak tercih edilmektedir. Örneğin, kuş türleri arasında turnalar veya papağanlar, memelilerde ise maymunlar ve insanlar o türün daha yüksek temsilcilerini oluşturur. Ve hayvanlar arasında bir türün yüksek temsilcilerine doğru gidildikçe karşılıklı yardımlaşma duygusu artış gösterir.[61] Hayvanların şakalaşmaları, oyun için birbirlerinin peşinden koşmaları ve dövüşmeleri, kuşların koral olarak şarkı söyleyip dans etmeleri böyledir. Bu bir benzerinin yakınlığını hissetme ihtiyacının yani sosyallik özelliğinin ürünüdür. Sosyallik, mücadeleye sınır koyarak yüksek ahlaki duyguların gelişimine yardımcı olmaktadır.[62]

Karşılıklı yardımlaşma içgüdüsü hayvanların ortak bir adalet duygusu geliştirmelerine yardımcı olmuştur.[63] Toplumsal yaşam ortak bir adalet duygusunun varlığıyla mümkündür, çünkü her bir kişi başkaları aleyhine kendisine ayrıcalıklar yaratır ve dayanışmaya uzak bir tutum sergilerse ortak yaşam güçleşir.[64] Bu nedenle hayvanlar çeşitli yöntemlerle grup içindeki birlikteliği diri tutarlar. Örneğin, kursağı dolu olan bir karınca aç arkadaşını reddederse ona kötü davranılır. Bir karınca farklı türden bir karıncayı beslemeyi kabul ettiği zaman beslediği karıncanın arkadaşları

---

[59] Kropotkin, 2018a, s.39
[60] Kropotkin, 2018a, s.29
[61] Kropoktin, 2018a, s.32
[62] Kropotkin, 2018a, s.62-64
[63] Kropotkin, 2018a, s.25
[64] Kropotkin, 2018a, s.62

tarafından da sahiplenilir.[65] Bir serçe başkasının yaptığı yuvaya el koymaya ya da oradan bir şeyler çalmaya kalkarsa diğer serçeler ona müdahale ederler.[66]

Doğa göstermektedir ki rekabet, hayvanlar aleminde kural değildir. Hayvanlar, hayat mücadelesinde karşılıklı yardımlaşma uygulayarak rekabeti ortadan kaldırmakta ve yaşamı daha az enerjiyle daha kaliteli hale getirmektedirler. Doğanın eğilimi türlerin birleşmesi ve yardımlaşması yönünde olduğu için doğal ayıklanma da rekabeti mümkün mertebe ortadan kaldırmaya çalışır. Karşılıklı yardımlaşma türün her bir üyesinin maddi, ahlaki ve entelektüel gelişimini güçlendirir.[67] Türler, bir araya gelmeyi ve rekabeti yok etmeyi bildikleri ölçüde yaşama ve gelişme imkanına daha çok sahip olmaktadır.[68]

1.1.4. Karşılıklı Yardımlaşmanın İnsan Toplumlarındaki Yeri

Kropotkin, hayvan aleminden sonra insanlık tarihinin geçirdiği ana aşamaları ele alır, ilkeller arasında, orta çağ şehirlerde ve modern toplumda görülen karşılıklı yardımlaşma pratiklerine ilişkin sayısız örnek sunar. Tarih boyunca insanlar, toplumsal ilerlemenin her evresinde kabile, köy komünü, loncalar ve orta çağ sitesi gibi evrimlerinin yeni evresiyle uyumlu karşılıklı yardımlaşma kurumları geliştirmiştir.[69] "... insanoğlu ne zaman evriminde yeni bir evreye denk düşen yeni bir toplumsal örgütlenme oluşturmak zorunda kalsa, halkın yaratıcı dehası yeni atılımın öğelerini ve ilhamını hep canlı kalan bu eğilimden almıştır... "[70] İnsanın ilerleyebilmesi, şu anki

[65] Kropotkin, 2018a, s.25
[66] Kropotkin, 2018a, s.63; Kropotkin, *Anarşist Ahlak*, (Çev. Işık Ergüden), 2018b, s.29-30, (Orijinal Basım: 1889)
[67] Kropotkin, 2018a, s.76-77
[68] Kropotkin, 2018a, s.78. David Miller'a göre, Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmanın nasıl gerçekleştiğine ilişkin gerek hayvan toplumlarından gerek insan toplumlarından çok sayıda örnek vermiştir ancak türlerin karşılıklı yardımlaşma uyguladığı ölçüde hayatta kalma şansının arttığını ispatlayamamıştır. Karşılıklı yardımlaşma en yüksek düzeyde uygulandığında da bir tür türün hayatta kalma olasılığı azalabilir. Crowder, 2007, s.205
[69] Kropotkin, 2018a, s.13
[70] Kropotkin, 2018a, s.201

konumuna erişebilmesi, her zaman canlı kalan toplumsallık içgüdüsü sayesinde olmuştur.[71] Buna rağmen, tarihçiler genellikle hayattaki mücadelelere, savaşlara büyük yer ayırırken insanlığın barışçıl yönlerini ve savaşsız geçen dönemleri ihmal etmiştir. Şiddet olayları detaylarıyla aktarılmış, barış içerisinde yaşayan halkın gündelik hayatına, karşılıklı destek ve fedakârlık pratiklerine sınırlı bir şekilde yer verilmiştir. Kropotkin'in ifadesiyle doğrudan aktaracak olursak, "fırtınalar ve kasırgalar arasında, parlak ve güneşli günler göz ardı edilmiştir." [72]

Kropotkin'e göre, hayvanlar aleminin evriminde doğanın öğrettiği yardımlaşma ve sosyallik eğilimi insan toplumu için de geçerlidir. İnsandaki yardımlaşma eğilimi çok uzak bir kökene sahiptir ve insan evriminin ilk aşamalarından beri kendini göstermiştir.[73] Bu öylesine doğal bir güdüdür ki insanlık tarihinde hiçbir evrede karşılıklı yardımlaşma ve sosyallik içgüdüsü yok olmamıştır.[74] Bu, gündelik yaşamın pek çok ayrıntısında gözlemlenebilir. Komşusunun yanan evi gördüğünde eline bir kova su alıp yangını söndürmeye koşmayacak insan yoktur. İnsanın yardım etmesinin nedeni komşusuna duyduğu sevgi değildir. Sevgi kişisel ve geçici bir duygudur. İnsanın oradaki hareketi çok daha genel bir duygunun, toplumsallık ve dayanışma içgüdüsünün ürünüdür.[75] Nitekim, ilk ortaya çıktığında silahsız olan insan güvenlik ve ilerleme ihtiyacını rekabet ederek değil, yardımlaşma yoluyla kendi türünün çıkarlarını dikkate alarak sağlamıştır.[76]

Tam bu noktada, Kropotkin insanlığın karamsar tarihinden yola çıkarak baskıyı ve savaşları insan doğasına dayandıran düşünürleri eleştirir. Çünkü kötü bir insan

---

[71] Kropotkin, 2018a, s.77
[72] Kropotkin, 2018a, s.112
[73] Kropotkin, 2018a, s.201
[74] Kropotkin, 2018a, s.142
[75] Kropotkin, 2018a, s.9
[76] Kropotkin, 2018a, s.78-79; Kropotkin, *Anarşi: Felsefesi-İdeali*. (Çev. Işık Ergüden), Kaos Yayınevi, İstanbul, 2015b, s.54, (Orijinal Basım: 1887-1905)

doğası, insanları barış içinde bir arada tutacak bir otoritenin varlığını meşrulaştırmakta, insanın kötü eğilimlerini disipline etmek için küçük bir azınlığa diğer tüm insanları yönetmek bakımından bir ayrıcalık tesis edilmektedir.[77] Ünlü toplumsal sözleşme kuramcısı Hobbes'a göre, insan, doğası gereği bencil ve saldırgan olduğu için toplum öncesi dönemde savaş ve kargaşa hüküm sürmektedir. Tabiat hali olarak adlandırılan toplum öncesi dönemde rekabet ve bencillik vardır. Hayat, vahşi ve kısadır. Rastgele kalabalık bir yığın oluşturan insanlar henüz toplum düzenine geçmemiştir. Bu güvensizlik ortamı insanları özgürlüklerinden vazgeçmeye itmiş, herkesin herkesle yaptığı sözleşme ile bağlayıcı ortak kurallar tesis edilmiş ve böylece toplum düzenine geçilmiştir. Tabiat hali varsayımı üzerine egemen iktidarın meşruluk temellerini atan Hobbes yöneten-yönetilen ayrımına dayanan devletin eşitsizlik oluşturmadığını, bilakis eşitliğin bu güçlü otorite ile sağlandığını ileri sürmüştür.[78]

Karşılıklı yardımlaşma kitabında Hobbes'un tabiat hali kurgusuna karşı çıkan Kropotkin ise bambaşka bir başlangıç noktasından hareket etmektedir. Kropotkin'e göre insan tabiat halindeyken de toplumsaldır. İnsanın toplumsallığı doğaldır, bu nedenle toplum insanlardan önce vardır.[79] Hobbes, Locke ve Rousseau gibi sözleşmeci düşünürler toplumsal düzene geçişin bir sözleşmeyle gerçekleştiğini varsaydıkları için toplumun kurulmasını insan iradesiyle açıklarlar. Kropotkin için toplumsal düzenin kuruluşunda insan iradesinin bir rolü yoktur. İnsan, doğası öyle gerektirdiği için, kaçınılmaz olarak toplum içinde yaşamak zorundadır. İlk insanlar tek başına dolaşan aileler halinde değil, sürü veya kabileler halinde yaşamışlardır. Darwin de tek başına yaşayan maymunların insana dönüşemeyeceğini kavradığı için insanın anti-sosyal ama

---

[77] Kropotkin, 2018a, s.112
[78] Mehmet Ali Ağaoğulları; Levent Köker, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004, s.212
[79] Kropotkin, 2018a, s.59, dipnot 26; Kropotkin, 2014, s.186

güçlü olan gorilden değil, daha zayıf fakat sosyal olan şempanze türünden geldiğini kabul etmiştir.[80]

İnsan soyunda var olan toplumsallık eğilimi kendisini insanın geliştirdiği pek çok kurumda göstermiştir. Değindiğimiz gibi, vahşilerin yaşadığı gensler ve klanlar, barbarları bir arada tutan köy komünü, Roma İmparatorluğu'nun yıkılışıyla doğan Orta Çağ loncaları ve şehirleri insanlık tarihinin her yeni bir aşamasına denk düşen karşılıklı yardımlaşma örgütleridir. Özellikle Orta Çağ şehirleri ve loncaları döneminde karşılıklı destek pratikleri doruk noktasına ulaşmıştır.[81] Bu dönemde mekanik buluşların ve fizik biliminin temellerinin atılması, özellikle mimarinin büyük bir gelişme göstermesi, İtalyan dilinin ve Dante'nin zevk uyandıran eserleri karşılıklı desteğe dayanan toplumsal yaşamla mümkün olmuştur.[82] Orta Çağ'daki herhangi bir anıt bir kişinin hayal gücü ve kölelerin çalışmasıyla değil, tüm şehrin ortak katkısıyla yapılmıştır.[83]

16. yüzyılda Orta Çağ'dan beri merkezi devletlerin güçlenmesiyle komünler ve köy topluluklarının üstlendiği tüm toplumsal işlevler devlet tarafından kontrol altında alınmış, halkın doğal ve kendiliğinden uyum içerisinde işleyişi sekteye uğramıştır. Devlete karşı yükümlülükleri artan insanlar birbirlerine karşı sorumluluk duymamaya başlamıştır.[84] Şöyle ki Lonca'da hasta olan birine kardeşleri sırayla bakarken şimdi

---

[80] Kropotkin, 2018a, s.81

[81] Kropotkin Orta Çağ'ın özgür şehir komünlerine ve lonca sistemine karşı fazla iyimserdir. Özgür komün feodal mülkiyet üzerinde yaşayan bir serf tarafından bakıldığında ilerici olabilir ancak anarşinin ilk önemli örnekleri olarak değerlendirilemeyecek özelliklerle doludur. Orta Çağ komününde yargıçlar seçimle iş başına gelmelerine rağmen zengin ve nüfuzlu aileler içerisinden seçilmeleri zamanla oligarşiye sebep olup sınıfsal ayrımları derinleştirmiştir. Avrupa lonca sistemi de baskı ve sömürüden azade değildir. Lonca üyeliğinin amacı ustalık seviyesine erişerek süreci tamamlamaktır. Ancak ustaların yönetici olduğu lonca sisteminde kalfa olmak isteyen çırakların uysal olmaları ve ustalarına boyun eğmeleri gerekmektir. Bununla birlikte loncalarda ve siyasette karar hakkı olmayan proleter bir nüfus da bulunmaktadır. Harold Barclay, *Efendisiz Halklar*, (Çev. Zarife Biliz), Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.136-138. Kropotkin karşılıklı yardımlaşmada usta ve çırak arasındaki iktidar ilişkisini sadece tecrübe farkı gibi anlatır. Kropotkin, 2018a, s.176

[82] Kropotkin, 2018a, s.194

[83] Kropotkin, 2018a, s.191; Kropotkin, 2014, s.210

[84] Kropotkin, 2018a, s.204

bakım işi düşkünler evine devredilmiş durumdadır. Ölümle sonuçlanan bir kavgaya müdahale etmeyen bir kimse barbar toplumunda cinayet işlemiş sayılırken herkesin güvenliğinden sorumlu devlet teorisine göre müdahale etmek asıl olarak polisin görevidir.[85] Vahşi Hotanto'lar arasında aç olan kimse olup olmadığını sormadan yemek yemeye başlamak ayıpken modern toplumda insanlar vergisini öder ve başkalarının açlıktan ölmesini umursamaz. Özetle, kontrolsüz bireycilik modernliğe özgü bir oluşumdur[86] ve insan doğasına aykırıdır.[87] Bütün bunlara rağmen, milyonlarca insanın gündelik hayatını incelediğimizde karşılıklı yardımlaşma halen pratikte büyük rol oynar.[88] İnsanın birbirlerine destek olma ve yardımlaşma yönünde duyduğu doğal isteği ne de devlet ne kapitalist üretim ilişkileri yok edebilmiştir.

Ancak Kropotkin tamamen uyumlu ve barışçıl bir insan doğası portresi çizmez. Ona göre doğada "barış, sevgi ve uyum"dan başka bir şey görmeyen ve insanlığın çöküşünü uygarlığın yükselişine bağlayan Rousseau da yanılgı içerisindedir.[89] Karşılıklı yardımlaşmanın önsözünde insanlığın evriminde bireysel bencilliğin boyutunu göz ardı edecek en son kişinin kendisi olacağını belirtir.[90] Kropotkin'e göre, insan doğal olarak diğer insanlara hükmetme isteği de taşır. Nitekim insanlar, başkaları üzerinde iktidar kurma fırsatını ele geçirdiklerinde bunu kullanırlar.[91]

Kropotkin'in anti-sosyal güdülerin varlığını kabul etmesi anarşizmin temellendirilmesi için gereklidir. Aksi halde, insanların doğaları gereği tamamen yardımlaşmaya meyilli olduğu varsayılırsa devlet gibi otoriter kurumların nasıl

---

[85] Kropotkin, 2018a, s.205; Kropotkin, 2015b, s.41
[86] Kropotkin, 2018a, s.88
[87] Kropotkin, 2018a, s.122
[88] Kropotkin, 2018a, s.206
[89] Kropotkin, 2018a, s.18
[90] Kropotkin, 2018a, s.12
[91] Kropotkin, 'Law and Authority', "*Kropotkin's Revolution's Pamphlet*", (Ed. Roger N. Baldwin), Vanguard Press, New York, 1970, s.203; Kropotkin, *Bir İsyancının Sözleri*, (Çev. İhya Kahraman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018d, s.199, (Orijinal Basım:1885): https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-law-and-authority (Erişim Tarihi: 11.05.2019)

doğduğunu açıklamak mümkün olmaz.[92] Sorun, düşünürün karşılıklı yardımlaşmada ileri sürdüğü insanın sosyallik içgüdüsüyle bencil davranışları arasındaki zıtlığın nasıl aşılacağıdır. Şöyle ki, öncelikle, dayanışma ve iş birliği duygusu mücadele ve rekabetten çok daha ağır basmaktadır.[93] Ayrıca, bencil ve özgecil duygular arasında bir zıtlık yoktur, her ikisi de acıdan kaçınıp hazza yönelen insanın duygularıdır. Gelişmişlik düzeyi ne olursa olsun her toplumda cesaretini ve gücünü başkalarını kendisine boyun eğdirmek için kullanan insanlar vardır. Ama toplumların geliştirdiği gelenekler bireyin toplumun çıkarına aykırı bir faaliyette bulunmasına engel olarak bireyci eğilimleri dengeler.[94] Toplumda tekil bireysel çıkarlar tüm topluluğun çıkarlarıyla ilişki halindedir ve toplumun örgütlenme biçimi insanların bunu görebileceği şekilde değiştirildiğinde insanın kötü özellikleri bir endişe kaynağı olmaz.[95] Bencil veya özgecil duygular arasında karşıtlık yaratarak bir sistem inşa etmek mümkün değildir. İnsan soyunun var olması, hayvanların bugünkü gelişim düzeyini yakalaması bireyin iyiliği ile toplumun iyiliği arasında bir karşıtlık olmadığını, bunların birbirini tamamladığını göstermektedir.[96] Hem insanın mutluluğu deneyimleyebilmesi diğer insanlarla birlikte olmasına bağlıdır. Başkalarının kötülüğü üzerine kurulu bir toplumda tesadüfen kısa bir süre mutlu olunsa bile bu mutluluk uzun sürmez, kolaylıkla yıkılır. Eşit insanlardan oluşan bir toplumdaki mutluluk çok daha kalıcı ve büyük olur.[97] Mutluluk bireysel ve bencilce bir zevkten değil, insanlar içinde insanlarla birlikte adalet için mücadele etmekten geçer.[98] Kropotkin insanın bencil davranışlarıyla özgecil eğilimleri arasındaki gerilimi bu şekilde aşmaktadır.

---

[92] Crowder, 2007, s.176; Günör, 2016, s.1242
[93] Carolyn Gallaher-Carl T Dahman-Mary Gilmartin vd. *Key Concept in Political Geography*, Sage Publications, London, 2009, s.262
[94] Kropotkin, *Etik*, (Çev. Sinan Altıparmak), Öteki Yayınevi, 2018c, s.96
[95] Crowder, 2007, s.178
[96] Kropotkin, 2018b, s.73-74
[97] Kropotkin, 2018b, s.72
[98] Kropotkin, 2018c, s.11

Kropotkin karşılıklı yardımlaşma düşüncesini doğal ve evrensel bir eğilim olarak metafiziğe bulaşmadan bilimsel bir zemine yerleştirmiştir. Bunu yaparken sınıf mücadelesinin önemini yadsımamaktadır. Karşılıklı yardımlaşma duygusunun varlığı çıkarları birbirlerine zıt sınıflara bölünmüş modern toplumda sınıf uzlaşmacılığı anlamına gelmez. Tam tersine anarşistler için tarih, diyalektik bir biçimde olmasa da sömüren-sömürülen ile yöneten-yönetilen arasındaki çelişkiden başka bir şey değildir. Kropotkin de Marks ve Bakunin kadar sınıf uzlaşmacılığını reddetmiş ve "sömüren-sömürülen, yöneten-yönetilen" arasında yardımlaşmanın söz konusu olamayacağını belirtmiştir.[99] Nitekim, Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma üzerine yazdığı makalelerin ana teması tarihsel süreç içinde sınıf mücadelelerinin geldiği yere koşut olarak gensler, klanlar, özgür komünler ve loncalar gibi insanların geliştirdiği yardımlaşma kurumlarının evrimini göstermektir. [100]

Kropotkin'e göre, insanın düşünceleri ve davranışları aynı zamanda insanı çevreleyen sosyal koşulların ürünü[101] olduğu için insanın dayanışma ve sosyallik içgüdüsünün ortaya çıkabilmesi her zaman mümkün olmamaktadır. Üretilen zenginliklere ayrıcalıklı bir azınlık el koyarken asıl üretimi yapan insanların sömürülüyor olması toplumu felce uğratmaktadır. Kapitalizmin, dinin ve devletin yarattığı ahlaki çöküntü yüzünden insanın özde iyi olan doğası bozulmakta ancak yine de insanlar baskı ve sömürünün olduğu koşullarda yaşayabilmek için sık sık karşılıklı yardımlaşmaya başvurmaktadır.[102] Egemen sınıfa mensup olanlar para ve nüfuz elde etmek için birbirleriyle rekabet halindedir ama onlar da kendi aile ve arkadaş çevrelerine gelince birbirlerine destek olmakta ve yardımlaşmaktadır. Patronların

---

[99] Kropotkin, 2018d, s.28
[100] "Kropotkin's Ideas", *Direct Struggle Against Capital: A Peter Kropotkin Anthology*, (Ed. Iam Mc Kay), AK Press, Oakland-Edinburgh, 2014, s.78
[101] Kropotkin, 2018b, s.56 "Sömürü ve köleliğe dayalı bir toplumda insan doğası değerinden yitirir."
[102] Kropotkin, 2018b, s.76

işçilerine karşı sert tavrını, Paris Komünü'nün yenilgisinden sonra mahkûm edilmiş binlerce işçinin öldürülmesini ve ağır şartlarda çalıştırılan çocukları düşündüğümüzde insan doğasının en karamsar halini esas almış oluruz. Bu kötülükler insan doğasına içkin özelliklerden kaynaklanmamakta, insan yaratısı kurumlar tarafından beslenmektedir. Bilim ve din bu toplumsal kurumlar arasında yer alır. Yakın zamana kadar, bilimin ve ruhban sınıfının öğretileri yoksul sınıflara karşı küçümser ve aşağılayıcı önyargılara dayanmaktaydı. Bilim serfliğin kaldırılmasından beri insanın yoksulluğunu kendi kusurunun sonucu olarak lanse etmektedir. Kiliseye göre de yoksulların çektiği acı ve siyahların köle olarak çalıştırılması kutsal bir planın parçasıdır. Böylece Kropotkin, toplumsal eşitsizliklerin kaynağını insan doğasında aramak yerine egemenler tarafından bilimin[103] ve dinin eşitsizlikleri meşrulaştırmak için nasıl kullanıldığına dikkat çekmiştir.[104] Ancak Kropotkin ne ilkelci ne de postmodern bir düşünürdür. Uygarlığın öğütlediği itaati ve mülkiyete dayalı eşitsizlikleri eleştirmiş ancak ilkelci anarşistler gibi uygarlığın getirdiği her şeyi tahakküm aracı olarak görecek kadar ileri gitmemiştir. Tam tersine, herkesin ihtiyacını giderecek üretim bolluğunu sağlamak için teknolojinin olumlu bir şekilde kullanılmasından yana olmuştur.

Kropotkin karşılıklı yardımlaşma ve ahlak üzerine yazdığı metinlerde örgütlü dine ve onun kurumlarına karşı eleştirel yaklaşır. Özellikle dinin insanlar arasındaki

---

[103]Bir görüşe göre, bilimsel bilgi tarafsız, nesnel ve objektif bir bilgi değildir. Bilimin nesnelliğinin kuşkulu olmasının çeşitli nedenleri vardır. Her şeyden önce bilim insanları bilimi kariyer olarak görmekte ve bilimsel kuruluşlar da doğrudan iktidara bağlı olarak çalışmaktadır. Bilim üniversiteler ve TÜBİTAK gibi devletin güdümündeki kurumlarca yapılmakta ve büyük şirketler tarafından fonlanmaktadır. Sermayedarlar ve iktidarlar; karlarını arttıracak ve toplum mühendisliği hedeflerine uygun düşecek konulara maddi destek sağlamakta ve çıkarları doğrultusunda araştırmanın sonucunu doğrudan etkilemektedir. A. Kadir Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2013, s.203-204. Üniversitelerde üretilen ve bilimsel olarak sunulan bilgi iktidarın toplumu denetim altına almasının araçlarından biridir. Örneğin, kapitalist toplumda politik iktisat bilimi burjuvazinin çıkarlarının teorik halidir. Hukuk fakültelerinde de neredeyse verilen tüm dersler devletin, otoritenin ve hiyerarşik kurumların sözde meşruiyetinin propagandasıdır.

[104] Kropotkin, 2018a, s.255-256

yardımlaşmanın ve ahlakın temeli olarak gösterilmesine itiraz eder. Karşılıklı yardımlaşmanın temeli olarak din görülürse belirli bir inancı olan insanlar, inanmayanların ve başka şekilde inananların birbirleriyle yardımlaşamayacaklarını düşünürler. Din adamlarına göre, tüm insanlarda ortak olan dayanışma duygusunu mistik bir kaynağa dayanır. Kitleler dini önderler tarafından aydınlatılamazsa bu ilkeye sahip olamazlar.[105] Oysa, Kropotkin'in düşüncesinde insanın doğasına içkin olan karşılıklı yardımlaşma güdüsü dini inançlardan önce de var olduğu için herhangi bir doğa üstü güce dayanmaz.

Düşünürün ikinci itiraz noktası Hristiyanlığın bizatihi kendisinedir. Kropotkin'e göre, insanlar arasındaki karşılıklı yardımlaşma hislerini destekleyen Hristiyanlık daha sonra, her bir kişinin diğerine karşı görev duygusuyla kabul ettiği yardımlaşmanın yerine verenin alan üzerinde üstünlüğüne yol açan hayırseverliği koymuştur.[106] Kropotkin'in bahsettiği karşılıklı yardımlaşma eşitler arasında gerçekleşir ve doğal ve insani bir istekten kaynaklanır. Hayırseverlik anlayışındaki yardımlaşma zengin ve ayrıcalıklı insanların yoksullara karşı lütufkarlığı anlamına geldiği için otoriter bir nitelik taşır.[107]

---

[105] Güngör, 2016, s.1246-1247
[106] Kropotkin, 2018c, s.45
[107] Güngör, 2016, s.1247

1.2. KROPOTKİN'İN İNSAN DOĞASI VE TARİH ANLAYIŞI

Anarşizme en sık yöneltilen suçlama yanlış ve fazla iyimser bir insan doğası anlayışına dayandığıdır.[108] Ama anarşizm, katı ve bitmiş bir teori değil, dönemsel olarak farklı eleştiriler ve öneriler içeren zengin bir ideolojidir.[109] İdeolojiler, genel itibariyle dünya düzenini ve toplumun işleyişini kavramak için bir harita sunarlar ve geçmişin, bugünün ve geleceğin ne olduğunu veya olması gerektiğini açıklayarak hakikat iddiasında bulunurlar. Somut dünyanın karmaşıklığına rağmen açıklanması güç olanı açıklamaya gayret ettikleri için gerçeği bir ölçüde basitleştirirler. Açıklayıcı olmanın yanında birtakım yargılar da üretirler, bazı değerleri ve çıkarları diğerlerinden üstün tutarlar, gelecekte insanların nasıl yaşayacağına dair bir öngörü geliştirirler. Ve ideolojiler bunları belirli bir insan doğası anlayışına yaslanarak yaptıkları için insan doğası kavramı merkezi bir öneme sahiptir. İnsan doğasına ilişkin hiçbir şey söylemeden toplumdaki yanlışlıkları açıklamak ve bunların çözümü için bir reçete sunmak mümkün değildir.[110] Bir ideolojinin insan doğası anlayışıyla toplumsal yapıya ilişkin olarak sunduğu mercek arasında güçlü bir bağ vardır. Toplumun örgütlenme biçimini kaçınılmaz olarak insanın nasıl bir varlık olduğu sorusuna verilen cevap belirleyecektir.[111]

Anarşizmin yanlış bir insan doğası anlayışına dayandığını ileri sürenler anarşist ütopyanın ancak insanın tamamen iyi olduğu durumda gerçekleşebileceği varsayarlar. Ancak anarşizmin gerçekleşmesi için insanın evrensel bir doğaya sahip olması

---

[108] Oktay Uygun, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2015, s.347

[109] Hans Jürgen Degen, "Önsöz", *Anarşizmin Bugünü*, (Çev. Neşe Ozan), Ayrıntı Yayınları. İstanbul, 1999, s.9

[110] Dave Morland, "Anarşizm, İnsan Doğası ve Tarih", (Çev. Şen Süer Kaya), *21.yy Anarşizmi*, (Ed.J. Purkis, J. Bowen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.23

[111] Ömer Taylan, *Anarşizmin Felsefi Kökenleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2014, s.80

gerekmez. Evrensel bir insan doğasının varlığı iddia edilse bile bu doğa tamamen iyi olmak zorunda değildir.[112]

Kropotkin'in insan doğası anlayışı oldukça iyimserdir.[113] Ona göre, "üzerinde egemenlik kurmak gerektiğini kanıtlamak için insan her zaman kan içici bir canavar olarak gösterilmiştir. Oysa canavar olmak şurada dursun, insan her zaman huzurdan ve sükundan yana bir varlık olagelmiştir."[114] Kropotkin, toplumsallık ile karşılıklı yardımlaşmayı aynı anlama gelecek şekilde kullanmış[115] ve insanların iş birliğine yatkın olduğunu sıkça tekrarlamıştır. Ancak, belirtmek gerekir ki, onun insan doğasına ilişkin görüşleri tüm anarşistler tarafından paylaşılmaz. Örneğin, Proudhon insanın "kasten kötü olan bir doğanın bütün karakteristikleriyle kötülük"ü nasıl yapacağını bildiğini ama istediğinde iyilik ya da fedakârlık da yapabildiği için daha kötü olduğunu yazmıştır.[116] Kolektivist anarşist Bakunin'e göre insanın doğuştan iyi ya da kötü olduğunu söylemek mümkün değildir. İnsanın özü, dayanışma ve adalet anlayışı toplumsal kurumlar ve koşullar tarafından biçimlendirilir.[117] Bu fikir, insanın dünyaya boş bir levha olarak gelip mevcut koşullar tarafından belirlendiği fikri radikal bir sosyal dönüşümü olanaklı kılar. Çünkü sömürüye ve baskıya dayanan otoriter toplumsal düzen değişirse kariyer ve güç peşinde koşan insan da değişebilecektir. Mevcut düzende, birbirleriyle rekabet eden insanlar, paylaşma ve dayanışma üzerine kurulu anarşist bir dünyada özgecil özellikler gösterebileceklertir.[118] Kropotkin'de olduğu gibi Bakunin için de toplumun ilk yasası sosyal dayanışmadır ve özgürlük sosyal dayanışmanın

---

[112] Samuel Clark, *Living Without Domination: The Possibility of an Anarchist Utopia*, Ashgate Publishing, Hampshire, 2007, s.39
[113] Morland, 1998, s.27
[114] Kropotkin, 2014, s.197
[115] Güngör, 2016, s.1244
[116] Morland, 1998, s.28
[117] *The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism*, (Ed. G. P. Maximoff), Free Press of Glencoe, London, 1953, s.344
[118] Barbara Godwin, *Using Political Ideas*, John Wiley & Sons, Ltd, 2007, Chicester, s.133

ardından gelir. İkisi de ayrılamaz bir şekilde insanlığın özünü oluşturmaktadır.[119] Bakunin'e göre, insan doğasına içkin iki yetenek ile diğer canlılardan ayrılır: "insanın düşünme yetisi ve ayaklanma dürtüsü" ile "özgür irade."[120] Sonuç olarak, Bakunin insanı toplumsal bir inşa olarak ele almasının yanı sıra ona bazı özsel nitelikler de atfeder.

İnsan doğasının ne olduğunun tespiti zordur[121] ve anarşizm bu konuda bazı gerilimler taşır. En iyimser anarşist Kropotkin bile modern devletin ve kapitalizmin doğuşunu açıklamak için insandaki kötücül eğilimlere vurgu yapmak zorunda kalmıştır.[122] İnsanlığın tarihsel süreç içerisinde geldiği noktaya göre insanın doğası değişkenlik gösterir. Esas olarak Proudhon'un ileri sürdüğü anarşist tarih felsefesi, tarihi özgürlük ile otorite arasında salınan bir sarkaca benzetir. Marksizm'in tarihsel maddeciliğinden farklı olarak tarih, anarşizmde, üretim ilişkilerinin gelişimine bağlanmaz, insan iradesindeki çeşitliliğe göre farklı biçimlerde akabilir. İnsan bencilliğin etkilerine maruz kaldığında tarih otoriteden yana akar, özgecil eğilimlere maruz kaldığında ise özgürlüğe doğru yönelir. Proudhon'un düşüncesi Kropotkin tarafından benimsenmiştir.[123] Kropotkin'e göre, insanlık tarihi iki karşıt gücün mücadelesinden oluşur. İktidarı ele geçirmek isteyen kişi ve grupların çabasına karşılık, buna karşı koyan ya da bunu sınırlayan özgürlük mücadeleleri karşı karşıya gelir.[124] "Romalı ve Halk, imparatorlukçu ve fedaralist, baskıcı ve özgürlükçü" olmak üzere iki zıt gelenek üstün gelmek için sürekli birbirleriyle yarışmaktadır.[125] Orta Çağ kentlerinin

---

[119] Maximof, 1953, s.156
[120] Bakunin, *Tanrı ve Devlet*, Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016, s.10; Saul Newman, *Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*, (Çev. Kürşat Kızıltuğ), Ayrıntı Yayınları, 2014, s.80
[121] Morland, 1998, s.24
[122] Marshall, 2019, s.459; Morland, 1998, s.29
[123] Morland, 1998, s.29
[124] Kropotkin, 2018c, s.100-101
[125] Brian Morris, *Kropotkin: The Politics of Community*, PM Press, Oakland, 2018, s.232; Cantzen, 2015, s.32-33

ve özgür komünlerin doğuşu sosyallikteki gelişmeye denk düşerken, modern devlet bencilliğin yükselişine tekabül eder. Anarşistlerin tarih anlayışı ile insan doğası arasında kurdukları ilişki insanın ne olduğunun tespitinde çevresel koşulların belirleyici olduğunu hatırlatır. Bu noktada, insan doğası, tarihteki bir eğilimin baskın çıkışına temel oluşturmada önemli bir işlev görür. Şöyle ki, insan bencillik ve sosyallik olmak üzere her iki içgüdüye de sahiptir, uygun toplumsal koşullar yaratıldığında karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın yeşermemesi için bir sebep yoktur. Anarşistlerin insan doğasına ilişkin görüşleri "bağlamcı" ve "evrenselci" yorumu birleştirmektedir.[126] Çelişkili gibi görünen bu durum anarşizmin, liberalizm ve sosyalizm gibi birbirlerine zıt ideolojilerin 'iyi' özelliklerini bünyesinde taşımasına[127] bağlanabilir. Kropotkin, liberalizmin negatif anlamda düşündüğü bireysel özgürlük ile sosyalizmin iktisadi eşitlik talebini bir araya getirir. Ekonomik eşitlik uğruna bireysel özgürlüğün feda edilmesine yanaşmadığı gibi kişisel girişim özgürlüğü adına da oluşan sınıfsal farkları kabul etmez.

Anarşizm bağlamcı insan doğası anlayışını materyalist felsefeden alır.[128] İnsanın koşullara göre değişebildiği fikrine ek olarak insanın iş birliğine ve yardımlaşmaya meyilli bir karaktere sahip olduğunu kabul eder. Bu kabul toplumun baskı ve zor unsuru olmadan bir arada durabileceğini açıklar. Öte yandan, Kropotkin'in ve genel olarak diğer anarşistlerin kabul etmek zorunda kaldığı insandaki bencillik ve güç isteği ekonomik liberalizmin insan doğası kavrayışıyla örtüşür. Kropotkin'e göre iki olasılık vardır. Devletin üstlendiği işlevler toplumsal hayatın ve insan yaratıcılığının ezilmesi pahasına giderek artabilir veya devletin yıkılmasıyla çok sayıda merkezde

[126] Morland, 1998, s.32
[127] Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, (Çev. A. Bayram, Ö.Tüfekçi, H.İnanç vd.), Liberte Yayınları, İstanbul, 2013, s.192; Paul Thomas, *Marx ve Anarşistler*, (Çev. Devrim Evci), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000, s.19
[128] Morland, 1998, s.31

insan birbirleriyle özgür anlaşma yolunu seçebilir ve böylelikle yeni yaşam biçimleri doğabilir.[129] O, devlet üzerine yazdığı makalede insanlara seslenerek seçim hakkının kendilerinde olduğunu hatırlatır.[130] Kropotkin, tarihin özgürlükten yana aktığı uyanış dönemlerinde[131] insan iradesinin olayların gidişatını değiştirebileceğini düşünmektedir.

Marks, anarşizmin iradeci görüşünü kabul etmemiş; Bakunin'i devrimin ekonomik koşullarını bilmemekle,[132] Proudhon'u da tarihin bir ürünü olan insanın, değişmez bir doğaya sahip olmadığını anlayamamakla suçlamıştır.[133] Bu uyuşmazlığın iki ideolojinin felsefi temellerindeki ayrılığa dayandığı ileri sürülebilir. Anarşizm, Arvon'a göre, idealist ve rasyonalist akımdan beslenirken,[134] Marksizm felsefi temelini diyalektik materyalizmden alır. Marks, diyalektiği sadece doğa olaylarına değil insanlık tarihine de uygular.[135] Tarihin motoru, insan iradesinden ziyade üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki gerilimdir.[136] Ve tarihsel maddeci çerçevede devrimin yapılması için toplumun maddi üretici güçlerinin üretim ilişkileriyle çelişmesi, onların engelleri haline gelmesi yani ekonomik koşulların olgunlaşması gerekir. Devrimden sonra kurulacak olan toplumsal aşama bir önceki toplumun içerisinde filizlenir.[137]

---

[129] Kropotkin, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014, s.247, (Orijinal Basım: 1913); Marshall, 2019, s.460; https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-the-state-its-historic-role (Erişim Tarihi: 02.08.2019)
[130] Marshall, 2019, s.461
[131] Kropotkin, 2018b, s.1, 9, 76-78
[132] Morland, 1998, s.30; Thomas, 2000, s.378
[133] Marshall, 2019, s.349
[134] Taylan, 2014, s.55-59
[135] Göze, 2005, s.46; Uygun, 2015, s.306
[136] Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1979, s.32 "*Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ya da bunların hukuki ifadesinden başka bir şey olmayan mülkiyet ilişkilerine ters düşerler. Üretici güçlerin gelişmesinin biçimleri olan bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üst yapıyı büyük bir hızla altüst eder... Burjuva toplumunun bağrında gelişen üretici güçler, aynı zamanda bu karşıtlığı çözüme bağlayacak olan maddi koşulları yaratırlar.*" Marx, 1979, s.32
[137] Terry Eagleton, *Marx Neden Haklıydı?*, (Çev. Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2014, s.54 Marx'ın tarih anlayışının determinist olduğunu yönünde yapılan eleştirilere karşı verilen yanıtlar için bkz. Eagleton, 2014, s.62-73

Anarşistlerin insan doğası anlayışı tarihsel maddeciliği kabul etmez. Anarşistler, insanda iktidara yönelik bir istenç olduğunu kabul ettikleri için iktidarın belirli ellerde toplanmasına karşı çıkarlar.[138] Kropotkin, Marksizm'in proletarya diktatörlüğü ve sosyalizm aşamalarına öncülük edecek işçi sınıfı devletine güvenmemiş, komünizmin doğrudan kurulmasından yana olmuştur. Sosyalist formda da olsa devleti "özgürlük için herhangi bir otokrasi formu kadar büyük bir tehlike" olarak nitelemiştir.[139] Bu endişeyi insandaki iktidar şehvetine karşı uyarıda bulunan Bakunin'in deyişiyle ifade edersek, "kimse yetkiye sahip olmamalıdır, eğer olursa **değişmez toplumsal kanun** onu toplumun ezeni ve sömürücüsü haline getirir."[140] Bakunin'in toplumsal kanundan kastettiği insan doğasının kusurlarıdır. Kropotkin'e göre de iktidara sahip olan kişi dünyadaki en iyi insan bile olsa iktidar onu kısa sürede çürütür.[141] Sonuç olarak genel anlamda anarşizmin ve Kropotkin'in insan doğası anlayışı, 'insan doğuştan iyidir, ama devlet ve kapitalizm tarafından bozulmaktadır' şeklinde özetlenemez. Bu formülasyon otoriter ilişkilerin ilk nasıl doğduğunu ve süreklilik kazandığını açıklamakta yetersiz kalır.[142] İnsan evrensel olarak hem bencillik hem de sosyallik eğilimi taşır, ancak hangisinin vücut bulacağı toplumsal koşullara göre değişir.

Bir diğer açıdan, insanın değil, iktidarın mutlak kötü olduğu da savunulabilir. Anarşizmin özünde insanın iyimserliğine duyulan inanç vardır. Bakunin'in "en içten demokratı tahta oturtun, hemen inmezse kesinlikle hainleşecektir" sözünde atıf yaptığı iktidar sahibi bir demokrattır. Onu hainleştiren doğasına içkin kötü eğilimleri değil,

---

138 Morland, 1998, s.30
139 Marshall, 2019, s.461
140 Maximoff, 1953, s.249 Vurgu bana ait.
141 Kropotkin, 2015b, s.37
142 Godwin, 2007, s.133; Heywood, 2013, s.195

iktidarın bizzat kendisidir. Ancak yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı bu görüşe katılmıyoruz.

Bir yazara göre, Kropotkin, sabit ve değişmez bir insan doğası anlayışına sahip değildir. O bencillik ve özgecilikten her ikisinin de var olduğunu düşünür. Tarihi oluşturan, iktidar ile özgürlük arasında geçen mücadeledir ve tarihte dönem dönem bu eğilimlerden biri yükselişe geçer. Kropotkin, "tarih ve biyoloji üzerine yaptığı çalışmalarının sonucunda ampirik verilere dayanarak insanın geçmiş ve mevcut karakteriyle ilgili geçici sonuçlara ulaşır."[143]

Kropotkin'in karşılıklı yardımlaşma anlayışına sınıfsal ayrımları perdeliyor olduğu eleştirisi dışında bir başka açıdan daha itiraz edilmiştir. Şöyle ki, sınıflı ve otoriter düzen altında yaşayan insanların birbirleriyle eşitlikçi ilişkiler kuramayacakları, bir zor unsuru olmaksızın çalışıp üretemeyecekleri, kısaca anarşist komünizmin insanın tabiatına uygun olmadığı ileri sürülmüştür. Aynı görüş, insanın kötü doğasına örnek olarak kapitalistlerin karlarını işçilerle paylaşmamasını ve zalim kralların ortaya çıkışını göstermektedir. Kropotkin insanın kötü özelliklerine dikkat çekenlere karşılık tam da bu kötü özellikler nedeniyle devletli ve kapitalist sistemin yıkılması gerektiğini savunur. İnsan doğal olarak kötüyse iktidar mensupları da bu kötülükten pay almışlardır. İnsanlık tarihinin gösterdiği gibi yayılmacılık ve muhafazakarlık iktidarın karakteristiği ise bencil insana bu yozlaştırıcı gücün neden teslim edildiği sorulmalıdır. Yöneticilerden ve patronlardan oluşan azınlık, çoğunluk aleyhine kendilerine ayrıcalıklar yaratmayacak mıdır? Barış ve güvenlik ortamının teminatı diye boyun eğdiğimiz otorite, barışın ve güvenliğin değil, ancak mevcut düzenden çıkar sağlayan bir avuç insanın ayrıcalıklarının teminatı olabilir. Dolayısıyla

---

[143] Clark, 2007, s.30-32

aynı rekabetçi güdülerin üst sınıfta da olduğu gerçeğine göz yummamak gerekir. İnsandaki bencilliği ve hırsları yok etmenin yolu güçlü bir devlet tesis ederek, onları kontrol altına almaya çalışmak değil, baskı ve sömürüyü yaratan koşulları yok etmektir.[144]

Kropotkin, evrim sürecine ilişkin farklı bir yorumu benimsemiş olsa da Darwin'in takipçilerinden biri olarak evrime sıkı sıkıya bağlı kalmıştır. Belirtmek gerekir ki, evrim, organik evrimle sınırlı değildir. Ondan önce maddenin fiziksel ve kimyasal evrimi söz konusudur. Cansız maddelerin evrim geçirmiş karmaşık ve simetrik birlikteliği canlılığı oluşturmuştur. Başka bir ifadeyle, canlılık, cansız maddenin evrimiyle gerçekleşmiştir. Bu bir şeyin yoktan var olması değildir. Doğada zaten var olan madde evrim geçirerek canlılık özelliği kazandığında madde yoktan var olmamakta sadece nitelik bakımından değişmiş olmaktadır. Temel canlılık özelliği olarak gösterilen hususlar, maddenin hareket yasalarında ve molekül yapısında zaten mevcuttur.[145] Kropotkin de evrime sahip çıkarak canlılığın cansız maddeden evrim geçirerek oluştuğunu, canlıların ve insanlığın varoluş sürecine bir yaratıcının müdahalesi olmadığını düşünür.[146] İnsan, tanrının özel olarak yaratıp ilgilendiği eşrefi mahlukat değildir. Tüm doğal dünyada işleyen ilkelere göre hayvanlarla ortak atadan evrim geçirerek oluşmuş bir türdür. Bu noktada, Darwin ve Kropotkin insan merkezciliği (anthropocentrism) ve tanrının rolünü reddetmekte hemfikirdir.[147]

Kropotkin'e göre, insanın bedeninin yanı sıra zekasının da kaynağı hayvanlara dayanır. İnsana özgülenen "öznellik, sosyallik, bilinçli faaliyet" gibi özellikler

---

[144] Kropotkin, "Are We Good Enough?", (Ed.), Iain Mc Kay, 2014, s.608-610; https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-are-we-good-enough (Erişim Tarihi: 15.06.2019)
[145] Alaeddin Şenel, *İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006, s.34-35, 37-41; Canlılığın başlangıcıyla ilgili ayrıca bkz, Gizem Gül, *Yaşamın Başlangıcı ve Oparin*, Madde, Diyalektik ve Toplum, Kasım 2018, Cilt 1, Sayı:4, s.324-329
[146] Kropotkin, 2014, s.29
[147] Morris, 2018, s.141-142

hayvanlar arasında da vardır.[148] Bir karınca, kedi veya bir köpek keşif yapamıyor ya da bir problemi doğru şekilde çözemiyor diye insan zekasının hayvan zekasından esas itibariyle farklı olduğunu söyleyemeyiz.[149] İnsanın konuşma yetisi sayesinde hafızasını geliştirmesi ve hayvanlardan daha "karmaşık hayat kuralları" oluşturması normaldir.[150] Ancak insan entelektüel kapasiteleri nedeniyle hayvanlardan tür veya nitelik bakımından değil, derece bakımından farklılaşır.[151] Nitekim, şimdiye dek, düşünsel beceriler konusunda insanla hayvanı ayrı kamplara koymaya dönük çabalar sonuçsuz kalmıştır.[152] Kropotkin bu görüşlerinden ötürü insan biçimcilikle (anthropomorphism) yani insana özgü nitelikleri organik hayata ve hayvanlara aktarmakla eleştirilebilir ancak Jane Goodall ve Cynthia Moss gibi etnologların deney ve gözleme dayalı çalışmaları Kropotkin'in hayvan yaşamına ilişkin esas çıkarımlarını onaylama eğilimindedir.[153]

Kropotkin insan toplumsallığını doğal, doğallığını da toplumsal olarak gördüğü için doğal olan ile kültürel olanı birbirinden ayırıp zıt kutuplara yerleştirmemiştir. İnsan ile doğa arasında bir karşıtlık veya hiyerarşi yaratmamış, insan merkezci bir anlayıştan hareketle doğayı fethedilecek ya da egemenlik altına alınacak bir şey olarak görmemiştir. Dolayısıyla Kropotkin'in düşüncesi insanın 'hayvani' doğasını bastıracak bir otoritenin varlığını gereksiz kılar. Böylece o, insanın kendisini "büyük bütünün

---

148 Morris, 2018 s.142
149 Kropotkin, 2018c, s.55, dipnot 1
150 Kropotkin, 2018c, s.92
151 Kropotkin, 2018c, s.55; Kinna, 2016, s.148
152 Kropotkin, 2018c, s.55
153 Morris, 2018, s.142; Hayvanların bilinci üzerinde çalışma yürüten çeşitli bilim insanları 2012 yılında *Cambridge Deklarasyonu* olarak bilinen bir metin yayımlamıştır. Vardıkları sonuç, insanın bilinç sahibi tek canlı olmadığıdır. Hayvanlar da bilinç sahibi canlılardır. http://fcmconference.org/img/CambridgeDeclarationOnConsciousness.pdf (Erişim Tarihi: 13.08.2019); https://vegaulik.org/cambridge-bilinc-deklarasyonu (Erişim Tarihi: 13.08.2019)

bilinçli parçası" olarak algılaması gerektiğini ileri sürerek ekolojik bir duyarlılığa çağrı yapar.[154]

Kropotkin'in insan ve hayvan toplumları arasında kurduğu ilişki yaygın kabul gören görüşlerle çelişki içindedir. Şimdiye dek, insanın ayırt edici niteliğiyle ilgili bilim insanları ve filozoflar çeşitli görüşler geliştirmişlerdir. En ünlüsü, Aristoteles'in insanı zoon politicon yani doğası gereği toplumsal-siyasal[155] bir varlık olarak tanımlamış olmasıdır. O bu kavramla insanın her zaman diğer insanlara ihtiyaç duyduğunu, hayatını toplumdan kopuk bir şekilde devam ettiremeyeceğini ifade etmiştir. Kısaca, insanlar toplumsallık içgüdüsü taşıdıkları için toplum doğal bir oluşumdur.[156] Toplumun kurulması için Hobbes'un varsaydığı gibi bir sözleşmeye gerek yoktur. Buraya kadar, Kropotkin de Aristoteles ile aynı düşüncededir.

Ancak, hâkim görüşe göre, insanların birlikte yaşamaları hayvanların birlikteliğinden oldukça farklıdır. Arılar, kuşlar ve karıncalar gibi hayvan türlerinde de uyum ve iş birliği gözlenir ama insanların birlikteliği siyasal olma niteliğiyle eşsizdir. Hayvanların birlikteliği kolektif, insanlarınki politiktir. İnsanlar hayvanlardan farklı olarak karmaşık dil bilgisi kurallarına göre konuşmakta ve dil aracılığıyla diğer insanlarla toplumsal-siyasal ilişkiler kurmaktadır. İnsandaki dil yetisi eş zamanlı olarak muhakeme gücünün ve bilincin gelişmesini sağlamıştır.[157] Sonuç olarak, soyut düşünme kapasitesine erişen insan hemcinslerinden ayrı biri olarak toplumda kendi varlığının bilincine varmaktadır. Başka bir deyişle, siyasal yaşam, insanın dili ve

---

[154] Cantzen, 2015, s.248-251

[155] Toplumsal olanı siyasal olandan ayıracak bilimsel bir ölçüt koymak mümkün değildir. Toplumsal olan her konu ya da sorun aynı zamanda politiktir. Bu ayrım, liberal devlet kuramının getirdiği soyut bir tasniftir. Siyasal, sosyal ve ekonomik olan arasında mutlak bir ayrım yapmak mümkün değildir. Ayferi Göze, *Liberal, Marksiste, Faşist, Nasyonel Sosyalist ve Sosyal Devlet*, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s.24-26

[156] Mehmet Ali Ağaoğulları, *Kent Devletinden İmparatorluğa*. İmge Yayınevi. Ankara, 2013, s.340

[157] Paul Thiele, *Thinking Politics: Perspectives in ancient, modern and postmodern political theory*, Seven Bridges Press, New York, 2002. s.26-28: Fatmagül Berktay, *Politikanın Çağrısı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları. İstanbul, 2010. s.4, 15

mantığı aracılığıyla toplum içinde kendi bireyselliğini duyumsayabilmesiyle mümkün olmaktadır.[158] İnsanın kendini benzersiz bir birey olarak algılayabilmesi de yalıtılmış bir şekilde değil, başkalarıyla kurduğu ilişki içinde gerçekleşir. Bilinç (con-sciousness), "başkasıyla bilme" demektir. Dolayısıyla bilinç, dil ve konuşma aracılığıyla gelişir. Aristoteles'e göre, doğa insanı siyasal bir hayvan yapmak istediği için ona konuşma becerisini vermiştir.[159] İnsanlar, arılar ya da bazı böcekler gibi topluluktan ayrılınca ölmezler. Diğer yandan, kaplanlar, ayılar ya da kelebekler gibi tek başına da yaşayamazlar. İnsan ikisinin arasında bir yerde yer alır.[160] Hem topluluk içerisinde yaşar, diğer insanlarla pek çok paylaşımda bulunur hem de o topluluk içinde kendisinin ayrı bir birey olarak farkına varır. Bazı ideolojiler bireyi, bazıları topluluğu ön plana çıkartır. Ama her zaman bireyle topluluk arasında "bilinçli bir gerilim" vardır. Bu gerilim siyasetin özünü oluşturur. Ayrıca, insan, hayvan türlerinden farklı olarak akıl yoluyla istek ve arzularını değerlendirebilmekte, erteleyebilmekte ve diğer insanlara yalnızca içgüdüsel olarak değil, görev bilinciyle yaklaşabilmektedir.[161] Kropotkin de ahlak üzerine yazılarında asıl güçlüğün görev duygusunun kökenini tespit etmek olduğunu teslim edecektir. Buna ahlak anlayışını incelediğimiz kısımda değineceğiz.

1.3. KROPOTKİN'DE AHLAK: BİREY-TOPLUM İLİŞKİLERİ

Kropotkin'in ikincisi yarısını yaşadığı 19. yüzyıl, doğa bilimleri ve sosyal bilimler tarafından canlı varlıkların evrimi, hayatın kökeni ve insan toplumunun gelişiminin yasaları gibi pek çok konuda kayda değer bir mesafenin kat edildiği bir dönemdir. Dinsel dogmatizm yerine deney ve gözleme dayalı çalışmalar itibar

[158] Bir görüş, dil ve mantığın gelişimiyle başlayan siyasal yaşamı tarihsel bir başarı olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla soyut düşünme becerisinden yoksun olan evrimsel ardıllarımızda siyaset söz konusu değildir. Leslie Thiele, 2002, s.29; Berktay, 2010, s.15

[159] Aristoteles, *Politika*, (Çev. Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, Ankara, 1993, s.9

[160] Hüseyin Ünal, *İnsanlığa Karşı Suçlarda İnsanlık Ne Manaya Gelmektedir: Felsefi Bir Analiz*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt.72, Sayı:1, 2014, s.562

[161] Thiele, 2002, s.28

kazanınca insanın ahlak duygusunun kaynağını da bilimsel olarak açıklayacak bir öğretiye ihtiyaç duyulmuştur.

Kropotkin, ahlak duygusunun kaynağını araştırdığı kitabı *Etik*'i iki cilt olarak tasarlamış ancak ömrü yetmediğinden ikinci cildi yazamamıştır. Etik'te ilkel toplumdan başlayıp sırasıyla Antik Yunan düşünürlerini, Orta Çağ'ın din temelli ahlakını, Kantı ve faydacıları, kısacası ahlakın kaynağına ilişkin Batı düşünce tarihine damga vurmuş ahlaki öğretileri incelemeden geçirir ve modern dönemde öne çıkan ahlak anlayışlarını ele alır. İnsandaki ahlak duygusunun kaynağını ve ahlak normlarının hedefini araştırır. Evrensel ahlak yasasının var olduğu sonucuna ulaşır.[162] Sınıflı bir toplumda tek bir ahlak anlayışının söz konusu olamayacağı yönündeki itirazları reddeder. Kropotkin'e göre hem aldığı eğitimin hem de evriminin etkisi altında olan insan,[163] ait olduğu sınıftan, topluluktan veya zamandan bağımsız bir şekilde insan türünün, Homo Sapiens'in bir parçasını oluşturmaktadır.[164]

Kropotkin, Aydınlanma düşünürlerinin birey-toplum ilişkilerine dair öğretilerinden yararlanarak ahlakı din ve metafizikten sıyırıp tamamen doğal temeller üzerine oturtur.[165] İyi ve kötü düşüncesi insana tanrının verdiği bir yetenek değil de canlıların doğasının bir gereksinimi olarak kabul edilince ahlak dinsel referanslarla açıklanamayacak bir olgu haline gelir. Ahlaki eylem dinsel emirlere veya yasaya uygun olan eylem olmadığı gibi gerçek tam tersidir. Din, insanları cehennemle tehdit ederek ahlaksızlaştırmakta, yargıçlar bozduğu toplumsal dayanışmayı ceza yoluyla tesis edebileceğini zannetmektedirler. Oysa ahlaklı yaşam için ne dine ne de yasaya gerek

---

162 Kropotkin, 2018c, s.65
163 Kropotkin, 2018a, s.245
164 N. Lebedev, "Önsöz", s.12, Kropotkin, 2018c
165 "Kant'ın eriği eski zamanların metafizik felsefesi ile Ondokuzuncu Yüzyıl'ın bilimsel felsefesi arasındaki sınır çizgisindeydi." Kropotkin, 2018c, s.238

vardır.[166] Yardımlaşmayı öğütleyen din, doğada halihazırda var olan bir olguyu tekrarlamış olmaktadır.[167] Karıncaların, köstebeklerin ve ilkellerin bir dini yoktur, ancak iyi olanın soyun korunmasına ve ilerlemesine yararlı olan şey olduğunu bilirler.[168] İyi ya da kötü gibi ahlaki kavramlar, soya neyin yararlı ya da zararlı olduğuna bağlıdır. Bir eylem evrimsel olarak türün ilerlemesini sağlıyorsa ve soyun devamı için yararlıysa iyi, aksi takdirde kötüdür. Bu içinde bulunulan çağa ve gelişmişlik seviyesine göre değişebilir[169] ancak olgunun kendisi değişmez. Duygudaşlık bütün canlılara içkin bir özellik olarak sabit kalır.[170]

Kropotkin'e göre insan memeliler içerisinde evrimsel gelişimin daha yüksek bir aşamasını temsil ettiği için toplumsallığını daha ileri taşıma fırsatı bulabilmiştir. Toplumsal bir varlık olan insan kendi kendisine yetemez. Yalnız kaldığında endişeye ve huzursuzluğa kapılır, her zaman düşüncelerini bir benzeriyle paylaşma ihtiyacı hisseder. Çokça emek sarf edip de edindiği fikri paylaşmayan insan bir "düşünce fakiridir." Duygular için de aynı paylaşım ihtiyacı geçerlidir. Sevindiğimizde ve üzüldüğümüzde hissettiklerimizi etrafımızdaki insanlara bildirmek isteriz. Kropotkin'in anarşist ahlakın kurucusu ilan ettiği Guyau'nun dediği gibi, "Kendi acılarımızın talep ettiğinden daha fazla gözyaşımız, kendi varlığımızın olanak tanıdığından daha fazla sevincimiz" vardır. İnsan bir başka insanla paylaşımda bulunduğunda var olduğunu hisseder.[171] Her bir birey hayatı dolu dolu yaşamak ister. Bunun için de en büyük tatmini çevresindeki insanlarla en geniş toplumsallıkta bulur.[172] Örneğin, ilkel insanlara bakarsak zorlu doğa koşullarına ve vahşi hayvanların

---

166 Kropotkin, 2018b, s.31
167 Kropotkin, 2018b, s.31; Kropotkin, 2015b, s.105
168 Kropotkin, 2018b, s.31
169 Kropotkin, 2018b, s.32
170 Kropotkin, 2018b, s.35
171 Kropotkin, 2018b, s.66-67
172 Kropotkin, 2018b, s.74

saldırılarına karşı yardımlaşma ve destek pratikleriyle var olabildiklerini ve toplu halde yaşadıklarını görürüz.[173] Çünkü ilkeller tek başına kaldığında önemsiz olduğunun bilincine varmış, kişisel yaşamıyla kabilesinin yaşamı arasında özdeşlik kurmuş,[174] başka bir deyişle, kişisel ben'i kabilenin biz duygusu ile birleştirerek ahlakın temelini oluşturmuştur.[175]

Yukarıda değindiğimiz gibi, iyi ve kötü kavramları insan ve hayvan toplumlarında ortaktır. Nasıl hayvanlarda türün korunması için faydalı olan şey iyi, zararlı olan şey kötü ise insan toplumunda da tüm toplumun yararına olan şey iyi, zararına olan şey ise kötüdür.[176] Doğaya baktığımızda, serçeler bahçeye atılan ekmek kırıntılarını yemeye başlamadan önce diğer serçelere haber vermemeyi yanlış bulurlar. Köstebekler de kendi yer altı kilerine aynı gruptaki diğer köstebeklerin girmesini engellemenin ahlaksızca olduğunu bilirler. İlkel insan, bir başkası kabilesini terk ettiğinde onun deposundan yiyecek almaz, mecbur kalıp aldığı zaman da dönen kişinin durumu anlaması için bir işaret bırakır. Köstebekler ve ilkel insanlar din dersi veya etik dersi almamışlardır. Ama neyin iyi neyin kötü olduğunu bilirler. Bu durum ahlak duygusunun siyasal ve dinsel otoritelerce dayatılan kısıtlamalardan doğmadığını kanıtlamaktadır. Ahlak, insanın doğal ihtiyacının ürünüdür ve tüm canlıların evriminin bir sonucu olarak ortaya çıkar.[177] Doğa "insanın ilk ahlak öğretmeni"dir.[178]

Kropotkin, hayvan toplumuna ilişkin gözlemlerini doğrudan insan yaşayışına aktardığı için eleştirilebilir. İçgüdüleriyle hareket eden hayvan sosyalliğinin, ahlaki kanaatler üretebilen insan özgeciliğiyle nasıl bağdaşabildiği sorulabilir. Bir yazar,

---

173 Kropotkin, 2018c, s.72
174 Kropotkin, 2018c, s.85, 98
175 Kropotkin, 2018c, s.85
176 Kropotkin, 2018b, s.30
177 Kropotkin, 2018c, s.8
178 Kropotkin, 2018c, s.65, 84

Kropotkin'in insanları, ahlaki bakımdan hayvanların üstünde bir yere koymadığını ileri sürmüştür.[179] Ancak bu yoruma katılmak mümkün değildir. Kropotkin, sadece ahlak duygusunun kökenini insanların ve hayvanların ortak olarak geliştirdiği karşılıklı yardımlaşma içgüdüsünde görmüştür.[180] Ona göre, "ahlaki eğilimler hayvanlar arasında da gözlenir ama içgüdü, duygu ve aklın ortak ürünü olarak ahlak yalnızca insanda mevcuttur."[181] İnsanlar doğal olarak "ahlak esaslarına" sahiptir ancak ahlaklı bir varlık olmaları "ahlak esaslarını" geliştirmelerine bağlıdır.[182] İnsanlar ahlak kurallarını doğal eğilimlerden akıl yoluyla çıkartırlar. Bir başka deyişle, ahlak içgüdüsü aklın etkisinden bağımsız değildir.[183] Sonuç olarak Kropotkin, içgüdü ile ahlakın farklı olgular olduğunu ifade etmiştir. Bu durumda hayvanlara ahlaki bir kapasite atfetmiş olduğu ileri sürülemez.[184]

Kropotkin'e göre, tüm bir hayatın incelenmesinden çıkartılan ahlak anlayışı, "aynı koşullarda sana nasıl yapılmasını istediğin şeyi sen de başkalarına yap"[185] şeklinde formüle edilir. Bu ilke, anarşinin ilkesi, tüm insan toplumlarında geçerlidir. Başkalarına muamele görmek istediğimiz gibi davranmak toplumsal hayvanların öylesine içselleştirdiği bir alışkanlıktır ki insan iyi mi kötü mü diye düşünmeden bilinçdışı bir şekilde davranır. Konuşurken, gülerken, sinirlenirken kurduğumuz

---

[179] Ernest Victor Zenker, *Anarchism: A Criticism and History of the Anarchist Theory*, The Knickerbocker Press, Newyork and London, 1897, s.179; https://archive.org/details/anarchismcritici00zenkiala/page/178 (Erişim Tarihi: 05.08.2019)
[180] Kropotkin, 2018c, s.276
[181] Kropotkin, 2018c, s.276
[182] Kropotkin, 2018c, s.276 İfadenin orjinali şu şekildedir: "…We come into this world as beings already endowed with the rudiments of morality; but we can become moral men only through the development of our moral rudiments…" https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-ethics-origin-and-development (Erişim Tarihi: 01.08.2019)
[183] Kropotkin, 2018c, s.276
[184] Crowder, 2007, s.204
[185] Kropotkin'in ilkesinin izi tarihsel olarak Konfüçyüs'ün "komşuna sana nasıl davranılmasını istiyorsan öyle davran" prensibine kadar sürülebilir. Kropotkin teorik olarak ahlakın kaynağını insan doğasıyla, pratik olarak da Konfüçyüs'ün prensibiyle açıklamıştır. Kemal Bakır, "Pytor A. Kropotkin ve Anarşist Etik", Felsefelogos Dergisi, 2015/3, Yıl:19, Sayı:58, s.81

ilişkinin dörtte üçünde alışkanlık haline getirdiğimiz bilinçdışı tarafımız devrededir.[186] İnsan sadece karmaşık bir durumun varlığı halinde kararsız kalır, beyninin farklı bölgeleri harekete geçer ve insan anarşinin empati ilkesine başvurur. O zaman insan, kendisine karşısındaki davrandığı gibi davranılmasını isteyip istemediğini sorar. Ama eşitlik ilkesine başvuru istisnai hallerde olur, çünkü olayların ezici bir çoğunluğunda insanın ahlaklı davranışı alışkanlığın sonucu olarak meydana gelir. Dışarından bir dayatma olmaksızın toplumsal hayvanların yaşamında görülen işleyiş şekli budur.[187]

Kropotkin'in ahlak anlayışı Kant'ın evrensellik ilkesinden çok daha somut bir ilkeye sahiptir.[188] Kant her durumda uyulması gereken, koşulsuz buyruk olarak adlandırdığı ahlak yasasını "aynı zamanda evrensel bir yasa olmasını isteyeceğin düstur ile davran" şeklinde formüle etmiştir. Evrenselleştirme ilkesi olarak geçen bu koşulsuz buyruk sonuçlarından bağımsız, faydacı ve mutçu düşünüşten kaynaklanmayan biçimsel bir kuraldır. Kant'a göre bu ahlaki ilkeye uygulamada doğuracağı sonuçlardan bağımsız bir şekilde "saf akıl"la düşünen her insan ulaşabilir. İnsan beklenen faydadan arınarak, ahlaki ilkeye bir görev duygusuyla riayet ettiği zaman ahlaklı olur.[189]

Kropotkin, Kant'ın ilkesini insanlar üzerine otorite tesis ettiğini için eleştirmiştir.[190] Ona göre Kant'ın koşulsuz buyruğunun "arada bir bana sarhoş olmamı emreden buyruktan"[191] daha geçerli olması için bir neden yoktur. Ayrıca Kant insandaki görev duygusunun kaynağını insan doğasına ve insan eylemlerine ilişkin herhangi bir gözlem yapmadan soyut düşünme yoluyla bulmuş ve insan aklına dayandırmıştır. Ahlakın kaynağını doğada aramamış; insanın toplumsallaşmaya dönük

---

[186] Kropotkin, 2018b, s.51
[187] Kropotkin, 2018b, s.52-53
[188] Bakır, 2015, s.81
[189] Kropotkin, 2018c, s.242
[190] Kropotkin, 2018b, s.12
[191] Kropotkin, 2018b, s.12

taşıdığı içgüdüyü ve duygudaşlık arzusunun önemini vurgulamamıştır. Kropotkin'e göre, Kant neden bu ahlaki ilkeye ya da koşulsuz buyruğa göre hareket etmek zorunda olduğumuzu ispatlayamamış, görev duygusunu herhangi bir temele yerleştirememiştir. Akla özgü bazı niteliklerin Kant'a benzer bir ahlak yasasına ulaşmayı zorunlu kıldığını varsaysak bile etiğin temel sorusu yine cevaplanmamış olacaktır: "İnsan neden aklı tarafından formüle edilmiş ahlak yasasına uysun? İnsanların bilincinde oldukları zorunluluk duygusu nereden gelir?"[192] Kant da nitekim "ahlak yasasının kökeninin açıklamasını bulamadığını" kabul etmiştir.[193] Bu, ahlak felsefesinin dinin hakimiyetine terkedilmesi anlamına gelir.[194] Ahlaki ilke eğer üstün bir kudretin eseri değilse aklımız neden bu koşulsuz buyruğa göre karar vermektedir?[195] Davranışlarımıza yön vermesi gereken aynı ilkeyi herkes biçimsel bir akıl yürütmeyle bulabiliyorsa insan aklında Kant'ın değinmediği bir yeti vardır. Bu da adalet (eşitlik) yetisidir.[196] Aksi halde davranışlarımıza evrensel bir ölçüt olarak alabileceğimiz başka bir ilke yoktur. Aklın bu yetisi de metafiziksel kavramlarla değil, ancak hayvan dünyasının geçirdiği evrime dayanarak açıklanabilir. Evrensel yasanın herkese uygulanacak olması tüm insanların eşitliği fikrine kapı aralamaktadır ama Kant bu sonuca ulaşmamıştır.[197]

Kropotkin, ahlak felsefesi öğretilerinde temel zorluğun görev duygusunun ilk nasıl ortaya çıktığını ve insan aklının neden görev kavramını incelemeye yöneldiğini açıklamak olduğunu kabul eder. Görev duygusunu doğal bir temel üzerinde ilk açıklayanın Darwin olduğunu bildirir.[198] Kendisi de soruna doğa bilimcinin bakış açısıyla yaklaşır. Toplumsallık içgüdüsünü bireysel tatminden daha kalıcı ve daha etkin

[192] Kropotkin, 2018c, s.59
[193] Kropotkin, 2018c, s.59
[194] Kropotkin, 2018c, s.59
[195] Kropotkin, 2018c, s.58
[196] Kropotkin, 2018c, s.245
[197] Kropotkin, 2018c, s.247
[198] Kropotkin, 2018c, s.61

bir içgüdü olarak evrime dayandırır. Örneğin, ona göre tehlikede olan bir hemcinsini kurtarmak yerine kendi canını düşündüğü için müdahale etmeyen birisi de doğal bir içgüdünün gereğini yerine getirmiştir. Ancak rahatı yerinde olmasına rağmen kendisini huzursuz hisseder. Çünkü o daha güçlü olan toplumsal içgüdüye değil, geçici ve zayıf olan bireysellik içgüdüsüne boyun eğmiştir. Bireysel tutkularımızı; öfkeyi boşaltma, karın doyurma ya da bir başkasının elindekileri yakıp yıkma gibi geçici arzularımızı toplumsallık içgüdüsüne rağmen tatmin edersek mutsuz oluruz. Bu "arzuların tatmininin getirdiği haz, daima arzunun kendisinden daha zayıftır."[199] Arzunun tatmininden sonra geçmişe dönüp düşündüğümüzde arzuyu eski şiddetiyle tahayyül edemeyiz. Eğer geçmişte yaptıklarımızı düşünürsek bizimle konuşan ahlaki bilincin sesi sayesinde davranışlarımız üzerindeki toplumcu alışkanlıkların hakimiyeti pekişir. Bu bilinç nedeniyledir ki bir insan toplumsallık içgüdüsüne aykırı davrandığında yapmaya alışkın olduğu şeyi yapmamış gibi hisseder. Ahlaki bilinç, aynı zamanda bireysel arzularla toplumsallık içgüdüsünü birbirine karşıt olmaktan çıkartıp uyumlu hale getirmektedir.[200]

Kropotkin çalışmalarında anarşizme yönelik eleştirilere bir yanıt verme kaygısı taşımış, anarşistlere sorulan soruları ele almıştır. Bunlardan birisi, somut yaşamın adaletsizlikleri gösterilerek, Kropotkin'in evrimci-doğal temel üzerine inşa ettiği dayanışmacı ahlakının hayal ürünü olarak görülmesidir. Kropotkin cevap verirken ahlak anlayışında merkezi önemde olan eşitlikten yola çıkar. Ona göre, eşitlik anarşinin ilkesidir. Teoride ve pratikte anarşist olan insanlar eşitsizliğe karşı büyük bir öfke duyarlar.[201] Gündelik yaşamda hiyerarşik ilişkiler yerine çevremizdeki herkesle

[199] Kropotkin, 2018c, s.60
[200] Kropotkin, 2018c, s.60-61
[201] Kropotkin'e göre, nefret ve sevgi birbiriyle yakından ilişkilidir. "Yalnızca nefret etmeyi bilenler sevmeyi bilir." İnsanlığı ayıran, yapay kamplara iten ve böylece birbirine düşmanlaştıran burjuvaziden

eşitlikçi ilişki kurmak ahlakın gereğidir. Ancak mevcut toplumumuzda sömürü, egemenlik ve kölelik koşulları eşitlik duygusunu zedelemekte, dayanışma ilkesini olduğu gibi yaşama geçirmeye engel olmaktadır.[202] Şöyle ki, ahlak kuralları; din ve yasa kisvesine bürünerek komşumuzu kendimiz gibi sevmemizi öğütler ama bu uygulamada tam bir ikiyüzlülüktür. Eğer bir çocuk ceketini çıkarıp soğuktan titreyen bir yoksula verirse, annesi derhal ahlak kurallarını olduğu gibi anlamaması için çocuğunu uyarır. Çalışmanın ibadet olduğunu söyleyen din adamlarına hemen herkes katılır, ancak patronlar işçileri kendi hesabına çalıştırmaktan geri kalmaz.[203] Dinler insanların kardeşliğini vaaz eder ancak kardeşlerin eşitsiz gelişimi açıkça ortaya çıktığında ise zenginlerin yoksullara sınıfsal ayrımlar ortadan kalkmadan yardım etmesi kutsal bir vazife olur.[204] Yalan söylemek kötüdür, derler ama siyaset büyük ölçüde yalanlar üzerine kuruludur.[205] "Zenginliği paylaşımımızdaki adaletsizliğin ahlakımız üzerinde çok iğrenç etkileri olur."[206] Din, devlet ve yasalar eşitsizlikleri koruyup güçlendirmeye hizmet ederler.

Kropotkin din kuralları, hukuk kuralları gibi insanlara dışarıdan dayatılan kurallara yalnızca negatif olarak belirlenmemeler anlamında bir özgürlük adına karşı çıkmaz, otoritenin elinden çıkan kuralları eşitliğin önünde bir engel olarak gördüğü için de eleştirir. Devlet, yalnızca bir baskı unsuru olduğu için değil, insanların birbiriyle doğal ve eşitlikçi ilişki kurmasını engellediği için de zararlıdır.[207] Bu durumu *Anarşist Ahlak* isimli çalışmasında şu şekilde açıklar: "Yalnızca Yasa, Din ve Otorite'nin bu soyut teslisine karşı savaş açmakla kalmıyor, anarşist olarak, bu teslisin yüreklerimize

---

ve devlet iktidarına sahip olanlardan nefret etmeden tüm insanları sevmek mümkün değildir. Kropotkin, 2018b, s.54-55

[202] Kropotkin, 2014, s.116

[203] Kropotkin, 2015b, s.86

[204] Kropotkin, 2018c, s.45; Kropotkin, 2015b, s.86

[205] Kropotkin, 2015b, 85-86

[206] Kropotkin, 2015b, s.86

[207] Heywood, 2013, s.1999

boşalttığı tüm bu aldatmaca, hile, sömürü, ahlak bozukluğu ve kötülük yığınına -tek kelimeyle eşitsizliğe- karşı da savaş açıyoruz."[208] Kropotkin'in ahlak anlayışı devlet öncesi ilkel toplulukların eşitlikçi ahlakını yansıtmaktadır. Bu kuşkusuz uygarlığın mülkiyet ilişkilerine ve sınıfsal sömürüye dayanan eşitsizlikçi ahlakından farklıdır.[209]

Eşitlik ilkesinin dışında anarşist ahlaka ilişkin not edilmesi gereken bir husus daha vardır. Bu ahlak bireyin serbest gelişimine, tam ve eksiksiz özgürlüğüne dayanır. Kropotkin, Guyau ile birlikte, ödül ve ceza düşüncesini, ahlaki yaptırımları ve dayatmaları reddederek kişinin yalnızca içinden geldiği gibi eylemesini savunur. "Ne istersen yap, dilediğin gibi yap" derken insanı tamamen özgür bırakır. Dışsal otoritenin yokluğunda savaş ve kargaşa çıkmayacak, insanlar birbirini boğazlamayacaktır. Çünkü özgür bir toplumda insanın istek ve arzularından korkmaya gerek yoktur. Bugünkü toplumumuzda baskı ve dayatma insanı daha kötü bir yöne sokmakta, insanda ahlaki olan her şeyi paramparça etmektedir. Ahlak konusunda başkalarına ancak sınırlı bir şekilde müdahale etmeye yetkimiz vardır. "Doğru buluyorsan" şartını ekleyerek tavsiye vermekten başka bir şey yapmamalıyız. Oysa ahlakçılar çok daha ileri gitmekte, iyi olarak gördükleri bir ideal uğruna bireyin iradesinin önüne geçip onu sakatlamaktır. Bu çabalar gereksiz olduğu kadar zararlıdır. İnsanlar kendilerini kötürümleştiren bağlardan kurtulup aydınlandıkları zaman zaten topluma yararlı şekilde davranırlar.[210] Bu o kadar içsel bir durumdur ki insan istese bile bu duygudan kurtulamaz. "İnsan için dört ayak üstünde yürümek, ahlak duygusundan kurtulmaktan daha kolaydır. Bu duygu hayvanın evriminde, insanın dik durmasından önce gelir."[211] Böylece Kropotkin, ahlakta bireyi

---

[208] Kropotkin, 2015b, s.46
[209] Alaeddin Şenel, *Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2014, s.70-72
[210] Kropotkin, 2018b, s.53-59
[211] Kropotkin, 2018b, s.42-43

aşan her türlü faktörü reddetmekte, ahlakın kaynağını hayatın doğrudan kendisinden ve "bireyin kendiliğinden kuvvetlerinden" çıkartarak[212] ahlakı özgürleştirmektedir.

Kropotkin, eşitlik kavramına dayanarak oradan adalet düşüncesine geçiş yapar. Ona göre, adalet, bozulan eşitliğin sağlanmasıdır. Nitekim, adalet kelimesinin kökeninde "Æquitas", "Équité", (eşitlik) vardır. Adalet değeri, türün evrimsel olarak ilerlemesi ve soyunun devamı için ortak istek ve arzuları ifade eden toplumsallık içgüdüsünden türemektedir. Toplumsal yaşamın korunması için adalet kavramına ihtiyaç vardır, çünkü toplumda bir bireyin istek ve arzularıyla diğerinin istekleri çatışır. Toplumun tüm üyelerinin hakları eşit olarak kabul edilmediği takdirde bozulan dayanışmayı yeniden tesis etmek mümkün olmaz, çatışmalar sürüp gider. Bu nedenle toplumsal uyumu diri tutmak için hakların eşitliği kavramı adalet kavramına dönüşmüştür.[213] Eşitlik, ahlakın da adaletin de temelinde yer alır.[214] Kropotkin için, "Eşitlik yoksa adalet yoktur, adalet yoksa ahlak yoktur."[215] Adalet, eşitliğin korunması ise, tarihsel ve toplumsal olarak kurulmuş eşitsizlikler adaletin gereği olarak görülemez. Bu noktada, Kropotkin, adaleti yasaya uygunluk olarak gören Aristoteles'i eşitsizlikleri meşrulaştırmakla eleştirir. Çünkü köle emeğine dayalı eşitsiz bir toplumda yasalar, mevcut eşitsizliği güvence altına alarak ahlaksızlığı yaymaktadır.[216]

Ahlakın: karşılıklı yardımlaşma, adalet ve kendini feda etme olmak üzere üç ögesi vardır.[217] Karşılıklı yardımlaşma, adalet ve ahlak hayvan ve insan toplumunun gösterdiği gelişimin ardışık basamaklarını oluşturmaktadır. Hatta, bunlar hayatta kalmanın ve ilerlemenin "evrensel organik evrim yasasıdır." Toplumsallık ve karşılıklı

---

[212] Hilmi Ziya Ülgen, *Ahlak*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016, s.135
[213] Kropotkin, 2018c, 94-95
[214] Kropotkin, 2014, s.100
[215] N. Lebedev, "Önsöz", s.13, Kropotkin, 2018c
[216] Kropotkin, 2018c, s.120, dipnot 2
[217] N. Lebedev, "Önsöz", s.9, Kropotkin, 2018c

yardımlaşma hayvanlar aleminin ve insanlığın tedrici evrimindeki bir varsayımdan ziyade olgusal bir gerçektir.[218] İlk ve en güçlü içgüdü olan karşılıklı yardımlaşma güdüsü olmasaydı en gelişmiş canlı, mikroskopla zor görülebilen tek hücreli bir varlık olurdu.[219]

Basamağın üçüncü sırasında yer alan ahlak ise itici gücü en zayıf olan duygu olarak karşılıklı yardımlaşma ve adaletin ardından gelişir. Etik alanında çalışanlar ahlakın kaynağını araştırmak ve tüm içgüdüler gibi insan doğasında var olduğunu kanıtlamakla yükümlüdür. İnsanda iki tür duygu bir arada bulunur. İnsanı kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için diğer insanlara boyun eğmeye iten duygular olduğu gibi duygudaşlık arzusundan türeyen ve ortak amaçlar uğruna diğerleriyle birlikte çalışmaya iten duygular da vardır. Etiğin görevi toplumsal yaşam için olmazsa olmaz olan birkaç ilkeyi belirlemek dışında bireysel mutluluk ile toplumun ortak iyiliğinin birbirine zıt olmadığını; insanın düşünsel, fiziksel ve duygusal yönden eksiksiz gelişiminin diğer insanların haklarını ihlal etmeden de gerçekleşebileceğini göstermektir. Başka bir deyişle, bir kişinin enerjisini tüm toplumun refahına yönelik ortak çalışmayla birleştirecek coşkuyu uyandırmaktır.[220] Bunu gerçekleştirmenin yöntemi insanlara tavsiye vermekten ziyade tüm toplumun ve her bir bireyin aynı anda tatmin olmasını sağlayacak eylemlerin doğal olarak vücut bulacağı koşulları ve ortamı yaratmaktır.[221]

Bu dünyanın gerçeğe dönüşmesi için, Kropotkin'in ahlakın bir ögesi olarak gördüğü kendini feda etme veya yüce gönüllüğün devreye girmesi gerekir. "Kendine yapılmasını istemediğin şeyi başkasına yapma" veya "kendine nasıl davranılmasını istiyorsan başkalarına da öyle davran" şeklinde formüle edilen eşitlik ilkesi ahlaki

---

[218] Kropotkin, 2018c, s.49
[219] Kropotkin, 2018b, s.41
[220] Kropotkin, 2018c, s.40-41
[221] Kropotkin, 2018c, s.44

bilinci tatmin etmeye yetmemektedir.[222] Gerçek ahlaki tatmin koşullarla uzlaşmakta değil, koşullara meydan okumakla bulunabilir. Ahlaklılık herkesin maddi ihtiyaçlarının karşılandığı ve insanlığın kültürel mirasından yararlanabildiği koşullarda gelişebilir. Kropotkin bu nedenle kendini güçlü ve yaşam enerjisiyle dolu hisseden insanları devrimci bir sorumluluğa davet eder. İnsanlardan tarih sarkacının özgürlükten yana sallandığı uyanış dönemlerinde koşulları değiştirme fırsatını kaçırmamalarını ister. Adaletsizliklere, bilimin tarafgirliğine, sınıfsal sömürüye karşı isyan etmek salt eşitlikçi dürüstlük ilkesine göre yaşamaktan daha değerlidir. Ahlak adını gerçekten hak edecek olan da bu cesaret ve fedakarlıktır.[223] Ahlaki ilerleme ahlaki cesarete bağlıdır.[224] Kendi ifadesiyle aktaracak olursak: "Mücadele ne kadar canlı olursa, yaşam da o kadar yoğun olacaktır. O zaman yaşamış olursun ve bu yaşamın birkaç saatini, çürümüş bataklıktaki ot gibi yaşamın yıllarına feda etmezsin."[225]

[222] N. Lebedev, "Önsöz", s.9, Kropotkin, 2018c
[223] Kropotkin. 2018b, s.63
[224] Kropotkin, 2018c, s.48
[225] Kropotkin, 2018b, s.78

İKİNCİ BÖLÜM

KROPOTKİN'İN ANARŞİZM ANLAYIŞI

2.1. KROPOTKİN'DE ANARŞİ, ANARŞİZM VE ANARŞİST

2.1.1. Anarşi

Anarşi, etimolojik olarak eski Grekçe'de bir şeyin yokluğu (-sız, siz, without) anlamını veren "*an*" önekiyle yöneten, hükmeden veya lider anlamlarına gelen "*archos*"un birleşmesinden oluşmuştur.[226] Anarşi bir yönetenin-hükümetin olmadığı bir düzendir ve "arşik" yaşamın karşısında yer alır.[227] Bu nedenle sıklıkla kargaşa ve terörle özdeşleştirilmekte hatta neredeyse eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.[228] Siyasal iktidarın meşruiyetini reddeden bir akımın iktidarlar tarafından terörizmle suçlanması normaldir. Anarşinin ne anlama geldiği sorusunun yanıtı kişinin mensup olduğu ideolojiye göre değişir.[229] Ancak ideolojilerin yarışı hiçbir zaman eşit bir yarış olmamıştır.[230]

Kropotkin'e göre anarşinin aşağılanması birtakım önyargılardan kaynaklanır. Yönetimin olmadığı durumda karışıklık çıkacağı, insanlar birbirleriyle anlaşamayacağı ve güçlü bir yönetimin her halükârda yönetimsizlikten daha iyi olduğu varsayılır. Ancak bu varsayımların tamamı dayanaktan yoksundur. Çünkü, toplumsal faaliyetlerin çeşitli alanlarında yönetimin müdahil olmadığı, uyum içerisinde işleyen birçok düzen

---

[226] Marshall, 2019, s.25; Yıldırım Torun, *Klasik Anarşizm*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007, s.13; Cindy Milstein, *Anarchism and Its Aspirations*, AK Press, Oakland, 2010, s.12-13; Atıl Cem Çiçek; Selçuk Aydın, *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2018, s.197
[227] Ahmet İnam, "Khaoslu Anarşizm", *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, Sayı:11, Lotus Yayınları, Ankara, 2002, s.29
[228] Marshall, 2019, s.13; Cantzen, 2015, s.37
[229] İoanna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997, s.83
[230] Robert Graham, (Ed.), "Önsöz", *Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi: Anarşiden Anarşizme (MS.300-1939)*, (Çev. Nil Erata, Mustafa Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul, 2007, s.7

vardır. Eğer düzenden kasıt insan tarafından sömürülmesi ve yönetilmesi ise anarşi sözcüğünün bunun reddi anlamında kullanılması doğrudur. Bu bağlamda, Kropotkin anarşinin tanımını verirken kışkırtıcı bir düzen ve düzensizlik tarifi yapar. Ona göre, düzensizlik, halkın otoriteden bağımsız düşünebilmesi, köleliğin ve serfliğin olmadığı bir yaşam için toprak ağalarına ve din adamlarına karşı ayaklanmasıdır.[231] Düzen ise "onda dokuzun sağlıklı bir yaşam için gerekli her şeyden mahrum olması, insanın insana sınıfın sınıfa ve ulusun ulusa karşı savaşı, düşüncenin zincire vurulmasıdır..."[232] Kropotkin, bu düzenin reddi için anarşiden daha iyi bir sözcük bulunamayacağını düşünmektedir.[233]

1848 devrimi sırasında "Anarşi düzendir, hükümet ise iç savaş" diyen Anselme Bellegarrigue de kargaşanın hükümetin yokluğundan değil, varlığından kaynaklandığını anlatır. Yazara göre, hükümetlerin daha kuruluş aşamasında destekçileri ve muhalifleri belirir ki bu bile bir çatışmanın filizlenmesi için yeterlidir. Ve hükümet otoritesi herkese aynı şekilde yaklaşmaz: destekçilerini kayırırken, muhaliflerini sindirir. Otoritenin varlığı toplumdaki herkesin eşit olarak egemen olma hakkını ortadan kaldırır. Toplumsal eşitlik yadsınınca ayrıcalığın, ayrımcılığın ve çatışmanın doğması kaçınılmaz olur.[234] O halde sosyal dayanışmanın gerçekleşmesi için eşitliğin olması başka bir deyişle kimsenin kimseye hükmeder pozisyonda olmaması gerekir. Proudhon'un belirttiği üzere, insanın eşitlikte adalet araması gibi toplum da düzeni anarşide arar.[235] Anarşi herhangi bir zorlamanın ve baskının olmadığı şiddetsiz bir toplum idealine dayanır. Siyasal iktidar olmadığı için onun devamlılığını

---

[231] Kropotkin, 2018d, s.98
[232] Kropotkin, 2018d, s.97
[233] Kropotkin, 2018d, s.99
[234] Anselme Bellegarrigue, *İlk Anarşist Manifesto*, Altıkırkbeş Yayın, (Çev. Barış Taneri), İstanbul, 2016, s.17
[235] Pierre-Joseph Proudhon, *Mülkiyet Nedir?*, (Çev. Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018, s.266; Marshall, 2019, s.347

sağlamak için şiddet üreten kurumlara da ihtiyaç duyulmaz.[236] Anarşi hali, Hobbes'un tabiat hali kurgusundaki gibi insanların birbiriyle amansız bir mücadele içinde oldukları, kargaşa ve yıkım ortamı değil; barışçıl, sevgi dolu ilişkilerin gelişeceği tam bir özgürlük ve eşitlik ortamıdır.

Anarşinin amaçlarını gerçekleştirmek için girişilen her başkaldırı, her isyan hareketi en baştan kaos çıkarmakla mahkûm edilir. Kaos; gündelik dilde hükümetler ve din adamları gibi otoritenin temsilcileri tarafından başıbozukluk, biçimsizlik, kargaşa olarak nitelendirilmektedir. Neticede dil, toplumsal kültürün ürünüdür ve kavramlar da dil aracılığıyla oluşturulur. Dilde kurulan yerleşik anlamlar, tarafsız ve kapsayıcı nitelendirmeler olmayıp[237] mevcut siyasal tercihleri yansıtır.[238] O halde bugünkü otoriter ve hiyerarşik düzene karşı verilen mücadelede somut bir gelecek kurgusuyla yetinmemek, alternatif bir dil ve anlam geliştirmek de gerekir. Tam da bu sebepten olacak ki, Türkiye'de anarşizmi benimseyip ilgili eserleri basan yayınevi kendisine "kaos" ismini seçmiştir. Kaos, "normal koşullarda hiçbiri egemen olmayan birçok düzenli davranışın toplamı, bileşkesi…evrenin doğal düzeni, ruhu, yaşam çemberidir." Dünyanın merkezi bir güç tarafından idare edildiği fikri yerine yaşamdaki evrimi ve çeşitliliği olumlamaktır.[239] Yaşam ise sürekli hareket halinde olan parçaların en geniş kombinasyonu ve sentezidir. Yaşamı yeniden üreten zemin doğadaki "çeşitlik ve devinim" içerisinde kurulan dengedir.[240] Kropotkin'e göre anarşi doğanın organik uyumunda olduğu gibi açık ve esnek bir toplumun kendiliğindenliğine dayanır.

---

[236] Alexander Berkman, *ABC of Anarchism*, Freedom Press, London, 1977. s.9
[237] Tayfun Gönül, *Anarşizm Nedir?*, Kaos Yayınevi, İstanbul, 2008. s.3
[238] Marshall, 2019, s.14
[239] Gönül, 2008, s.4
[240] Voline, "Anarşist Sentez", Graham, (Ed.), 2007, s.622-623; https://theanarchistlibrary.org/library/voline-synthesis-anarchist (Erişim Tarihi: 05.09.2019)

Öte yandan Kropotkin, herkesi bağlayan ortak kurallar olmadan toplumun varlığını sürdüremeyeceğinin farkındadır. Ancak bu kurallar herhangi bir iktidar odağı tarafından dayatılmayacak, doğrudan toplumsal yaşamın kendisinden çıkacaktır. Bireylerin diğer bireylerle veya gruplarla ilişkisi gönüllülük esasıyla kurduğu sözleşmelerle sağlanacaktır. Kropotkin'e göre, anarşi devleti ve hükümeti ortadan kaldırıp yerine özgür anlaşmayı koyduğunda "toplumsal geleneklerin değerli çekirdeğini" koruyacaktır. Yalnız gelenekler de din kuralları gibi mutlak ve değişmez bir formda kalmayacaktır.[241] Doğadaki uyum nasıl bir yaratıcı tarafından önceden tasarlanmış değilse, anarşist toplum da durağan ve homojen olmayıp yeni oluşlara ve tarzlara açık olacaktır. Bu toplumun kurucu unsurunu oluşturan adet ve gelenekler bu canlılığın ve açıklığın gereği olarak sürekli değişecektir. Aksi halde, anarşi, bir sistem veya bir toplumsal yapı haline gelir ki o zaman da anarşi olmaktan çıkar.[242] Anarşist toplumda düzen, bir otoriteden çıkan yasalarla değil, toplumun her bir üyesinin gönüllü olarak ortaya koyduğu sürekli eylemiyle korunacaktır.[243] Özetle, otorite durağanlığın, anarşi değişimin temsilcisidir. Otoriteyi bir merkezden alıp halkın tamamına yaymak, herkesi eşit ölçüde egemen kılmak, toplumu değişime ve yeniliklere açık hale getirerek anarşiye yaklaştıracaktır.

2.1.2. Anarşizm

Anarşinin toplumsal bir felsefe,[244] siyasal bir ideoloji olarak ifadesi olan anarşizm, Kropotkin'e göre, anarşiyi yaşama geçirmenin metodu;[245] toplumun bir yönetim olmaksızın örgütlendiği "bir yaşam ve davranış teorisine ya da ilkesine verilen

---

[241] Kropotkin, 2014, s.57-58
[242] Gün Zileli, "Anarşizm", *Kavram Sözlüğü: Söylem ve Gerçek*, (Ed. Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2005, s.32-33
[243] Kropotkin, 2015b, s.38
[244] Marshall, 2019, s.25
[245] Venon Richards (Der.), *Malatesta: Hayatı ve Düşünceleri*, (Çev. Zühal Kiraz), Kaos Yayınları, İstanbul, 2018, s.10

addır."[246] Kropotkin, anarşizmi yönetimsiz sosyalizm olarak da tanımlamıştır. Ancak genel geçer bir anarşizm tanımı yapmak mümkün değildir.[247] Anarşizm doğası gereği kapalı ve sabit bir şema sunmaz. Farklı akımları ve ekolleri bünyesinde barındırdığı için oldukça geniş bir alana yayılmış durumdadır. Bu nedenle tek bir anarşizmden değil, anarşizmlerden söz edilebilir. Bir yazar, "anarşizmin geniş bir sırtı vardır, her şeyi kaldırır" diyerek anarşist düşüncelerin çeşitliliğini vurgular.[248] Tüm dağınıklığına rağmen anarşizmin bir çekirdeği de vardır. Bütün anarşizm türlerinin üzerinde uzlaştıkları nokta, toplumun bir merkezden yukarıdan aşağıya doğru hiyerarşik bir model içinde örgütlenmesini reddetmeleridir. Buna alternatif olarak insanların çeşitli gereksinimlerini karşılamak üzere gönüllü birlikler ve komünler oluşturmaları önerilir. Kropotkin'in öngörüsüne göre, bu birlikler Bakunin'deki gibi aşağıdan yukarıya doğru piramidal şekilde uzanmayacak,[249] sabit bir formdan yoksun olacaktır. Gevşek ya da sıkı bağlarla bir araya bir araya gelerek toplumu bir ağ gibi saracaktır. Üretim, tüketim, dağıtım, sağlık, ulaşım, bilim, edebiyat ve sanat gibi insan faaliyetinin bütün alanları desantralize edilecektir.[250] Düşünürler, gönüllü birliklerin birbirleriyle olan ilişkisi ve belirli birliklerin üstleneceği işlev konusunda farklı görüşleri benimsemiş durumdadır.[251]

Anarşizme dair yaygın yanlış anlamalardan biri, anarşizmin tüm kuralları reddettiğidir. Halbuki anarşizm tüm kurallara değil, yalnızca otoritenin elinden çıkan ve dayatılan kurallara karşıdır. Anarşizmin yaşama geçtiği bir toplumda kurallar bizzat o kuralın muhatapları tarafından sözleşmelerle yaratılacak, insanlar, bir başkasının

[246] Kropotkin, 2015b, s.51
[247] Marshall, 2019, s.25; Cantzen, 2015, s.35-36; Degen, 1999, s.9
[248] Noam Chomsky, *Anarşizm Üzerine*, (Çev. Tamer Tosun), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013, s.212
[249] Foti Benlisoy, "Anarşizm", *Modern Siyasal İdeolojiler*, (Der. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.395
[250] Kropotkin, 2015b, s.51
[251] Lyman Tower Sargent, *Contemporary Political Ideologies: A Comparative Analysis*, Wadsworth Cengage Learning, Belmont, 2009, s.210

değil ancak kendisinin kendisi için koyduğu kurala uyacaktır. Bir yönetim altına yozlaşmayan insan, insan olarak var olabilecek, tüm yeteneklerini keşfedip tüm potansiyelini özgürce gerçekleştirebilecektir. Önceki bölümde değindiğimiz gibi, anarşizmin doğal toplumsallığa duyduğu inancın gelişkin örneği Kropotkin'in *Karşılıklı Yardımlaşma*'sıdır. Bu anlayışa göre, toplumun baskı ve zordan arındırılmış doğal halinde dayanışma ve uyum vardır.

Anarşizmin kabullerine göre, özgürlüğün ve eşitliğin önündeki en büyük engel devlettir.[252] Devlet iktidarının sınırlandırılmasını bir ideal olarak benimsemek doğru değildir. Devletin nasıl olması gerektiğinden hareket ederek onun niteliği üzerinde tartışmak yerine "niçin devlet" diye sormak;[253] insanın insanı yönetmesine veya sömürmesine dayanan her türlü egemenlik ilişkisine karşı çıkmak gerekir.[254] Çünkü devlet, iktidarını sürdürürken şiddete başvurur, insanları tek tipleştirir,[255] onların bireyselliklerinden hatta insanlıklarından bir şeyler götürür.[256] Var olabilmek için şiddete ihtiyaç duyması devletin yapay bir zorlama olduğunun göstergesidir. Ordu, polis, mahkemeler gibi devletin baskı aygıtları hem gereksiz hem de zararlıdır. Meşru görülen şiddet tekeli, toplumun barış içerisinde işleme kapasitesini bozguna uğratır.[257] Bugünkü toplumumuzda çatışmayı yaratan şey, insanların çeşitli hiyerarşik kurumların tabiiyetinde hükmetme ve boyun eğme ilişkisi içinde olmalarıdır.[258] Anarşizmin ayırt edici karakteri özgürlüğe tutkun oluşudur ve tüm çekiciliğini aldığı yer de burasıdır.[259]

---

[252] Kropotkin, 2014, s.182
[253] Torun, 2007, s.11
[254] Marshall, 2019, s.354
[255] Benlisoy, 2007, s.382
[256] Colin Ward, *Eylemde Anarşi*, (Çev. Deniz Güneri), Kaos Yayınları, İstanbul, 2000, s.132
[257] Berkman, 1977, s.9; Benlisoy, 2007, s.363
[258] Gönül, 2008, s.4
[259] Turhan Ilgaz, "Anarşizm Anarşinin Antitezidir", *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, Sayı: 11, Lotus Yayınları, Ankara, 2011, s.41

Anarşizm, otoriter kurumların en üstünde yer alan esas baskı mekanizması olarak devleti gördüğü için öncelikle devleti hedef tahtasına oturtmuş olsa da salt devlet karşıtlığına indirgenebilecek bir ideoloji değildir. Çünkü yönetimi, erki, iktidarı reddetmesi itibariyle yalnızca devletle ve hükümetle değil, içinde hiyerarşiyi barındıran tüm kurumlarla karşıtlık halindedir.[260] Anarşizmin tanımlanmasında hiyerarşi kavramına atıf yapmak yeni bir gelişmedir. Kropotkin ile beraber Bakunin ve Proudhon da hiyerarşi yerine otoriteyi kullanmayı tercih etmiştir.[261] Çoğu zaman anarşizm kuramcıları devlet, hükümet ve otorite kavramlarını aynı anlama gelecek şekilde gelişigüzel kullanmışlar, kavramlar arasında açık bir ayrım yapmamışlardır. Dolayısıyla devlet, hükümet ve otoritenin reddinden bahsedildiğinde tam olarak neyin reddedildiği açık değildir.[262] Bireyci anarşistleri hariç tutarsak, toplumcu anarşizm, toplumu doğal bir olgu olarak kabul ettiğine göre, devlet ve hükümet ortadan kalksa da toplum var olmaya devam edecektir. Toplum varsa, herkesi bağlayan ortak kurallar ve dolayısıyla bir otorite de olacaktır. Otorite hem makro hem de mikro düzeyde ele alınabilecek oldukça geniş bir kavramdır. Siyaset bilimi otoriteyi, meşru iktidar olarak tanımlar. Bu meşruiyet de kendiliğinden doğal bir şekilde ortaya çıkmaz, iktidara tabi olanların iktidarın meşru olduğuna dair inançlarından doğar. Örneğin, toplumsal normlar çocuğun anne-babasına, öğrencinin öğretmenine itaatini zorunlu kıldığı için ailede ebeveynlerin, okulda öğretmenlerin sahip olduğu iktidar, otorite haline gelmiş bir iktidardır.[263] Ancak meşruiyetin objektif bir kriterini bulmak mümkün değildir. Bir kimsenin siyasal tercihlerine göre meşru sayılabilecek bir kural ya da kurum bir başkası

---

260 Cengiz Çağla, *Siyaset Bilimi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017, s.269; Orhan Düz, *Yarın Çok Güzel Olacak Mı?: "Temel Metinlerle Anarşizm'in Dünü"*, Dedalus Yayınları, İstanbul, 2012, s.16

261 Düz, 2012, s.17

262 Andrew Vincent, *Modern Political Ideologies*, Blackwell Publising, 2010, s.123

263 Nur Vergin, *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2017, s.45-46; Uygun, 2015, s.2-3

tarafından gayri meşru addedilebilir.[264] Bu nedenle devletin hukuki olarak meşru olduğunu iddia etmek abesle iştigaldir. İçeriği ister beğenilsin ister beğenilmesin hukuk zaten devletin ürünüdür. Ancak otorite devlet dışında da var olabilir. Bakunin'e göre, belirli bir konuda özel ve teknik bilgiye sahip olan uzmanların otoritesine başvurmakta bir beis yoktur.[265] Anarşizmin reddettiği otorite hiyerarşik ilişki içerisinde yukarıdan dayatılan otorite ve onun meşruluk iddiasıdır. Örneğin, Kropotkin otoriteye olumsuz anlamda atıf yaptığında asıl olarak insanlar arasında eğitimle ya da servetle elde edilmiş[266] sosyo-ekonomik ayrıcalıkları ve tabiiyet ilişkilerini kasteder.[267] Yoksa, tüm toplumsal etkilerden ve koşullardan sıyrılmış aşkın bir özgürlüğü talep etmemektedir.[268]

Dışsal otoritenin siyasal, dinsel ve ekonomik olmak üzere bütün hiyerarşik formları anarşizmin amaçlarına terstir. Anarşizm, Marksizm'in kapitalizm eleştirisini paylaşmakla birlikte üretim sürecinde bireyi hiçleştirdiği için büyük kitlesel üretime mesafeli yaklaşır ve kır toplumuna özgü küçük ölçekli atölyelere yakınlık duyar.[269] Örneğin, Kropotkin için üretim süreci merkeziyetçilikten arındırılmalı,[270] çalışmak gözetleyen ve denetleyen bakışların altında bir zorunluluk olmaktan çıkarak bireyin yeteneklerini serbestçe geliştireceği zevkli bir uğraş olmalıdır.[271] Ayrıca, zorunlu eğitimin dayattığı geleneksel öğretmen-öğrenci ilişkisinin yerine özgür eğitim koyulmalı, öğretmenler otorite figüründen sıyrılıp yol gösteren arkadaş konumuna

---

[264] Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, İstanbul, 2007, s.90-91
[265] Bakunin, 2016, s.35-36; Bakunin, "Bilim ve İktidar Üzerine", Graham, (Ed.), 2007, s.138-139 Bakunin, bilimsel bilginin otoritesini kabul etse de toplumda sabit bir otoritenin yerine geçici ve sürekli değişen bir otoritenin varlığından yanadır. Bilimsel çalışma küçük bir zümrenin uğraşı olmaktan çıkıp halkın arasında yaygınlık kazanmalı, bilim herkesin bilimi olmalıdır. Robert Graham, (Ed.), 2007, s.141
[266] Kropotkin, *Ekmeğin Fethi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015c, s.169, (Orijinal Basım: 1892)
[267] Jim Mac Laughlin, *Kropotkin and Anarchist Intellectual Tradition*, Pluto Press, London, 2016, s.55
[268] Kropotkin, 2014, s.170-171
[269] Thomas, 2000, s.23; Newman, 2014, s.72
[270] Newman, 2014, s.73
[271] Kropotkin, 2015c, s.147

geçmelidir.[272] Dünyevi otoritenin yanı sıra uhrevi otorite de ahlaki seçim özgürlüğüne bir müdahaledir. Dini kurumlar, doğmalar ve ritüeller insanın bilincini köreltliği için ortadan kaldırılmalıdır. Kropotkin, bu bağlamda, kilise ve devleti müttefik olarak kabul eder.[273] Ona göre, tanrı, mülkiyet ve hükümet devrimin devirmeyi hedeflediği şeyler olmalıdır.[274] Anarşizmin öncülerinden Flores Magon da insanın maddi ve manevi gelişiminin önünde engel teşkil eden kapitalizmi, devleti ve dini "karanlık kutsal üçlü" olarak nitelemiştir.[275]

2.1.3. Anarşist

Anarşist de anarşiyi bir ideal olarak benimseyip yaşama geçirmek için söz, fikir ve eylem bütünlüğü içinde olan kişidir. Anarşist olmak için anarşizmin güzel bir ütopya olduğunu kabul etmek yetmez, anarşizmi gerçekleştirmek için çaba sarf etmek gerekir.[276] Anarşist Sebastien Faure otoriteye karşı savaşan herkesi anarşist kabul eder, ancak Woodcock haklı olarak düşünceye dayanmayan karşı çıkışın insanı anarşist yapmayacağını belirtir.[277] Anarşizm sosyal gerçekliği anlaşılır kılmakla yetinmeyip değiştirmeye çalıştığı için bir praksis felsefesidir, bu haliyle yalnızca oturup okunup anlaşılacak bir ideoloji değildir. Dünyayı anlamadan değiştirmek nasıl mümkün değilse, değiştirmeye çalışmadan da yeterince anlamak mümkün değildir.[278] Kropotkin'in zengin ve soylu bir aileden gelmesine karşın ayrıcalıklarından vazgeçerek mücadeleye katılması anarşizmin eyleme dönük bir ideoloji olduğuna, salt düşünsel düzlemde kalan entelektüel bir hareket olmadığına işaret etmektedir. O halde, anarşist, düzenle sadece bir derdi olan değil, aynı zamanda kavgası olan kişidir.[279] Anarşist

---

272 Gün Zileli, "Anarşizm", *Anarşizme Kenar Notları*, Propaganda Yayınları, E-Kitap, 2016, s.62-63
273 Marshall, 2019, s.459
274 Kropotkin, 2018d, s.129
275 Düz, 2012, s.16
276 Richards, (Der.), 2018, s.13
277 Woodcock, 2014, s.13
278 Özgür Şen, *Marx'ın Marksizmi*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2018, s.35
279 İnam, 2011, s.30

komünist Malatesta anarşisti: başkasının derdini kendi derdi gibi gören, kendisi için ayrıcalık değil, tüm insanlar için "ekmek, bilim, özgürlük ve aşk" isteyen kişi olarak tanımlar.[280] Anarşist olmak için devrime ve geleceğe dönük bir özlem taşımak gerekir. Öte yandan, anarşizm sabit bir doktrin olmadığı için Kropotkin veya Malatesta anarşistlik üzerinde tekel kurma hakkına sahip değildir ve insanların kendilerini diledikleri gibi tanımlamalarını engelleyemez. Ancak, tarihsel ve mantıksal olarak anarşist sıfatı, bireysel özgürlüğü herkesin eşit özgürlüğüyle birlikte mümkün kılmak için mücadele edenlere aittir.[281]

2.2. KROPOTKİN'DE ANARŞİZM VE BİLİM İLİŞKİSİ

Kropotkin'e göre, anarşizm; temelleri 16.yüzyılda atılan ve 18. yüzyılda "derin bir dönüşüm" geçiren doğa bilimlerindeki rasyonalizmden türeyen bir dünya görüşüdür. Bu dönemde artık Orta Çağ'a egemen olan skolastik düşünce ve din temelli metafizik açıklamalar bir kenara bırakılmakta, olgular deney ve gözlem yoluyla incelenmektedir. Doğa bilimlerindeki kavrayışın değişmesiyle birlikte, toplumun geçmiş ve şimdiki halini farklı bir yorumla ortaya koyan ve geleceğe ilişkin bir tahminde bulunan "yeni bir felsefe" oluşmaktadır. Anarşizm bu yeni felsefenin doğa bilimlerindeki olguları ele alış tarzındaki değişimin sonucudur.[282]

Kropotkin'e göre, anarşizm, bugüne dek henüz oluşturulamasa da hem doğa bilimlerini hem de sosyal bilimleri aynı yöntemle inceleyecek bir "sentetik felsefe" oluşturmaya çalışır. 18. yüzyıl düşünürleri inceleme alanını topluma kaydırırken

---

[280] Malatesta, anarşist oluşunu içinde taşıdığı insan sevgisine ve başkalarının acılara olan hassasiyetine bağlar. Ve bunu şu şekilde açıklar: Aç olan insanları düşündüğümde yediğim yemekten tat alamam, çocuğuna oyuncak aldığında onun sevinciyle mutlu olurum, ama oyuncak vitrinlerine bakıp istediğini alamayan çocukları gördükçe moralim bozulur. Kendimi bilimsel ve sanatsal zevklere kaptırdığımda benden daha kapasiteli olup da hayatını sıkıcı ve tekdüze işler yaparak geçiren insanlar aklıma gelir, üzülürüm. Richards, (Der.), 2018, s.13

[281] Richards, (Der.), 2018, s.14

[282] Kropotkin, 2015b, s.16

kullandığı yöntemi değiştirmemiş, toplumu doğa bilimlerine ait olan tümdengelim-tümevarım metoduyla incelemiştir. Kropotkin, yöntem olarak materyalizmi rehber edinmiş.[283] Hegel'in diyalektiğe dayanan felsefesini Orta Çağ'a özgü modası geçmiş metafizik bir düşünce olarak niteleyip reddetmiştir.[284]

Kropotkin'e göre, geçmişte "büyük toplamları" ve sonuçları inceleyen bilim, artık küçük olanı, parçacıkları ve bunların birbiriyle ilişkisini incelemeye başlamıştır. Örneğin, tarih bilimi, ilgisini, krallıkların tarihinden halkların tarihine çevirmiştir. Ardından bireylerin tarihi incelenecektir. Eskiden, "milletlerin zenginliğini" inceleyen ekonomi politik, şimdi "bireylerin zenginliğini" incelemeye başlamış, bir milletin dış ticaret rakamlarından çok, bir işçinin ve köylünün temel gıda maddelerine sahip olup olmadığını araştırmaktadır. Bilim inceleme nesnesini bütünden parçaya çevirmiştir.[285] Anarşizm de bireyin niteliklerini aydınlığa kavuşturmakta, toplumsal sorunları bireyin içinde bulunduğu koşulları göz önüne alarak incelemeye çalışmaktadır.[286]

Kropotkin'e göre, anarşizm doğada gözlemlenen olaylarla birlikte insan toplumlarının işleyişini de mekanik bir şekilde kavramaktadır. İnsanın duygu ve düşünce dünyasını "ruhun içkin yasası" ya da "doğanın yaratıcı gücü" gibi mistik kavramlara atıf yapmadan fiziksel ve kimyasal nedenlere açıklar.[287] Bu nedenle, anarşistler ahlak felsefesinde, hukuk kurallarının kökeninde ve ekonomi politikte doğa

---

[283] Kropotkin, 2014, s.69

[284] Morris, 2018, s.108 Stalin'e göre Kropotkin Hegel'in metafizik sistemiyle diyalektik yöntemi birbirine karıştırmakta, materyalizmin türleri arasındaki farkları bilmemektedir. Hegel tamamen idealist bir düşünür olsa da geliştirdiği diyalektik yöntem bilimseldir. Marks kendi deyimiyle onun "baş aşağı duran" diyalektik yöntemini ayakları üzerine oturtmuş, maddi bir temele kavuşturmuştur. J.V. Stalin, *Anarşizm mi Sosyalizm mi?*, (Çev. A. Fırat), Kor Kitap, İstanbul, 2017, s.22-23. Anarşistler kendi aralarında bile Marks'ın materyalizminin ne olduğu konusunda anlaşamamışlardır. Stalin, 2017, s.40-41 Halbuki mesele gayet yalındır. Diyalektik materyalizm; düalizmi ve kaba materyalizmi reddeden monist bir materyalizmdir. Stalin, 2017, s.31

[285] Kropotkin, 2015b, s.13-16

[286] Murat Sarıca, *Siyasal Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983, s.152

[287] Kropotkin, 2014, s.48-49

bilimlerine özgü temellendirmelere itibar eder.[288] Kropotkin modern bilimlerle anarşizm arasında bir bağ kurup evrim teorisini sosyal bilimlerin temeli olarak kabul etmiştir. Ona göre, evrim eğer Darwin'in takipçilerinin yaptığı hatalar yapılmadan doğru anlaşılırsa, anarşinin evrimin bulgularıyla uyum içerisinde olduğu ve bizzat hayatın gerçeğinin anarşizmi dayattığı görülür.[289] Kropotkin anarşizmi bilimsel bir temele oturtmak istemişse de hiçbir zaman ideolojisine meşruluk kazandırmak için Marksistlerin 'bilimsel sosyalizm'de yaptığı gibi otoriteryan bir şekilde 'bilimsel anarşizm' gibi bir ifade kullanmamıştır.[290]

Ona göre, anarşizmin amacı, toplumda baskın karakterde olan mevcut eğilimleri inceleyerek toplumun gelecekte alacağı yönü tespit etmektir. İçinde bulunduğumuz yüzyılda insanlığın eğilimi yönetimsizlikten yanadır. İnsanlar çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak için her konuda özgür sözleşmelerle özgür topluluklar yaratmaktadır. Bu topluluklar şimdiden devletin üstlendiği işlevleri yerine getirerek onun alanını daraltmış durumdadır. Örneğin, Avrupa'nın Demiryolu Ağı ve Can Kurtaran Örgütü insanlığın geniş alanlarda merkezi ve hiyerarşik örgütlenmelere ihtiyaç duymadan karmaşık sorunları çözebildiğini göstermiştir. Ortak bir amacın ifası için her gün edebiyat, sanat, spor veya doğa bilimleri alanlarda birtakım cemiyetler kurulmakta ve hatta önceki cemiyetler birleşerek ulusal sınırların ötesinde federasyonlar oluşturmaktadır. Hayatın akışı anarşizmden yanadır, o halde geleceğin toplumunun iş birliği ve dayanışmayla örülü olacağı açıktır.[291] Bu nedenle anarşizm bir ütopya değildir. Ütopya,[292] gerçekleşmesi arzu edilen ama pratikte gerçekleşemeyecek

[288] Kropotkin, 2014, s.48
[289] Laughlin, 2016, s.54-55
[290] Laughlin, 2016, s.54
[291] Kropoktin, 2015b, s.97-98
[292] Ütopyaya dair Che Guevara'ya atfedilen "gerçekçi ol, imkansızı iste" sözü, anarşizmin bitmiş bir sistem olmayı ve durağanlığı reddeden; sürekli değişimi ve akış halinde oluşu arzulayan karakterini ifade eder. Bir şey pratik yaşamda gerçekleştiği andan itibaren eskimeye ve statükonun bir unsuru olmaya başlar. Anarşizm adına buna da karşı çıkmak gerekir. Ancak buradan anarşizmin hiçbir zaman mümkün

toplumsal düzenler için kullanılır. Oysa anarşi, toplumun halihazırda içine girdiği bir yönelimin ifadesi olduğundan artık temenni alanını aşmış, pozitif bilgi alanına girmiştir.[293] Kropotkin'e göre, "bu artık bir inanç meselesi değil, bilimsel bir tartışma konusudur."[294]

Kropotkin'in bilimsellik iddiası devrimin kendiliğinden olacağı anlamına gelmez. O, eğer birileri yapmazsa devrimin gerçekleşmeyeceğinin farkındadır. Bu nedenle halkın doğrudan, aracısız bir şekilde burjuvanın elindeki mülke el koymasını istemiştir. Ancak devrim konusundaki yaklaşımı çok net değildir. İlk yıllarında I. Enternasyonal'de Bakunin etrafında oluşan saflara katılıp devrimci eylemlere girişse de daha sonra anarşizmin insanın içindeki özgür olma arzusundan doğacağına ve kademe kademe gerçekleşeceğine inanmaya başlar. Bu yüzden eylemden uzaklaşır ama hiçbir zaman pasifist olmaz.[295]

Onun için, insan toplumlarının gelişimi taş çağından bugüne değin, kesintisiz bir süreklilik arz etmemektedir.[296] "İnsanlık yuvarlanan bir top olmadığı gibi, nizami yürüyen bir birlik de değildir. O daha ziyade kendisini oluşturan milyonlarca çeşitliliği içinde evrilen bir bütündür ve eğer karşılaştırma yapılmak istenirse insanlığı daha ziyade hareket halindeki inorganik bir cismin yasalarıyla değil, evrimin yasalarıyla ele almak gerekir."[297] Çünkü doğanın statik ve değişmez bir düzeni yoktur. Düzen ve istikrar basit ve tek yönlü mekanizmin değil, dağınık ve parçalı bir şekilde kendiliğinden ortaya çıkan yaratıcı bir sürecin ürünüdür. Evrende daima bir akış

---

olmayacak ham hayaller peşinde koştuğu anlamı çıkmaz. Eğer insanlık savaşlardan, sömürüden ve baskılardan kurtulmak istiyorsa, anarşizm gerçekleşmesi mümkün tek alternatiftir. Zileli, 2005, s.32 Alman anarşist Launder'e göre, "topya" katı ve durağanken, ütopya canlı ve dinamik bir nüve taşır. Cantzen, 2015, s.13

[293] Kropotkin, 2014, s.59
[294] Kropoktin, 2015b, s.69
[295] Leon P. Baradat, *Political Ideologies: Their Origins and Impact*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 1996, s.157
[296] Morris, 2018, s.106; Kropotkin, 2014, s.246
[297] Kropotkin, 2015b, s.43-44

halinde olan kendiliğindenlik ve göreli istikrarsızlık yaşam sisteminin ayırt edici karakteridir.[298] Kropotkin'in temel fikirleri modern dönemde geliştirilen kaos teorisinin ilkel bir formunu oluşturmaktır.[299]

Kropotkin, bir bilim insanı olmasına ve hatta bazı yazarlarca katı pozitivist olarak nitelendirilmesi rağmen[300], bilim çevrelerine kuşkuyla yaklaşmış, halkın yaşamını bilmemekle eleştirdiği aydınları[301] devrimsel sürecin önünde bir engel olarak görmüştür.[302] Devletle veya sermaye gruplarıyla maaş ilişkisi içerisinde olan bilim insanlarından halk yararına özgürlükçü bir hamlenin geleceğine inanmamıştır.[303] Kropotkin, Mendeleyev'in Petersburg Akademisi'nden, Darwin'in Fransız Akademisi'nden dışlanması hatırlatarak, büyük bilimsel ilerlemelerin üniversitelerde değil, üniversitelere rağmen yapıldığını kaydeder. Ona göre sorun bir yanıyla da bilimsel çalışmalar için alınan maddi yardımın "herkesin gittiği bilinen yoldan ayrılmamak koşuluyla" verilmesidir.[304] Kendisine Sibirya'nın topografisi üzerine yaptığı çalışmaya istinaden teklif edilen İmparatorluk Coğrafya Derneği sekreterliğini "çevremde insanlar kahredici bir yoksulluk içinde yaşar ve bir dilim kuru ekmek uğruna insanı insanlığından çıkaran bir mücadele verirlerken benim böyle derin hazlar duymaya hakkım var mıydı..." diyerek reddetmiştir.[305] Henüz Avrupa'ya gidip oradaki anarşistlerle tanışmış değildir. Ancak bu reddediş Kropotkin'in kafa-kol emeği arasındaki ayrımdan öteden beri bir rahatsızlık duyduğunun kanıtıdır.

---

298 Morris, 2018, s.122
299 Morris, 2018, s.105
300 Morris, 2018, s.101
301 Kropotkin, 2015b, s.33; Kropotkin, 2015b, s.33
302 Kropotkin, 2015b, s.45
303 Kropotkin, 2014, s.3-4, 20
304 Kropotkin, 2015c, s.108
305 Kropotkin, 2015a, s.255; "Dünyada bu derin hazların yaşanabilmesi için benim harcadığım her metelik, toprağı başkaları için sürüp eken ama kendi çocuklarına yedirecek ekmeği bulamayan insanların boğazlarından koparılıp alınmıyor muydu? Bu kaynak bir yerlerden, birilerinin boğazından koparılıp alınmalıydı, çünkü herkes üretime katılmıyordu; insanların tümden üretime katılma düzeyleri çok düşüktü." Kropotkin, 2015a, s.255; Avrich, 2012, s.70

2.3. KROPOTKİN'DE ANARŞİZMİN TARİHSEL GELİŞİMİ

2.3.1. Giriş

Anarşist düşüncenin kökenin ne olduğuna ilişkin farklı yorumlar vardır. Birinci yaklaşım, Antik Yunan ya da Çin'den bugüne kadar her özgürlükçü düşünce ve hareketi anarşist eğilim içerisinde değerlendirir. Bu anlayış fazla kuşatıcı olduğu için teorik bir zayıflık içermekle eleştirilebilir. Antropolojik verilerle önem kazanan ikinci yaklaşıma göre, anarşizm herhangi bir şefi olmayan ilkel topluluklarda gözlemlenebilir. Kropotkin, *Karşılıklı Yardımlaşma*'da bunun bir örneğini sunar. Ancak bir toplulukta şef veya önder olmaması o toplumu anarşist olarak kabul etmeye yetmez. İlkel toplum; kurumsallaşmış bir merkezi iktidardan yoksun olsa da geleneklerin etkisi altında, geleneklerin yön verdiği bir toplumdur.[306] Toplumda hâkim konumda olan inanç ve düşüncelerin de bireysel özgürlükleri kısıtlaması mümkündür.[307] Üçüncü görüş, anarşizmi Fransız Devrimi'nin ve Aydınlanma Çağ'ının gecikmiş bir parçası olarak ele alır.[308]

2.3.2. Kropotkin'in Düşüncesinde Anarşizmin Kökeni

Kropotkin'e göre anarşizm, filozofların odalarından veya üniversitelerden değil, doğrudan doğruya halkın içinden doğmuş bir akımdır ve köklerini hayatın kendisinden almaktadır.[309] İnsan toplumlarının tarihinde binlerce yıl öncesinden bugüne dek "Romalı ve Halk, imparatorlukçu ve federalist, otoriter ve liberter" olmak üzere iki eğilim hep çatışma halinde olmuştur.[310] Halk kendi gündelik yaşantısını devam ettirmek için, çeşitli konularda yardımlaşmak ve barışı korumak için birtakım kurum

---

306 Vincent, 1996, s.115-116; Şenel, 2006, s.141-142
307 Vincent, 1996, s.116
308 Vincent, 1996, s.117; Benlisoy, 2007, s.357
309 Kropotkin, 2014, s.3-4
310 Morris, 2018, s.232

ve gelenekler oluştururken bir yandan da iktidar kurma hedefindeki azınlıkların saldırılarına karşı direnmiştir.[311] Anarşizm karşı karşıya gelen bu akımlardan ikincisine, kendi egemenliğini dayatmak isteyen -komutanlara, papazlara ve yöneticilere- karşı yaşamı kolaylaştıran "yaratıcı halk hareketleri"ne aittir.[312] Clastres'in daha sonradan belirteceği gibi, ilk insan toplumları egemenlik arayışındaki kişilerin gücü ele geçirmesini önleyecek adetler geliştirmiştir.[313] Anarşist ruh, halkın birlikte yaşamayı başardığı klan, köy komünü, lonca, Orta Çağ'ın özgür kentleri gibi kurumlar içinde vücut bulmuştur.[314] Kropotkin buradan anarşinin halkın içerisinde mevcut olan doğal bir eğilim olduğu sonucunu çıkarır.[315] Ona göre, otoritenin temsilcileri ve anarşistler tarihte her zaman var olmuş ve karşı karşıya gelmiştir.[316]

Kropotkin, insanlık tarihinin her döneminde kendini çeşitli şekillerde ifade eden anarşist duyarlılığa benzer bir dürtünün varlığını kanıtlamaya çalışır. Ona göre, Çin Uygarlığı'nda, Lao Tsu ve Taoistlerin yazılarında, Antik Yunan'da sofistler, Kynikler ve Stoacılarda, Roma İmparatorluğu'nun baskılarına direnene kadar Hristiyanlık'ta anarşist tınılara rastlanabilir.[317] Bununla birlikte, Marshall'ın vurguladığı gibi, anarşist eğilimler ve amaçlar; Budizmin Zen kolunda, Orta Çağ'daki mistik ve binyılcı Hristiyanların amaçlarında, Rönesans ve Reform hareketlerinde, Anabaptistler'in Münster Komününde, İngiliz Devrimi'ndeki Kazıcıların faaliyetlerinde olmak üzere pek çok düşünce ve harekette ortaya çıkmıştır.[318]

---

[311] Kropotkin, 2015b, s.54; Kropotkin, 2014, s.5
[312] Kropotkin, 2014, s.5; Morris, 2018, s.290
[313] Morris, 2018, s 291
[314] Kropotkin, 2015b, s.54
[315] Morris, 2018, s.290
[316] Kropotkin, 2014, s.5
[317] Morris, 2018, s.294
[318] Marshall, 104-111, 139-151, 153-158 Morris'e göre, İslam'daki Najdat al Hanifinin önderi olduğu Khawarij mezhebinin öğretileri anarşizmle uyumludur. Bu öğretiye göre, iktidar yalnızca tanrıya aittir, bir imama veya halifeye gerek yoktur. Morris, 2018, s.291; Ayrıca bkz: Mohammed Abed al-Jabri, *Democracy, Human Rights and Law in Islamic Thought*, I.B. Tauris Publishers, 2009, s.12-13

2.3.2.1. Modern Dönemde Anarşizm: Godwin ve Proudhon

Pek çok yazarın kabul ettiği gibi Kropotkin için de William Godwin modern anlamda anarşizmin temel prensiplerini ilk ifade eden düşünürdür.[319] Godwin 1793'de yayımladığı *Siyasal Adalet Üzerine Bir İnceleme* (*An Enquiry Corcerning Political Justice*) adlı eserinde anarşizmin ilkelerini sistemli bir şekilde ortaya koymuştur ama anarşi sözcüğünü kullanmamış,[320] kendisini anarşist olarak adlandırmamıştır.[321] Hükümetin bütün biçimlerine karşı çıkan Godwin, hukuk kurallarının ve mahkemelerin ilgasını önermiş, gerçek adaletin serbestçe oluşturulan toplumsal kurumlarla sağlanacağını savunmuş, üretilen zenginliklerin özgür paylaşımına dayalı, desantralize bir toplum öngörmüştür. Godwin'e göre eğer israf ortadan kaldırılır ve herkes üretici bir işle uğraşırsa toplumda bütün bireylerin kişiliğini geliştirebileceği, bilimsel ve sanatsal etkinliklere katılabileceği bir bolluk ortamı gerçekleşebilir. Eserinin ilk baskısında özel mülkiyetin tüm biçimlerine karşı çıkarak tam bir komünizmi savunmuştur. Ne var ki, Kropotkin'e göre, Godwin'in görüşlerini savunacak cesareti yoktu. Bu yüzden bir sonraki baskıda mülkiyet ile ilgili kısmı yumuşatarak bireyci bir anarşist olmuştur. Godwin kendisinden sonra gelen Proudhon, Bakunin ve Kropotkin gibi anarşistler üzerinde bir etki bırakamamıştır. Bakunin'in ve Proudhon'un onu yeterince tanıdığı bile söylenemez. Godwin'in kitabının ilk baskısındaki görüşler esasen Kropotkin'in anarşist komünist teoriyi somutlaştırdığı *Ekmeğin Fethi*'ndeki iddialara benzemektedir. Kropotkin, Godwin'in kendi görüşlerine olan yakınlığını ancak düşünceleri olgunlaştıktan sonra fark edebilmiştir.[322]

[319] Benlisoy, 2007, s.464; Marshall, 2019, s.281
[320] Kropotkin, 2014, s.63
[321] Woodcock, 2014, s.66
[322] Woodcock, 2014, s.66

Anarşi sözcüğünü devletsiz bir toplumsal düzen anlamında kullanıp anarşist sıfatını ilk sahiplenen *Mülkiyet Nedir?* isimli eseriyle Proudhon'dur.[323] Siyasi düşünce tarihinin en çelişkili filozoflarından biri olan Proudhon,[324] anarşist etiketini kelimenin anlamına dair belirsizlikten yararlanarak[325] ve biraz da muhaliflerine meydan okumak için benimser.[326] Kendisiyle pek çok kez polemiğe giren Marks, Proudhon'un mülkiyet hakkının gerekçelerini çürüttüğü bu kitabı "ilk kesin, etkin ve bilimsel mülkiyet incelemesi" olarak niteler.[327] Proudhon *Mülkiyet Nedir?* başlığını taşıyan kitabına daha ilk sayfadan "mülkiyet hırsızlıktır" diye cevap vererek kışkırtıcı bir giriş yapar. Proudhon'a göre, köleliğin ne olduğu sorusuna "kölelik cinayettir" diye cevap verildiği zaman buradan bir insanın iradesini yok etmenin onu öldürmekle eş değer olduğu kolaylıkla anlaşılır. Mülkiyetin ne olduğu sorusuna "mülkiyet hırsızlıktır" diye cevap vermek daha fazla izaha muhtaç olsa da aynı tarz bir akıl yürütmeye dayanır.[328] Siyasette egemenlik olarak ifade edilen kavram, "hem anlam hem de değer olarak" politik iktisatta mülkiyete tekabül eder. Mülkiyet ve otorite birbirine eşit ve özdeştir.[329] Kölelik nasıl bir insanın kişiliğini öldürüyorsa mülkiyet de diğer insanların mülkiyete konu mal üzerindeki kullanım hakkını ortadan kaldırır. İnsanlığı birleştiren özgürlük ve güvenlik hakkının bir hak olarak formüle edilmesi anlaşılabilir, ancak mülkiyet hakkının insanları bölen anti-sosyal bir işlevi vardır.[330] Otoritenin kaynağında mülkiyet yer aldığı için mülkiyet ve özgürlük birbiriyle karşıtlık halindedir.

Proudhon, mülkiyete ilişkin yaptığı radikal çıkışa rağmen, komünizm gibi özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasından yana olmamış, onu belirli ölçüde devlet

---

323 Kropotkin, 2015b, s.57; Kropotkin, 2014, s.63
324 Marshall, 2019, s.340
325 Ruth Kinna, *A Beginner Guide: Anarchism*, Oneworld Publication, Oxford, 2005, s.8
326 Marshall, 2019, s.339
327 Marshall, 2019, s.341
328 Pierre-Joseph Proudhon, 2018, s.15
329 Kropotkin, 2014, s.174, dipnot
330 Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2007, s.314

iktidarına karşı özgürlüğün bir güvencesi olarak görmüştür.[331] Tüm felsefesinin uzlaştırma üzerine kurulu olduğunu belirten[332] Proudhon'a göre, kapitalizm kadar devlet sosyalizmi ve komünizm de özgürlükle bağdaşmaz.[333] O, Robert Owen'ın işçinin "emek çekleri" önerisini takip ederek *karşılıklılık* adı verilen bir sistem geliştirmiştir. İşçinin çalıştığı zaman miktarını gösteren bu çekler para yerine kullanılacaktır. Faizsiz kredi veren Ulusal Banka aracılığıyla işleyen bu sistemde herkes zilyetliğinde bulundurduğu üretim araçlarına ve emeğinin ürünlerine sahip olacak, karşılıklılık ilkesi temelinde tüm alışverişler eşitliğe dayanacaktır.[334] "Mülkiyet hırsızlıktır" sözü Proudhon'a ait olsa da ifadeyi çağrıştırdığı çarpıcı anlamıyla benimseyip savunanlar Pyotr Kropotkin, Enrico Malatesta ve Carlo Cafiero gibi anarşist komünistler olmuştur.

2.3.2.2. Modern Öncesi Dönemde Anarşizm

Kropotkin'e göre, anarşist ögelere tarihte ilk kez Taoizm'de rastlanır.[335] M.Ö. 6. yüzyılda Çin'de yaşayan Taoistler doğayla fazlaca ilgilenmiş, doğayı kullanmaya veya ele geçirmeye değil, anlamaya dönük bir yaklaşım içinde olmuşlardır. Kendi içinde farklılıklar taşımakla birlikte Taoizm'e göre, insan doğal düzen içinde serbest bırakıldığında gelişir. Bu nedenle doğaya dönük basit bir yaşam sürmeli, tıpkı doğa gibi kendiliğinden işleyen bir düzene tabi olmalıdır. Bu akımın başlıca temsilcisi, Lao Tsu[336] görüşlerini atlardan bir örnek vererek açıklar: Atlar, sevindiğinde birbirlerine sürtünürler, öfkelendiğinde çifte atarlar. Ancak ayaklarına metal plaka koyulur, boyunlarına gem ve dizgin vurulursa, atların bakışları değişir, ayaklanmaya kalkarlar,

---

[331] Kropotkin, 2015b, s.58
[332] Marshall, 2019, s.340
[333] Kropotkin, 2015b, s.57-58
[334] Göze, 2007, s.315; Woodcock, 2014, s.120
[335] Kropotkin, 2015b, s.54
[336] Lao Tsu'nun aşağıdaki dizeleri ilk anarşist manifesto olarak kabul edilebilir: "Ne kadar çok yasa ve kısıtlama olursa o kadar yoksullaşır insanlar…Ne kadar çok hükümdar ve kurallar, o kadar çok olur hırsızlar ve haydutlar…" Marshall, 2019, s.101

huysuzlaşırlar. Aynı husus insanlar için de geçerlidir. İnsanların mizaçları insan yapımı yasalarla bozulmaktadır. İnsanlık da devletten ve otoriter ilişkilerden kurtulduğunda kendiliğinden doğayla uyumlu üretici çaba içerisine girecek, barışçıl ilişkiler geliştirecektir.[337] Taoizm doğal düzene övgüler sunması ve çeşitliliği olumlu bir olgu olarak kabul etmesi itibariyle modern ekolojinin öncüsü olarak görülmektedir.[338]

Taoistlerden sonra, Kropotkin, Antik Yunan'da anarşist felsefeyi en iyi savunanların Stoacılar olduğunu kaydeder. Kendisi de anılarında stoacıların görüşlerinden etkilendiğini belirtir.[339] Cemil Meriç'e göre, Stoacı felsefenin kurucusu Zenon anarşizmin ilk temsilcisidir.[340] Zenon, Platon'un otoriter devlet anlayışına karşılık olarak yazdığı *Devlet*'te, hükümetsiz özgür bir toplum öngörür. Zenon'a göre, tüm insanlar tanrısal akıldan pay almışlardır ve herkes aynı doğa yasasının egemenliği altındadır. Dolayısıyla bütün insanlar eşittir.[341] Tüm insanlar eşitse sınıfsal, ulusal ve etnik ayrımlar doğal değil yapay bir şekilde kurulmuştur. Doğa yasaları da insan yapımı yasalardan üstün[342] olduğu için insanlar bu ayrımları aşarak doğayla uyum içerisinde yaşamalıdır. Stoacılar devletlerin insanlar arasında koyduğu yapay engelleri, parayı, tapınağı ve tek eşli evliliği reddetmiş,[343] tüm insanları birleştiren tek bir evrensel dünya devletinin gerçekleşmesini öngörmüştür.[344] Stoacıların doğal ve yapay düzen ayrımı yapmaları ve ikincisini açıkça olumsuzlarken birincisini üstün tutmaları 19. yüzyıl

[337] Marshall, 2019, s.102
[338] Marshall, 2019, s.97-98, 103
[339] Kropotkin, 2015a, s.110
[340] Cemil Meriç, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.312
[341] Ağaoğulları, 2013, s.429
[342] Marshall, 2019, s.118
[343] Çiçek; Aydın, 2018, s.205
[344] Ağaoğulları, 2013, s.430 Stoa düşüncesi teorik olarak tüm insanların eşitliğini savunsa da pratikte mevcut toplumun eşitsizlikçi hiyerarşik yapısını yazgıya atıfla doğallaştırır. Stoa ahlak öğretisinde, gerçek özgürlük içsel özgürlüktür ve dışsal özgürlüğün üstündedir. Mutluluk, duyguların boyunduruğundan kurtulup akla uygun hareket etmeye bağlıdır. Yoksul veya köle olmak mutlu olmanın önünde bir engel değildir. Stoacılar kişinin iç dünyasındaki değişimi ön plana çıkartarak ezilenlerin herhangi bir siyasal mücadeleye girişmesinin önüne set çeker. Bu her türlü siyasal iktidarın rahatlıkla çıkar sağlayabileceği bir düşünce tarzıdır. Ağaoğulları, 2013, s.433

anarşistlerinde görülen bir tutumdur. Devlet doğada kendiliğinden var olan bir kurum olmadığı için sıklıkla doğal düzene atıf yapılarak yasaların, yargıçların ve hapishanelerin gereksizliğe işaret edilmiştir.

Woodcock'a göre, anarşizmin kökenini ve serüvenini genişletmeye dönük çabalar ilkellerin geleneklerine ve tabularına otorite sağlamak için totem yaratmasına benzemektedir. Baskı ve otoriteye duyulan öfke, bireysel özgürlük talebi, insana duyulan güven gibi anarşist ögeler tarih boyunca gözlense de anarşizm, kendine has, ayırt edilebilir bir ideoloji olarak modern bir olgudur.[345] Çünkü, Orta Çağ'da gerçekleşen eşitlik ve özgürlük isyanları her türlü iktidarın hiyerarşik bir silsile içinde tanrıya dayandırılarak açıklandığı bir atmosferde gerçekleşmiştir. Örneğin, Anabaptistlerin feodal baronlara, Roma Hukuku'na ve kiliseye karşı giriştikleri ayaklanmanın doğrultusu bireysel özgürlük ve halk mülkiyetinden yana olsa da özünde dinsel bir nüve taşır. Kropotkin'e göre, Anabaptistler yüzyıllar öncesinden dile getirdiği anarşist özlemleri itibariyle kendisinin bugünkü çizgisini yansıtmaktadır. Onların özgürlük hassasiyetlerinin dinsel önyargılarla harmanlanmış sisli bir halde olmasını dönemin şartlarına göre maruz görmek gerekir.[346]

Kropotkin, ilkel toplumun veya Orta Çağ'daki lonca ve köy yaşamının kaba eşitlikçi yapısına da hayranlık beslemiştir ancak bu topluluklar aykırı olanın tepki çektiği, eşitlikçiliği dengeleyecek bir bireyciliğin olmadığı topluluklardır.[347] Bireyin özgür kanaat hakkına sahip özek bir varlık olarak belirmesi ancak 15. ve 16. yüzyılda başlayan Rönesans ve Reform süreciyle mümkün olmuştur.[348] 18. yüzyılda bu düşünsel

---

345 Woodcock, 2014, s.45
346 Kropotkin, 2014, s.222-223
347 Woodcock, 2014, s.48
348 Marshall, 2019, s.153

arka planın mirasçısı olarak gelişen Aydınlanma hareketi,[349] aklıyla geleneksel olanı aşan birey kavramını yüceltmiştir.[350] Dolayısıyla anarşizm de bireyci bir ideoloji olarak Aydınlanma dönemin ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Aydınlanmanın iddiasına göre, insan aklını kullanmaya cesaret ederek "ergin olmayıştan" kurtulacak, kendi kaderini eline alacaktı.[351] Nasıl ki insan ürettiği bilimsel ve teknik bilgi sayesinde doğa güçlerine karşı özgürlüğünü kazanıyorsa, toplum da doğa bilimlerinin kullandığı yöntemle incelenecek,[352] insan tabiiyetine neden olan toplumsal güçlerin efendisi olacaktı.[353] Ancak aydınlanmanın yücelttiği akıl sahibi özgür birey bir soyutlama olarak kalmış, insan kendini boyunduruk altına alan kölelik düzeninden bir türlü kurtulamamıştır. 19. yüzyıl, bir yandan kapitalist üretim ilişkilerinin bireyi ezdiği, bir yandan da merkezileşerek güç kazanan modern devletin hayatın her alanına daha fazla müdahale ettiği bir dönem olmuştur.[354] "İşte anarşizm, yerine getirilmeyen bu iddianın, gerçekleşmeyen ihanete uğrayan bu vaadin peşine düşecektir."[355]

2.3.2.3. Birinci Enternasyonal'de Anarşizm

2.3.2.3.1. Birinci Enternasyonal'in Doğuşu ve Yapısı

Kropotkin'in değindiği gibi 19. yüzyılda anarşizmin tarihine ilişkin not edilmesi gereken en önemli gelişmelerden biri I. Enternasyonal'in kuruluşudur.[356] İşçi sınıfının bu ilk uluslararası örgütlenmesi ne Marks'ın ne de anarşistlerin eseridir ama her iki ideolojinin esaslarının tartışıldığı bir platform haline gelmiştir.[357] Enternasyonal

---

[349] Mehmet Ali Ağaoğulları; Filiz Zabcı; Reyda Ergün, *Kral Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitapevi, Ankara, 2009, s.234
[350] Ağaoğulları; Zabcı; Ergün, 2009, s.237
[351] Benlisoy, 2007, s.357-358
[352] Ağaoğulları; Zabcı; Ergün, 2009, s.234
[353] Benlisoy, 2007, s.358
[354] Benlisoy, 2007, s.357
[355] Benlisoy, 2007, s.358
[356] Kropotkin, 2015b, s.61
[357] Thomas, 2000, s.280

1864'ün Eylül'ünde Londra'da Fransız ve İngiliz işçi sendikacılarının katılımıyla kurulmuştur.[358] Bakunin'e göre bu birlik 1848 devriminin yenilgisini yaşayan ülkelerdeki işçilerin cesaret ve bilinç kazanmasıyla oluşmuştur. Kapitalizmin merkezileşmesi ve yoğunlaşmasıyla artan üretime burjuvazi el koymakta, işçi sınıfı gittikçe yoksullaşmaktaydı.[359] Enternasyonalin kuruluş amacı çeşitli ülkelerdeki işçi birliklerini koordine etmek ve işçi sınıfının "tam kurtuluşunu"[360] sağlayacak bir devrimi teorik ve pratik açıdan netleştirmekti.[361] Tek, somut ve ayrıntılı bir programdan yoksun olan Enternasyonal monolitik bir yapı oluşturmuyordu.[362] İçinde Proudhon'culardan, Jakoben geleneğinin takipçisi Blankistler'e, milliyetçi görüşleri ağır basan Mazzini yandaşlarına ve sendikal birliği savunan İngiliz temsilcilere varan geniş bir çeşitlilik mevcuttu.[363] Enternasyonal hem gücünü hem de zayıflığını heterojen yapısına borçluydu.[364] Marks, o yıllarda Komünistler Birliğinin önceki lideri ve Komünist Parti Manifestosu'nun yazarlarından biri olarak Enternasyonal'in kuruluşunu sevinçle karşıladı[365] ve tüzüğünü bizzat kaleme aldı. Kısa sürede birliğin aktif liderlerinden biri haline geldi.[366] Tüzük metnini Proudhon'cuları göz önüne alarak geniş tuttu. Proudhon'cular özel mülkiyetin tamamen ilgasını öngören kolektivizmi otoriterlikle suçluyor, şiddete, devrimci müdahaleye ve hatta grevlere bile yanaşmıyorlardı.[367] 1860'ların sonuna doğru Marks'ın başını çektiği tasfiye sürecinin etkisiyle

---

[358] Kropotkin, 2015b, s.61; Henri Arvon, Anarşizm, (Çev. Ahmet Kotil), İletişim Yayınları, 2014, İstanbul, s.104

[359] Sam Dolgoff (Der.), *Bakunin: Hayatı, Mücadelesi, Düşünceleri*, (Çev. Cemal Atilla), Kaos Yayınları, 1998, İstanbul, s.262

[360] Thomas, 2000, s.287

[361] Wolfram Beyer, "Marx ve Bakunin aynı cephede mi?: Toplumsal devrimin güncelliği üzerine", *Anarşizmin Bugünü: Tavırlar*, Der. Hans Jurgen Degen, (Çev. Neşe Ozan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.15

[362] Thomas, 2000, s.299

[363] Eren Balkaya, "*Mihail Bakunin'de Anti-Otoriteryanizm ve Özgürlük*", Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015, s.5

[364] Thomas, 2000, s.299

[365] Thomas, 2000, s.289

[366] Thomas, 2000, s.293

[367] Thomas, 2000, s.332

Proudhon'cular çekilme sürecine girdi.[368] Bunun sonucunda Bakunin dört yıl sonra 1868'de Enternasyonal'in Cenevre seksiyonuna katıldığında daha derli toplu bir kurumla karşılaştı.[369] Marks'ın nüfuzu altında geçen dört yıl, Bakunin'in girişini ve anarşizmin devrimci bir pratik olarak yükselişini kolaylaştırdı.[370] Enternasyonal'de Marksistlere karşı girişilen örgütsel savaş Bakunin'in şahsında somutlaştı. Kropotkin'e göre, modern anarşizm politik bir hareket olarak gelişimini Bakunin'in eylemci kişiliğine ve çalışmalarına borçludur.[371]

2.3.2.3.2. Devlet Sorunu: Marks-Bakunin Tartışması

Marks'ın anarşistlerle ilk tartışması Bakunin ile başlamamıştır. Marks daha önce bireyci anarşist Stirner'ın görüşlerini *Alman İdeolojisi*'nde eleştirmiş, Proudhon'un *Sefaletin Felsefesi*'ne cevap olarak *Felsefenin Sefaleti*'ni yazmıştır.[372] Ancak ilk defa I. Enternasyonal'de Marks'ın bir anarşistle olan kavgası somut ve canlı bir tartışma ortamı içinde gerçekleşmiştir. Kropotkin o sırada Rusya'da olduğundan Marks'la hiçbir zaman örgütsel bir savaşa girememiştir. Ancak teorik olarak Bakunin'in Marks'ın devrim teorisine ve devlet anlayışına getirdiği eleştirileri sahiplenir. Kendisi de devlet üzerine yazarken pek çok yerde Bakunin'in Marks'a verdiği yanıtları tekrar eder.[373] Sosyalizmin Sovyet Rusya deneyiminde Bakunin'in proletarya diktatörlüğü ve sosyalist devlet konusundaki öngörüleri doğrulanmış, tarih anarşistlerin haklılığını kanıtlamıştır. Bu nedenle anarşizm ile Marksizm arasındaki ayrılığın omurgasını oluşturan devlet sorunu önemlidir.

---

[368] Thomas, 2000, s.301
[369] Thomas, 2000, s.280
[370] Thomas, 2000, s.286-287
[371] Morris, 2018, s.298
[372] Yaşar Çubuklu, *Özgürlükçü Düşüncenin Peşinde*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s.82
[373] Kropotkin, 2014, s.244-245

Marks devrimde devletin neden bir araç olarak kullanılması gerektiğini tarihsel maddeci anlayışa dayanarak temellendirir. Ona göre, devrimin öznesi üretim ilişkileri içerisinde konumuyla tanımlanan işçi sınıfıdır. Kapitalist toplumda işçiler üretim araçlarından kopartıldığı için emeğinin ürününe sahip olamamakta, burjuvazi ise sahip olduğu mülkiyet sayesinde işçinin ürettiği artı değere el koyarak zenginleşmektedir. Ancak işçi sınıfının sömürüden kurtuluşu birdenbire gerçekleşmeyecek, tarihe ve topluma yön veren diyalektik gereği, komünist topluma proletarya diktatörlüğü ve sosyalizm aşamalarından geçilerek ulaşılacaktır. Önce, işçi sınıfı bir devrimle devlet iktidarını ele geçirerek proletarya diktatörlüğünü kuracaktır. Bu diktatörlük burjuva için bir diktatörlük ezilenler için sosyalist bir demokrasi olacaktır. Bütün üretim araçları kamulaştırılacak; özel mülkiyet, "devletin elinde, yani egemen sınıf olarak örgütlenmiş proletarya elinde" örgütlenecektir.[374] Kısa sürmesi umulan bu dönemin ardından özel mülkiyetin tamamen kaldırılmasıyla sosyalizm aşamasına geçilecektir. Ancak sosyalizmde devlet halen varlığını sürdürecektir. Bu durum bir çelişki olarak yorumlanabilir. Neticede Marks için devlet, toplumun sınıflara bölünmesinin bir ürünüdür ve kapitalist toplumda burjuvazinin çıkarlarını koruyan bir baskı aracıdır. Sınıfsal ayrımların maddi temeli ortadan kalkınca devletin de ortadan kalkması gerekir. Ancak halen devlete ihtiyaç vardır. Kapitalizmin bencil ve rekabetçi hale getirdiği insanın kötü özelliklerden arınması kolay değildir. Eski egemen sınıfın, karşı devrim örgütleme ihtimalini engellemek için de devlet gereklidir.[375] Sosyalist toplumda sınıfsal farklar ortadan kalkacağı için zaten bu devlette kamu gücü siyasal niteliğini kaybedecektir.[376] Marks kamu gücünün varlığının değil, siyasal karakterinin ortadan

---

[374] Karl Marx; Friedrich Engels. *Komünist Manifesto*, (Çev. Celal Üster, Nur Deriş). Can Yayınları, İstanbul, 2008, s.75. Proleterya diktatörlüğünde devlet mülkiyeti, komünizm aşamasında halk mülkiyeti söz konusudur. Ancak burada Marks, üretim araçlarının halka ait olması ile devlete ait olmasını aynı anlama gelecek şekilde kullanmıştır.
[375] Uygun, 2015, s.312
[376] Marx; Engels, 2008, s.76

kalkacağını düşünür. Çünkü siyaseti esasen bir sınıfın diğeri üzerindeki egemenliği olarak görmektedir.[377]

Marks'a göre, sosyalist devlette yönetici pozisyonuna gelen işçiler işçiliğinden bir şey yitirmeyecektir.[378] Seçimin siyasal karakteri seçimin doğasına içkin olmayıp seçmenler arasındaki ekonomik ilişkilere bağlıdır. Bu işlevler siyasal olmaktan çıktığında "ortada hiçbir yönetsel işlev kalmaz." Dolayısıyla genel işlevler kimse kimseye tahakküm uygulamadan dağıtılabilir bir iş haline gelir.[379] Sosyalizmden sonraki komünizm aşamasına gelindiğinde herkes yeteneğine göre çalışıp ihtiyacı kadar tüketecek, işçi kesimle entelektüel kesim arasındaki ayrım kalkacak, eşitlik ve özgürlük tam anlamıyla sağlanmış olacaktır.[380] Kişilerin yönetimi yerini eşyaların yönetimine bırakacaktır. Engels'e göre devlet ortadan kalkmayacak, sönümlenecektir. Marks da ortadan kalkma fiilini hiç kullanmamıştır.[381] Özetle, proletaryanın egemen sınıf konumuna gelerek devlet iktidarını ele geçirmesi, insanın insan tarafından sömürüsünün tüm kalıntılarının ortadan kalktığı mülkiyet ilişkilerine dayanmayan sınıfsız bir toplumun önünü açacaktır.

Bakunin ise devrimin yöntemi olarak devlet aygıtının kullanılacak olmasına şiddetle karşı çıkmış, baskı ve köleliğin devletin biçimine değil özüne içkin olduğunu ileri sürmüştür. Proletaryanın egemen sınıf olması fikrine bir anlam verememiştir. Eğer işçiler bir bütün olarak egemense seçilmiş bir işçi azınlığın diğer işçiler üzerinde egemenlik kurması bir çelişkidir. Proletarya diktatörlüğü aşamasında iktidarın siyasal niteliğini yitirmesi mümkün değildir. İşçi sınıfı adına işçilerden oluşan bir zümre

---

377 Newman, 2014, s.60

378 Thomas, 2000, s.376

379 Thomas, 2000, s.377

380 Uygun, 2015, s.313; Göze, 2005, s.59-60

381 Metin Çulhaoğlu, *Sosyalizmde Devlet: Farklı Bir Yaklaşım Denemesi*, Gelenek Dergisi, Sayı:85, Eylül 2015; https://gelenek.org/sosyalizmde-devlet-farkli-bir-yaklasim-denemesi/ (Erişim Tarihi: 06.11.2019)

iktidara el koyduğu anda halktan koparak kendilerine ayrıcalıklar yaratır. En devrimci işçiler bile hükümet kadrosuna girdikleri zaman devrimci karakterini yitirerek seçkin birer yönetici olur.[382] "Ayrıcalıklı tüm pozisyonların en başta gelen özelliği insanın aklını ve yüreğini öldürmesidir."[383] Adı ister devrim hükûmeti ister halk devleti olsun; kurulan her siyasi iktidarın amacı kendisini ortadan kaldırmak değil, daima kendi devamlılığını sağlamak olacaktır. Devletin olduğu her durumda toplum yönetenler-yönetilenler ve sömürenler-sömürülenler olarak bölünecek; yönetici azınlık, halkı tahakküm altına alacaktır.[384][385]

Devleti reddederken Kropotkin'in de dayandığı gerekçeler Bakunin'den farklı değildir. Kropotkin'e göre, halk soyut terimlerle düşünmez, somut gerçeklikler üzerinden düşünür. Devlet soyut bir kavramdır; pratikte halkın karşısına memur, idareci ve yargıç olarak çıkar. Bugün kapitalist toplumda işçinin yanındaki sevimli çalışma arkadaşı yarın sosyalizm kurulduğunda karşısına memur olarak çıkarsa çekilmez bir idareci olur. Mevcut kötülüklere son vermenin yolu yeni kötülükler yaratmak olmamalıdır.[386]

Kısaca, Marks komünist topluma geçiş aşamasında devrim sürecini güvence altına almak için güçlü bir devrim hükümetinin gerekliliğine vurgu yaparken; anarşistler, araç ve amaçların uyumlu olması gerektiğini, proletarya diktatörlüğü ve

---

[382] Bakunin, 2016, s.146; Dolgoff, 1998, s.354-357
[383] Bakunin, 2016, s.34
[384] Dolgoff, 1998, s.232-233; Maximof, 1953, s.217-218; Caner Sancaktar, *Özyönetim Düşüncesi: Rousseau'dan Marx'a Özgürlük Arayışı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.99-100
[385] "Sınıf, "iktidar" ve "devlet" birbirinden ayrılmayan üç terimdir; bunların her biri zorunlu olarak diğer ikisini de var sayar ve hepsi birden şu sözlerle ifade edilebilir: Kitlelerin siyasal olarak tabiyeti ve ekonomik olarak sömürülmesi." Bakunin, 2016, s.132 Burada, Bakunin iktidar kavramını siyasal iktidarı kastedecek şekilde kullanmaktadır. Zira iktidardan mutlak anlamda bir kurtuluş talep etmediği gibi bunu mümkün de görmemektedir. Devletin ve kapitalizmin olmadığı anarşist bir toplumda da iktidar ilişkileri olacaktır. Bireylerin ve grupların birbirlerinin düşünceleri ve davranışları üzerinde birtakım "doğal etki"leri sürecektir. İnsan toplumsal bir varlık olduğuna göre onun özgürlüğü de içinde yaşadığı toplumun maddi ve düşünsel birikimine göre sürekli değişen bir denge içinde seyredecektir. Bakunin, 'Enternasyonal Örgütü', Graham, (Ed.), 2007, s.147
[386] Kropotkin, 2015b, s.27

sosyalist devlet gibi otoriter araçlarla komünizm gibi özgürlükçü amaçlara ulaşılamayacağını düşünürler.[387] Bakunin ve Kropotkin devlet iktidarının ele geçirilerek değil, doğrudan eyleme girişerek özgür komünler ve gönüllü birlikler yaratarak esnek bir toplumsal örgütlenmeyle ortadan kaldırılabileceğini ileri sürmüştür.[388]

I. Enternasyonal'de Marks ile Bakunin arasında devrimci öznenin kim olduğuna dair de bir anlaşmazlık yaşanmıştır. Marks burjuvazinin kendi "mezar kazıcılarını" yarattığını söylüyor,[389] sanayi proletaryasını devrimin öznesi olarak tayin ediyordu. Oysa Bakunin için proletarya en az devrimci potansiyele sahip olan sınıftır.[390] Bakunin Marks'ın lümpen proletarya dediği; kanun kaçakları, topraksız köylüler, marjinal entelektüeller ve hatta eşkıyalardan[391] oluşan toplumun dışarıya ittiği benliklere bel bağlamıştır.[392] O doğaya ve özgürlükçü güdülere daha yakın gördüğü dışlanmışları[393] proletaryanın burjuva tarafından kirletilmemiş "kaymak tabakası" olarak görmüştür.[394] Bununla birlikte Marks ile Bakunin arasındaki hiçbir fikirsel ortaklığın olmadığı söylenemez. Her ikisi de varlığın kaynağını tine değil maddeye dayanarak açıkladığı için materyalistti. İkisi de doğa bilimlerinin yaşamı aydınlattığını düşünüyor ve dine karşı oldukça sert yaklaşıyordu. İkisi de sosyalistti ve liberal burjuva bireyciliğinden nefret ediyordu.[395] İkisi de Proudhon'cu bireyciliğe karşı kolektivizmden yanaydı. İkisi de reform değil, devrim istiyordu.[396] İkisi de ekonomik alt yapının siyasal üstyapıyı

---

387 Marshall, 2019, s.858
388 Morris, 2018, s.298
389 Marx; Engels, 2008, s.64
390 Thomas, 2000, s.325
391 Eşkıya modern devletin kuruluş aşamasında halkın yeni düzene karşı giriştiği kalkışmanın simgesidir. Her zaman devlete meydan okuyan, halkın intikamını alan, eşkıya "devletçi-aristokrat ve memur-rahip uygarlığımızın karşısına çıkan" en soylu kişiliklerden birisidir. Halk devrimi eşkıyanın ve köylünün birlikte başkaldırmasıyla başlar. Thomas, 2000, s.326
392 Çubuklu, 2003, s.83; Bakunin, 2016, s.133-134
393 Benlisoy, 2007, s.397
394 Bakunin, 2016, s.133
395 Thomas, 2000, s.332
396 Thomas, 2000, s.390

belirlediğini söylüyordu. Hatta Bakunin'e göre, "tarihte hukuksal evrimin ekonomik gelişmenin nedeni değil, sonucu olduğu ilkesini...kurmanın onuru Marks'a aittir." Bakunin, Marks'ın bir teorisyen olarak üstünlüğünü teslim ediyordu[397] ama o da Kropotkin gibi hiçbir teorinin yaşamın canlılığını ve karmaşıklığını kavrayamayacağını düşünüyordu.[398] Marks'ın bir yöntemi vardı, Bakunin yönteme karşıydı. Bakunin için yöntemin bizatihi kendisi insanların içgüdüsel olarak harekete geçme potansiyelini engellemektedir. Ona göre, insan herhangi bir teorinin kısıtları içine sıkışmaya zorlanmamalıdır. Önceden yazılan soyut formüller insanın kendi kaderini çizme hakkını elinden alır. Her zamanda ve koşulda geçerliliğini koruyacak bir kural ya da ilke yoktur. "Hiçbir kuram, yazılmış hiçbir kitap dünyayı kurtarmayacaktır."[399]

Bir tarihçiye göre, Marks-Bakunin tartışması yalnızca devlet ve örgütlenmeye dair görüş ayrılıklarının değil, kişisel karakterlerin de karşı karşıya gelişiydi.[400] Nitekim Bakunin, Marks ile aralarında samimi bir arkadaşlık kurulamamış olmasını mizaçların farklılığıyla açıklar. "Marx, bana duygusal idealist diyordu ve haklıydı; ben ise ona kibirli, vefasız ve hilekâr diyordum ve ben de haklıydım."[401] Bakunin, Marks'ı bilgisi ve çalışkanlığı nedeniyle takdir ediyor ama 'anarşist' görüşleriyle çıldırtıyordu.[402] Aralarındaki gerilim 1871'de Marks ve taraftarlarının denetiminde Londra'daki Genel

---

[397] Thomas, 2000, s.332
[398] Kropotkin, 2015c, s.61, 71, 82
[399] Thomas, 2000, s.318
[400] Morris, 2018, s.215
[401] Dolgoff, 1998, s.14 "*Bilgi söz konusu olduğunda Marx benimle kıyaslanamayacak kadar ileriydi, halen de öyledir. O zamanlar ben politik ekonomi hakkında hiçbir şey bilmiyordum, henüz kendimi metafizik hastalıktan kurtaramamıştım... Oysa Marx benden yaşça küçük olmasına rağmen çoktan ateist olmuş, bilinçli bir materyalist yetkin bir sosyalistti...Sık Sık görüşürdük. Bilgisi ve proleterya davasına olan tutkulu adanmışlığı nedeniyle -oldukça kibirli olmasına rağmen- ona derin bir saygı duyuyordum.*" Dolgoff, 1998, s.14
[402] Çubuklu, 2003, s.83

Konsey'in Delegeler Konferansı'nda[403] aldığı kararlarla doruk noktasına ulaşır.[404] Bu konferansta idari bir büro konumundaki[405] Genel Konsey'in yetkileri arttırılır ve Konsey'e muhalif seksiyonları ihraç etme yetkisi verilir.[406] Özerk şubelerin gevşek federasyonuna dayanan Enternasyonal bu kararlarla otoriter ve hiyerarşik şubeler birimi haline gelir ve başlangıçtaki özgürlükçü yapısını kaybeder.[407] Konferansın sonuç bildirgesi anarşizmin "politik sapıklık" olduğunu, her ülkenin işçilerinin siyasal parti kurarak bu partiler aracılığıyla iktidar için mücadele etmesi gerektiğini vurgular.[408] 1872'ye gelindiğinde Lahey Kongresi'nde Bakunin, James Guillaume ve Jura Federasyonu'ndaki tüm anarşistler Enternasyonal'den atılır.[409] Konsey'in elindeki rapor somut bir delil olmadığını belirtmesine rağmen Bakunin'in Enternasyonal'i bölmeyi amaçlayan gizli örgütlenmeler oluşturduğu ileri sürülür.

Bakunin'i Enternasyonal'i bölmeyi amaçladığı gerekçesiyle eleştiren Marks, Lahey Kongresi'nden sonra hareketin merkezini Londra'dan New York'a taşıyarak Enternasyonal'i kendisi dağıtmıştır. 1872 Lahey Kongresi'nden sonra anarşistler Genel

---

[403] Konferans tam anlamıyla Bakunin'i atmak için yapılan bir formaliteden ibaretti. İstediği sonucu almak isteyen Genel Konsey işine gelen üyeleri seçmişti. Jura Federasyonu federasyon sözcüğünü kullandığı gerekçesiyle davet edilmemişti. İsviçre'den çağrılan iki delegeden biri Bakunin'in imajını sarsmaya çalışan Utin'di. Thomas, 2000, s.357-358

[404] Çubuklu, 2003, s.83

[405] 'Sonvillier Genelgesi', Graham, (Ed.), 2007, s.151

[406] 'Sonvillier Genelgesi', Graham, (Ed.), 2007, s.149

[407] Çubuklu, 2003, s.84

[408] Morris, 2018, s.298

[409] Bakunin'in atılmasında Neçayev ile olan ilişkisi de önemli rol oynamıştır. Neçayev amaçların araçları haklı çıkardığı gerekçesiyle cinayet, şantaj ve iftira dahil her türlü yıkıcılığı savunan bir fanatik ve nihilisttir. Ona göre, bir devrimci hiçbir ahlaki ilke tanımadan yalnızca devrimin başarısı için çalışmalıdır. Neçayev 1869'da Rusya'dan çıkıp Cenevre'ye geldiğinde direkt Bakunin'i aramış, Bakunin de memleketinin havasını getiren bu genç devrimciyi başlangıçta sıcak karşılamıştır. Ancak her zaman Neçayev ile olan ilişkisini Enternasyonal'in dışında tutmuştur. Mihail Bakunin, *Devlet ve Anarşi*, (Çev. Murat Uyurkulak), Öteki Yayınevi, Ankara, 1998, s.24 Onun taktiklerini benimsememiş, hele ki uygulamaya koyulduğunda iğrenme duygusu göstermiştir. Woodcock, 2014, s.180 Naçeyev, Bakunin'in yaşamında bir yıl gibi kısa bir süre yer almasına karşın bir görüşe göre sadece siyasal nedenlerle bir arada değillerdi. Aralarında bir aşk ilişkisinin olduğu söylenmekteydi. Marks'ın I. Enternasyonal'den Bakunin'i atarken ideolojik hasmına yönelttiği suçlamalardan birisi de eşcinsellikti. Terence Kissack, *Free Comrades: Anarchism and Homosexuality in the United States, 1895-1917*, AK Press, Oakland-Edinburgh, 2008, s.49. Bakunin'in 'Matrena' diye bir takma kadın adı kullanarak Neçayev'e kart yazdığı ileri sürülmektedir. Ancak tarihçi E. H. Carr, Bakunin ile Neçayev arasında bir aşk ilişkisi olmadığı kanaatindedir. Aynı yerde, s.49

Konsey'e direnerek Jura'da Saint-Imier Kongresi'ni düzenlediler ve Enternasyonal'in gerçek mirasçısı olduklarını ileri sürdüler. Anarşistlere bu konuda hak verilebilir çünkü ayrışmadan sonra anti otoriteryen Enternasyonal New York'a taşınan Enternasyonal'den daha uzun sürmüş ve taraftarları da Marks'ınkilerden sayıca daha fazla olmuştur.[410]

2.3.2.3.3. Kropotkin'in Enternasyonal'e Katılışı

Kropotkin, gelişmeleri Rusya'dan takip etmektedir. Basında Enternasyonal ile ilgili bulduğu her haberi okumakta, ancak haberler sansürlü olduğu için tatmin olamamaktadır. İşçi sınıfının tarihteki ilk iktidar deneyimi olan Paris Komünü'nün doğuşuyla iyice heyecanlanır. O sırada babası ölünce bir baskı unsurundan kurtulduğunu hisseder. Bu sayede, Enternasyonal'e gidip kendisini mücadelenin içerine atar.[411] 1872'de Cenevre'ye geldiğinde Zürih'te Enternasyonal'in yerel şubelerinden birine üye olur. Orada Utin adında bir Marksist'in ve bir avukatın milletvekili olmak için reformist çabalar peşinde koştuklarını görünce hayal kırıklığına uğrar ve Jura bölgesine geçer. Burada çoğunluk Bakunin'in etkisi altındadır ancak Kropotkin hiçbir zaman Bakunin ile tanışamaz.[412]

Kropotkin'e göre, bir hükümet gibi çalışan Genel Konsey'in varlığı her türden merkeziyetçiliğin ne kadar zararlı olduğunu göstermiştir. Marks ve Engels'in yönetiminde olduğu Genel Konsey raporlar istiyor, emirler veriyor, bazı insanları yüceltirken bazılarını azarlıyor kısacası tüm hareketi kontrol altında tutmaya

---

[410] Woodcock, 2014, s.253

[411] Caroline Cahm, *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism 1872-1886*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989, s.25-26

[412] Anarşist komünist James Guillaume, Bakunin'in iyice yaşlandığını ve Marks ile olan mücadelesi nedeniyle yıprandığını söyleyerek Kropotkin'e Bakunin ile görüşmemesi gerektiğini tavsiye etti. Ancak Guillaume'ın daha sonradan anarşist tarihçi Max Nettlau'ya aktardığına göre, Bakunin kendisi Kropotkin ile görüşmek istemedi. Çünkü onun ılımlı görüşlere sahip olan kardeşinin Peter Lavrov'a yakın olduğunu biliyordu. Peter Lavrov da Cenevre'de Bakunin'i Enternasyonal'den atmak için çaba sarf eden Utin'le birlikte kalıyordu. Bakunin bu yakınlıktan olumsuz etkilenmişti. Cahm, 1989, s.27

çalışıyordu. Öyle ki, Londra'daki Delegeler Konferansı'ndan sonra Enternasyonal devlet benzeri bir örgütlenmenin tüm olumsuzluklarını bünyesinde taşır hale gelmişti. Kropotkin'e göre, Bakunin ve beraberindekilerin Jura Federasyonu'nda Genel Konsey'in otoritesine karşı verdiği mücadele bir hareket olarak modern anlamda "anarşizmin ilk kıvılcımı" olmuştu.[413]

Kropotkin ilk geldiği günlerde Enternasyonal'de komite toplantıları davetlerini geri çevirmiş, bu toplantılarla vakit kaybetmek yerine mücadelenin içine sokulabilmek için işçilerle birlikte olmuştur.[414] Jura'lı işçilerde gördüğü eşitlik bilincine, bağımsızlık duygusuna ve işçilerin kişisel kazanç beklemeden adanmışlıkla çalışmalarına hayran kalmıştır. Kropotkin'e göre, Jura'daki işçiler Bakunin'den aldıkları ilhamla hareket etseler de onun sözlerini değişmez yasa olarak görmüyor, kendileri için en iyisini düşündükleri şekilde davranıyorlardı. Diğer yandan, Jura Federasyonu'nda liderler ile kitle arasında bir bölünmenin olmayışı bir sorunla karşılaşan herkesin doğrudan kendi bakış açısına göre inisiyatif alabilmesini sağlıyordu. "Burada işçiler, önderlerin, siyasal amaçları için kullanabilecekleri sürü değillerdi."[415] Önder, yalnızca daha fazla sorumluluk alan, hareket içerisindeki aktif yoldaşlara deniliyordu. Kimse kimseyi yönetmiyordu. Jura Federasyonu'nun anti-otoriter yapısına tanıklık eden Kropotkin Jura'lı saat işçileriyle vakit geçirdikçe siyasi düşüncelerinin netleştiğini hissetti.[416] Anılarında, Sibirya'da bir anarşist olmaya hazırdım diyen Kropotkin, artık burada hazırlık evresini aşıp kendisini anarşist olarak tanımladı.[417] Ancak komünist olması ve anarşist komünist teoriyi geliştirmesi zaman aldı.

---

[413] Kropotkin, 2015a, s.430
[414] Cahm, 1989, s.26
[415] Kropotkin, 2015a, s.302
[416] Kropotkin, 2015a, s.302-303
[417] Cahm, 1989, s.27; Kropotkin, 2015a, 303

I. Enternasyonal'de ilk etapta anarşistler de kendilerini anarşist olarak değil, fedaralist ya da anti otoriteryan sosyalist olarak tanımlamışlardır.[418] Marks, Mart 1872 tarihli bir yazısında, Bakunin taraftarlarını Enternasyonal'i parçalayıp yerine anarşiyi getirmeye çalışmakla suçlamıştır.[419] Guillaume, 1876'ya kadar anarşi sözcüğünü halen kargaşa ve kaos ile ilişkilendiren olumsuz kullanım biçimlerinin yaygın olduğunu aktarır. Enternasyonal içinde anarşinin aşırı bireycilik anlamına geldiği, bunun da zaten mevcut toplumun temeli olduğunu düşünerek anarşizme karşı çıkanlar vardır. Buna karşılık, anarşistler, anarşizmin otoritenin reddi anlamına geldiğini, anti-otoriterliğin kolektivizmle çelişen bir unsur barındırmadığını ve Enternasyonal'de Marks ile yaşanan ayrışmanın otoritesiz, özgür örgütlenmenin avantajlarını kanıtladığını savunmuştur.[420]

Ayrıca Kropotkin mevcut düzeni eleştirmekle yetinmeyip gelecekte kurulmasını istediği topluma yönelik birtakım pratik önerilerde bulunmuştur. O da diğer anarşistler gibi devrimden sonrasına ilişkin yapılan ayrıntılı planları özgür yaşam idealine karşı bir dayatma olarak görmektedir.[421] Ancak devrimin kalıcı olması için salt eleştiri ve yıkımın yetmeyeceğini, belli ölçüde alternatif somut bir programa sahip olmak gerektiğini de düşünmektedir. Bu pratik ihtiyacı en çok hisseden anarşistlerden biri Kropotkin olmuştur.[422] Bu kısmı sonraya bırakarak şu anda Kropotkin'in devletle ilgili görüşlerini açıklamayı uygun buluyoruz. Şimdiye kadar, Kropotkin'in görüşlerine yer verirken kaçınılmaz olarak bir ölçüde devlet iktidarını hangi temelde eleştirdiğini de belirtmiş olduk. Bu başlık altında mümkün olduğu ölçüde tekrardan kaçınarak Kropotkin'in devletin kökenini ve doğasını nasıl açıkladığını anlatmaya çalışacağız.

---

418 Morris, 2018, s.299
419 Cahm, 1989, s.36
420 Cahm, 1989, s.36-37
421 Woodcock, 2014, s.210
422 S.A.Mindoyants, 'Pyotr A. Kropotkin', 2015c, s.13

2.4. KROPOTKİN'İN DEVLET ANLAYIŞI

Bir anarşistin devlet hakkında olumlu bir kanaate sahip olması beklenemez. Kropotkin de dahil olmak üzere, bütün anarşistler devleti mutlak anlamda bir kötülük kaynağı olarak alır. Devlet, sosyalistler arasında, I. Enternasyonal'in dağılmasına sebep olmuş bir tartışma konusudur. Kropotkin'e göre sosyalistlerin devlet konusundaki ayrılığı yalnızca devrim sürecinde devletin mevcut haliyle veya başka bir formda bir araç olarak kullanılıp kullanılamayacağı ile ilgili değildir. Enternasyonal'deki bölünme devletin doğasına ilişkin daha derin bir görüş ayrılığını yansıtmaktadır. Bu nedenle, Kropotkin, kendisini devletin varlık nedenini ve toplumda üstlendiği işlevi incelemek zorunda hissetmiştir.[423]

2.4.1. Devlet-Toplum-Hükümet Kavramları

Kropotkin'in devlet üzerine çalışması karşılıklı yardımlaşma teorisini geliştirdiği döneme rastladığından pek çok kez karşılıklı yardımlaşmadaki toplum anlayışına atıf yapar.[424] Birinci bölümde değindiğimiz gibi, Kropotkin'e göre, toplumun kuruluşunda insan iradesinin bir rolü yoktur, insan toplumsal bir varlık olduğu için toplum doğal bir olgudur.[425] İnsan, yeryüzünde belirdiğinden beri her zaman toplum içinde yaşamıştır. Anarşistlerin toplum yıkıcılığıyla suçlanması devlet ve toplumun birbirine karıştırılmasından kaynaklanır. Devlet tarih boyunca insanların benimsediği örgütlenme biçimlerinden yalnızca birisidir ve insanlık tarihinin küçük bir dönemini işgal eder. Nitekim toplumlar uzun yıllar varlıklarını devlet olmaksızın sürdürmüştür.[426] Kropotkin'in anlayışında, toplum doğalken devlet yapaydır. Başka bir

[423] Kropotkin, 2014, s.182; Morris, 2018, s.215-216
[424] Morris, 2018, s.215
[425] Kropotkin, 2014, s.186
[426] Morris, 2018, s.218

deyişle, devlet ve toplum birbirini dışlayan bir karşıtlık halindedir. Devlet, topluma karşı kurulmuştur.[427]

Kropotkin'in yaptığı bir diğer ayrım devlet ve hükümet kavramları arasındadır. Ona göre, yalnızca hükümete karşı çıkmak gerektiğini düşünenler yanılmaktadır. Çünkü hükümet, devletin istek ve amaçlarını yerine getiren politik bir araçtır. Devlet ise yaşamın bir merkezden yönetilmesi, askeri ve yargısal memurlar aracılığıyla halkın egemenlik altına alınmasıdır. Görüldüğü üzere, yaptığı devlet tanımında iki unsur vardır. Birinci merkeziyetçilik, ikincisi de azınlık yönetimidir.[428] Devletin olduğu her durumda azınlık, çoğunluğun kendi kaderini tayin hakkını elinden almaktadır.[429]

Kropotkin'e göre, devlet, halk üzerindeki egemenliğini canlı tutacak birtakım inançlar ve törenler uydurur. Onun ayırt edici karakteri, cezai ve idari kurallarla halkı itaate zorlayan örgütlü bir şiddet şebekesi olmasıdır. Kropotkin, böylece, Weber'in, sınırları belirli bir toprak parçası içerisinde idari organizasyona ve meşru şiddet tekeline sahip olma şeklinde yaptığı devlet tanımına yaklaşmış olur.[430] Belirtmek gerekir ki, Kropotkin devletten her bahsettiği durumda modern devlete atıf yapmaktadır. Kapitalizmle birlikte yükselen modern-ulus devleti tam anlamıyla bir devlet olarak kabul etmektedir.[431] Bu yüzden sıklıkla bugünkü haliyle var olan devletin köklerinin 16. yüzyıla uzandığını tekrar eder.[432] Kent devleti, feodal devlet gibi devletin önceki

---

427 Kropotkin, 2014, s.183 Alman anarşist Gustav Landauer, devlet ve toplum arasındaki ilişkiye önemli bir katkıda bulunmuştur. Ona göre, "Devlet, devrimle yıkılabilecek bir şey değil, bir koşul, insanlar arasında belli bir ilişki, bir insan davranışı tarzıdır; onu başka ilişkiler kurarak, başka türlü davranarak yıkabiliriz." Launder, böylelikle, devlet diye soyutladığımız kudretin aslında insanlardan oluştuğunu, yaşadığımız her şeyin insan iradesinin ürünü olduğunu anlatır. Ward, 2000, s.26. Savaşlar çıkaran, ceza veren, hapse atan ve zorla askere alan güç, insandan başkası değildir.
428 Kropotkin, 2014, s.183
429 Morris, 2018, s.218
430 April Carter, *The Political Theory of Anarchism*, Routledge & Kegan Paul, London, 1971, s.29
431 Morris, 2018, s.217
432 Kropotkin, 2014, s.182, 234; Kropotkin, 2015b, s.30

formları hakkında suskundur.[433][434] Antik Yunan ve Orta Çağ kentlerini bir devlet olarak kabul etmez.[435] Karşılıklı yardımlaşmada köy topluluklarının ve Orta Çağ şehirlerinin yaşamını romantikleştirmiş, modern devleti insanlık tarihinin akışı içerisinde bir sapma olarak değerlendirmiştir.[436]

Kropotkin'in devlet incelemesinde üzerinde durduğu bir diğer nokta toplumdaki sınıfsal bölünmüşlüktür. Devletin kökenini tam olarak açıklamamış olsa da[437] devleti toprak üzerindeki mülkiyetin başlangıcıyla ilişkilendirir. Ona göre, mülkiyete sahip olan sınıfın egemen sınıf olarak kalmak istemesi devleti doğurmuştur.[438] Kropotkin devletin kuruluşunu kendi iktidarını kurmak isteyen azınlıkların saldırılarıyla açıklar.[439] Devletin metafizik bir anlam taşıyan toplumsal sözleşmeyle kurulmadığı belirtir.[440] Başlangıçta siyasal iktidarın ekonomik iktidardan daha büyük rol oynadığını düşünmektedir.[441] Onun anlayışına göre, devlet, hem bireysel özgürlüklerin önünde bir engeldir, hem de egemen sınıfın diğer sınıflar üzerindeki baskı aracıdır. Birey ile devlet arasında bir karşıtlık olduğu gibi, emekle sermaye arasında da bir karşıtlık vardır.

2.4.2. Devletin Kökeni

Devletin kökenine ilişkin Kropotkin'in tanımlardan birini doğrudan aktarırsak; "bütün olarak bakıldığında devlet, toprak sahipleri, askeriye, yargı ve papazlar arasında

---

433 Kropotkin, Roma İmparatorluğu için de "kelimenin gerçek anlamıyla" bir devlet, der. Ona göre, ekonomi, eğitim, askeriye, din olmak üzere tüm hayat bir merkezde Roma'da toplanmıştır. Tüm Avrupa'ya Roma'dan dayatılan bir hukuk sisteminin varlığına rağmen İmparatorluk yerel yaşam tarzlarını yok edememiştir. Kropotkin, 2014, s.183; Morris, 2018, s.219. Kropotkin'in tüm çalışmalarında Roma Hukuku'ndan nefret ettiği, halkın kendiliğinden zaman içerisinde oluşturduğu örf ve adet hukukunu idealleştirdiği görülür. Kropotkin, 2014, s.37, 1.dipnot, s.232

434 Kropotkin'in verginin neden olduğu haksızlıkları anlatırken efendiler ve baronların sömürüsünden bahsetmesi serflik hukukunu tamamen yadsımadığına işarettir. Kropotkin, 2014, s.266

435 Carter, 1971, s.30

436 Marshall, 2019, s.458

437 Marshall, 2019, s.458

438 Kropotkin, 2014, s.98

439 Newman, 2014, s.90

440 Kropotkin, 2014, s.186; Kropotkin, 2015b, s.73

441 Marshall, 2019, s.459

bağıtlanmış, bunların her birinin halk üzerindeki egemenliğini ve halkı sömürmesini sağlayan karşılıklı güvence anlaşmasıdır. Devletin kökeni buydu, tarihi buydu, bugün de özü budur."[442]

Bu tanım son derece olgun bir değerlendirmeyi yansıtmaktadır.[443] Günümüzde devletlerin nasıl ortaya çıktığı sorusu büyük ölçüde aydınlığa kavuşmuştur. Devletin kaynağında üreticilerin tüketebileceğinden fazla üretmeleri ve bununla üretmeyen sınıfları beslemeleri yatar. Şöyle ki, avcılık ve toplayıcılığın olduğu ilkel toplumda insanlar doğada hazır bulduğu besinleri tüketerek yaşadığı için henüz bir üretim söz konusu değildir. İlkel toplum tarihteki ilk toplumsal iş bölümü olan kadın-erkek farklılaşması dışında ortak çalışıp ortak paylaşmaya dayanan türdeş, eşitlikçi ve sınıfsız bir yapıdadır. Bu sayede, teknolojilerinin geriliğine rağmen doğanın ortaya çıkardığı engelleri aşıp yüzbinlerce yıl yaşayabilmiştir. Ancak buzul çağı sona erip iklim değişince geçim kaynağı "küçük sulama tarımı" ve hayvancılık olmuştur. Tarihte "neolitik devrim" adı verilen bu değişimle birlikte göçebe yaşam biçimi terkedilmiş, yerleşik yaşama geçilmiştir. Avcıların ve bazı çiftçilerin çobanlığa özenmesi tarihte ikinci toplumsal iş bölümü olan çiftçi-çoban ayrımını doğurmuştur. Bu dönem yeni taş çağıdır.[444] İlkel toplumun son aşaması olan yeni taş çağında üretim yapılıyorsa da eşitlikçi yapılarından dolayı, topluluğun bir kısım üyeleri diğerlerini artı ürün üretmeye zorlayamamıştır. Bu yüzden devletin kuruluşunda birinci faktör göçebe çobanların

---

442 Kropotkin, 2014, s.122, 224, 231

443 Şenel'e göre, "*Büyük çaplı su denetleme işlerini yöneten din adamları, böylece bataklıktan kurtarılan toprakların tanrının toprakları olduğunu yazabildiler. Dolayısıyla buradan sağlanan ürünün tanrının evinde (tapınakta) toplanması gerektiğini ileri sürebildiler. Demek ki, din adamları büyük sulama tarımıyla elde edilen çok büyük tutarlardaki toplumsal artının denetimini ve yönetimini de tekellerine geçirmişlerdir. Buna uygun olarak da, askerlerle birlikte egemen katmanı (zümreyi), kendi başlarına ise yönetici kadroyu oluşturmuşlardır. Tarım işleri yanı sıra doğrudan üretimle ilişkili olmayan alanlarda da (bu alanların üretimle ilişkilerinden dolayı), halkın yaşamını düzenlemeye kalkarak yönetim aygıtını (devleti) kurmuşlardır.*" Alaeddin Şenel, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2017, s.45

444 Şenel, 2017, s.22-25

yerleşik çiftçiler üzerinde egemenlik kurup onları kendi yararına çalıştırmasıdır. Çobanlar dışa açık ve kendi kendilerine yetemeyen bir topluluktur. Çiftçilik bilmeyen ve yorucu çiftçilik işlerine katlanmak istemeyen çobanlar, çiftçilerin emeğinden geçinmiştir. Karşılığında da bir askeri sınıf olarak çiftçileri diğer çoban akınlarından korumayı taahhüt etmiştir. İkinci faktör de yağışların azalması nedeniyle tek tek ailelerin küçük sulama tarımı yapmalarının imkânsız hale gelmesi, küçük sulamanın yerini büyük sulama tarımına bırakmasıdır. Büyük sulama tarımı tek bir köy ya da ailenin yapamayacağı büyük çaplı bir organizasyonu gerektirir.[445] Bunun altından kalkmak için[446] toplumda; çalışanlar çalıştıranlar ve çalışmayı yönetenler olmak üzere bir ayrışma yaşanmıştır. İşi yapan köylüler, onlar çalıştıran askerler, işleri yöneten din adamları olmuştur. Din adamlarının ve askerlerin ortaya çıkışını sınıflı toplumun doğuşuyla açıklamak gerekir.[447] Nitekim tarihte dinsel düşünüş de ilk kez ilkel toplumdan uygar topluma geçiş aşamasında belirmiştir.[448] İlkel toplumun eşitlikçi yapısının düşünce biçimi sihirseldir.[449] "Boyun eğme", "yalvarma", "tapınma" gibi dinsel düşünceye özgü ögeler yoktur. Toplumun katmanlara ayrılması eşitsizliği meşrulaştırıp itaat kültürünü üretecek bir dinsel ideolojinin doğmasına sebep olur.[450] İnsan, kendisinin bir yöneticinin emri altında olması gibi doğanın da bir tanrının

---

[445] Şenel, 2017, s.41-43; Kemal Gözler, *Devletin Genel Teorisi*, Ekin Yayınevi, Bursa, 2014, s.33 Uygun'a göre, sulama sisteminin büyümesi devletin doğuşuna değil, daha otoriter bir hale gelmesine etki etmiştir. Karmaşık sulama sistemi her yerde devleti ortaya çıkarmamıştır. Bazı bölgelerde devlet, büyük sulama tarımının ortaya çıkmasından önce kurulmuştur. Uygun, 2015, s.45

[446] Gözler, 2014, s.33

[447] Şenel, 2017, s.42-45

[448] Şenel, 1982, s.111; Şenel, 2017, s.39

[449] İlkel toplumda bir üretim yapılmadığı için insanın doğayla ilişkisi düzenli değil, raslantısaldı. İnsanın düşünce biçimini belirleyen içinde yer aldığı maddi koşullar olduğuna göre, insanın düşüncesi de düzensiz ve raslantısaldı. Bu yüzden olayların gerçek nedenlerini kavrayamayan insanlar bir neden uydurarak olaylar arasında gelişi güzel bağlantılar kuruyordu. Örneğin mağaraya çizdiği hayvan resimlerinin avda başarı getireceğine inanıyordu. Eğer av başarısız olursa bunu daha güçlü bir karşı sihrin varlığıyla açıklıyordu. Şenel, 1982, s.109-114

[450] Şenel, 2017, s.39; Şenel, 1982, s.205

egemenliği altına olduğunu düşünmeye başlamıştır. Ahlak notu iyice düşen insan[451] yöneticisinin önünde eğilmiş, tanrının önünde tapınmıştır.[452]

Yukarıda özetle yer verdiğimiz kuruluş süreci Kropotkin'in devlete dair yaptığı dağınık açıklamalarla uyuşmaktadır. Çünkü o devletin kurulmasında iç ve dış faktörlerin birlikte etkili olduğunu düşünmektedir. Materyalist felsefeye bağlı olduğu için toplumda üretim araçları üzerindeki mülkiyete ve sınıfların doğuşuna hatırı sayılır bir önem atfeder. Ancak Engels gibi devletin salt içsel dinamiklerle ortaya çıktığını ileri sürmez.[453] Halkı baskı altına almak isteyen saldırılardan ve müdahalelerden bahsetmesi[454] "kuvvet teorisi"ne[455] bağlı olduğunu göstermektedir.

2.4.3. Devlet İktidarının Eleştirisi

Kropotkin ister kapitalist olsun ister sosyalist, her devletin özünde baskı ve şiddete dayandığını söyler. Devlet, yurttaşların kendi aralarında oluşturduğu özgür birlikleri kontrol etmeye ve merkezi idareye bağlamaya çalışır. Bu yüzden her zaman hiyerarşik bir emir komuta zincirine gerek duyar.[456] Kendi ihtiyaçlarını karşılayan özgür komünlerin varlığına katlanamaz. Yurttaşlar arasındaki bağları yok ederek tek birleştirici kendisi olmak ister.[457] Tüm toplumsal işlevleri devlet üstlendikçe insanların birbirlerine karşı sorumluluk duygusunu yok olur ve yalnızca devlete karşı sorumlu

---

[451] Şenel, 2014, s.70-72
[452] Şenel, 1982, s.222
[453] Şenel, 1982, s.179, dipnot 173. Engels, *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni*'nde ilkel toplumun iç etkenlerle devleti kurduğunu ileri sürmektedir. Şef ve önderlerin egemenlik kurmak için nasıl bir araya geldiğini kasıtlı olarak incelemenin dışında tuttuğunu belirtir. Halbuki asıl açıklanması gereken yer burasıdır. Çünkü ilkel toplulukta üretim ve tüketim birbirini dengelemektedir. Şefin denetiminde ihtiyaç fazlası ürün elde edilse bile eşitliği koruyan gelenekler gereği bu artı ürün yine topluluğun olacaktır. Bir "fetih ve çöreklenme" olmadan ilkel toplumun durağan ve eşitlikçi yapısının nasıl devletleşmeye vardığını açıklamak mümkün değildir. Aynı yerde, s.179, dipnot 173
[454] Newman, 2014, s.90
[455] Kuvvet teorisinin en gelişmiş şekli Franz Oppenheimer'da ifadesini bulur. Yazara göre, devletin kurulması için iki koşulun bir araya gelmesi gerekir. "Birinci olarak gasp edilecek bir servet olmalıdır. İkinci olarak da bu servet gasp edilmelidir." O halde devletin yenenlerin yenilenleri ekonomik olarak sömürmesinden başka bir amacı yoktur. Gözler, 2014, s.33
[456] Kropotkin, 2014, s.173-174
[457] Kropotkin, 2014, s.225, 242

hale gelir.[458] İnsanlar yaşadığı toplumun ortak çıkarlarını düşünmeyi bir azınlığa devreder.[459] Devlete vergi veren insanlar ihtiyaçlarının karşılanmasını da devletten bekler. Yardımlaşma, dayanışma gibi toplumdaki içsel bağların zayıflaması bencilliğin güçlenmesine yol açar.[460] Kısacası, devlet yalnızca özgürlükleri kısıtlayan bir baskı unsuru olmakla kalmamakta, insanlar arasındaki dayanışmayı güçleştirmektedir.

Kropotkin'e göre sorun sadece işçinin ve köylünün emeğinin ürünlerine sahip olabilmesi sorunu değildir. Sorun tüm insanlar arasında bugünkünden tamamen farklı ilişki biçimlerini yaratabilmektir.[461] Bir başka deyişle, ekonomik sömürü modern toplumun üzerinde yükseldiği temellerden yalnızca birisidir. Kapitalizm kadar düzenin başlıca sorumlusu olan devletle de aynı kararlılıkla mücadele edilmelidir.[462] Halkın yaratıcı potansiyelinin ortaya çıkabilmesi özgür olmasına, bireysel ve bölgesel farklılıkların korunmasına bağlıdır. Bu da devletin her şeyi merkeze bağlayan piramidal yapısı içerisinde gerçekleştirilemez. Desantralize edilmiş binlerce bölgede insanlar kendi yöntemlerini kendileri bulmalı, yeni bir yaşam tarzı yaratmalıdır. O zaman her mahallede, köyde ve fabrikada serbestçe iş birliğine gidilebilecektir. Özgür köy ve kent komünleri, meslek ve zanaat alanında kurulan birlikler üretim, tüketim sağlık, eğitim ve ulaşım gibi toplumun tüm ihtiyaçlarını eksiksiz bir şekilde karşılayacaktır.[463] Bunlar otorite kurularak yapılsaydı, otorite kendisinden habersiz her türlü gelişmeyi bir tehdit olarak algılayacağı için ilerlemenin önünde bir engel teşkil edecekti.[464] Kısacası, Kropotkin, bürokrasiyi bireysel ve yerel inisiyatifi boğan bir mekanizma olarak

---

[458] Kropotkin, 2018a, s.204
[459] Kropotkin, 2014, s.278
[460] Abdullah Metin, "Anarşizm ve Bürokrasi", *Bürokrasi*, (Ed. Nail Öztaş), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2019, s.149
[461] Kropotkin, 2014, s.245
[462] Kropotkin, 2015b, s.53
[463] Kropotkin, 2014, s.245
[464] Marshall, 2019, s.460-461

mahkûm etmektedir.[465] Ona göre, ihtiyaçlarını, çıkarlarını ve sorunlarını onlara doğrudan temas eden halk bilir. Bürokrasinin genel ve soyut formüller içinde kaçırdığı ayrıntıları bir tek halk kaçırmaz.[466]

Kropotkin insanın olgunluk kapasitesine ve özgür yaşam idealine fazla güvenmiş görünmektedir. İnsanlara görevler veren ve hizmetlerin dağıtımını planlayan bir otorite olmaksızın toplumdaki işleyişin sekteye uğrayacağı düşünülebilir. Kropotkin gelmesi çok muhtemel bu itiraza bir karşılık vermemiştir. Ancak zaman zaman yönetimin meşruluğunu eğitimin ideolojik işlevine dikkat çekerek çürütmektedir. Ona göre, devletin asıl büyük kötülüğü zorla vergi alması ve savaşlara sebep olması değildir. Verdiği eğitimle zihinleri bulandırmasıdır.[467] Doğduğumuzdan beri aldığımız bütün eğitim toplumların yönetimsiz var olamayacağına dair yaygın kanıyı beslemektedir. Ona göre, hukuk teorileri bu amaçla düşünülüp oluşturulmuş, tarih yönetenlerin gözünden yazılmıştır. Kralın hangi tarihte hasta olduğunu not eden tarih, halkın yaşayışının kaydını tutmamıştır. Hukuk, tarih ve siyasetle ilgili tüm kitaplar yasalarla, yönetimlerin icraatlarıyla ve idarenin işleyişiyle doludur. Bu kitaplarda her şeyin çözümü yasa yapmakmış gibi yasaların en küçük iyileştirmesi abartılmakta, halkın kendiliğinden ürettiği çözümlerin ve inşa ettiği birliklerin faydası görmezden gelinmektedir. Basın da benzer durumdadır. Gazeteler devlet adamlarının demeçlerine ve yapıp ettiklerine büyük yer ayırır ancak halkın gündelik yaşamına dair hiçbir şey yazmaz. Dolayısıyla her şeyi siyasetçilerin başardığını düşünmeye başlarız. Arka planda yaşayan, üreten ve çalışan, işçi ve köylülerden oluşan büyük bir kitlenin var olduğunu unuturuz. Devletin verdiği eğitim yüzünden yasanın ve yönetimin her şey olduğu sonucuna varırız. Bir emreden olmaksızın insanların hiçbir işi yapmayacağı

---

465 Kropotkin, 2014, s.244-245
466 Kropotkin, 2015c, s.84; Kropotkin, 2014, s.232
467 Kropotkin, 2014, s.240

yanılgısına kapılırız. Oysa gündelik hayatın sıradanlığı içerisinde pek çok iş, taraflar arasında akdedilen pek çok sözleşme bir otoritenin müdahalesi dışında yapılıp sonuca bağlanmaktadır.[468] Kısacası, Kropotkin özgürlükten korkmamak gerektiğini anlatır. Ona göre, hata yapmak kaçınılmazdır, çünkü "...yalnızca hiçbir şey yapmayan insanlar hata yapmaz." Yalnızca itaat edenler ve aldığı eğitime göre hareket edenler ise daha çok hata yapar.[469] Bugünkü işleyişte devlet, insana kendi gücünü ve yapabileceklerini unutturmuştur. Böylelikle yöneticilerin elinde kendilerini aciz ve çaresiz hisseden insanlar istediklerini doğrudan yapmak yerine bunların yapılmasını devletten veya yasadan talep eder hale gelmiştir.[470]

Kropotkin'in devlet karşıtlığının bir ögesini de ordu ve savaş karşıtlığı oluşturmaktadır. Bu bakımdan kendisinin ulus devlet anlayışına kısaca eğilmek gerekir. Kropotkin savaşlara devletin sebep olduğunu söylemiş, savaşları ve devleti "ayrılmaz ikili" olarak nitelemiştir.[471] Kropotkin, savaşlar ve devlet arasındaki ilişkiyi "...ki onlar olmadan devlet ne oluşabilir ne de varlığını sürdürebilirdi..."[472] diyerek anlatır. Buna karşın, savaşların salt devletlerin siyasal hırsları için çıkardığı kavgalardan kaynaklandığını düşünmez. Ona göre, savaşların kaynağı, kapitalistleşme sürecinde pazarları paylaşım kavgasına giren devletlerin sanayileşmede geri kalmış ülkeleri sömürme yarışıdır. Milliyetçi ideolojilerin güçlenmesinin de bu döneme rastlaması Kropotkin'in haklılığını kanıtlamaktadır. Onun savaşların anlamsızlığını ve sebep olduğu zararları işlerken vurgulamakta eksik kaldığı yan ulusçuluk-militarizm eleştirisidir. Kropotkin, ulusal birlik-yurtseverlik-bayrak üçlüsünün birey üzerindeki etkilerine yeterince eğilmemiş, sürekli endüstriyel rekabet ile savaşlar arasındaki bağı

---

468 Kropotkin, 2015c, s.125-127; Kropotkin, 2015b, s.94-95
469 Kropotkin, 2015b, s.
470 Kropotkin, 2018d, s.191
471 Kropotkin, 2014, s.226f
472 Kropotkin, 2014, s.239

göstermeye çalışmıştır. Ulusal kurtuluş hareketlerinin köklerinde ekonomik faktörlerin yattığını düşünmüştür.[473] Bu başlıkta konumuz devlet iktidarının eleştirisi olduğu için savaşların kapitalizmle olan ilişkisini aktarmak yerine ulus devletin dayandığı milliyetçi ideolojiye ve yurtseverlik fikrine odaklanmayı anarşizmin devlete bakış açısını bütünlüklü olarak anlatabilmek adına zaruri buluyoruz.

Marksist sol, genel itibariyle, milliyetçiliği işçi sınıfını bölen bir burjuva ideolojisi olarak reddederken, yurtseverliği sahiplenir. Anarşist bir gözle bakarsak, milliyetçilik ve yurtseverlik kavramları arasında bir fark yoktur. Çünkü, ulus kendiliğinden var olan doğal bir birlik değildir, devletin tahakküm mantığıyla inşa ettiği kurgusal bir oluşumdur.[474] Devlet, milliyetçi ideolojiyi kullanarak mekânsal sınırları içindeki bireylere ve topluluklara ortak bir aidiyet duygusu aşılamaktadır.[475] Dolayısıyla ulus devlet fikrinden bağımsız bir yurt ve yurttaşlık söz konusu olamaz.[476] Bu görüşün en güçlü savunusu anarko-sendikalist Rudolf Rucker'ın *Milliyetçilik ve Kültür* isimli çalışmasıdır.[477] Kropotkin'in de Finlandiya ulusal sorunu üzerine kaleme aldığı bir yazı bu tarz bir yorumu zorunlu kılar. Kropotkin'e göre, dünya üzerindeki bir kara parçasını sınırlarla çevirip orayı 'yurt' yapmak, o bölgede yaşayanları insanları da yurttaş kılmak devletin baskı ve zor unsurlarını devreye sokmasıyla mümkün olmuştur.[478] Oysa, belli sınırların belli insanlara özgülenmesinin bir gerekçesi yoktur. Anarşist bir mantıkla somutlaştıracak olursak, Türkiye'de doğup büyüyen bir insan için, yurt sınırlarının Edirne'den başlayıp Iğdır'da bitmesi anlamsızdır. Ancak, bu,

[473] "Letter to Maria Isidine Goldsmith", (Ed.), Iain Mc Kay, 2014, s.245-246
[474] Anderson da ulusu "sınırlı ve egemen olarak hayal edilmiş topluluk" olarak tanımlar. Milliyetçilik de ulusun, devlet ile arasındaki bağı doğallaştıran bir hikaye anlatır. Bu hikayeler gücünü gerçekliğinden almaz. Gerçek olarak kabul edilip ona inanılmasından alır. Çiğdem Akgül, *Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011, s.29
[475] Akgül, 2011, s.29
[476] Marshall, 2019, s.67-68
[477] Marshall, 2019, s.67
[478] Uri Gordon, "Anarchism and Nationalism: On the Subsidiarity of Deconstruciton", *The Brill Companion to anarchism and philosophy*, (Ed.), N. J. Juns Brill, Publishers, Leiden, 2017, s.196-215

insanların içinde yaşadığı bölgeye, topluluğa ve kültürel iklime karşı hiçbir sıcaklık hissedemeyeceği anlamına gelmemektedir. Anarşizmin karşı çıktığı husus, bireylerin ve toplulukların ulus olarak kurgulanmış bir üst bütüne tabi kılınmasıdır. Devletler, ulus gibi bir ideolojik kurguyla insanları insanlıktan çıkararak yurttaş haline getirmiş, işgal ettiği bölgelere de yurt adını vermiştir. Böylece, birbirinden farklı adetleri, gelenekleri ve dilleri olan insanlar tek tipleştirilerek bir ulusal kimlik altına sıkıştırılmıştır.

Yukarıda değindiğimiz hususlardan, anarşizmin bireyci bir ideoloji olduğu tekrar gün yüzüne çıkmaktadır. Başta Kropotkin olmak üzere bu konuda tüm anarşistler, birey iradesinin, halkın veya ulusun iradesi içerisinde hapsolmasına itiraz etmiştir. Kaldı ki, onlar, zaten, devletin, milli çıkarlar veya milli irade diye sunduğu siyasal dayatmaları, kapitalistlerden veya bürokratlardan oluşan bir azınlık çıkarı olarak mahkûm etmektedirler. Konuya bu şekilde yaklaşırsak, yurtseverlik, yönetilen halk çoğunluğunun, yöneten azınlığa itaatini pekiştirmekte ve suni bir çıkar ortaklığı kurmaktadır.[479] Şiddeti öz savunma hali de dahil olmak üzere tümüyle dışlayan pasifist Tolstoy'a göre, yurtseverlik, bireyi "hükümetin kölesi" derekesine düşürmektedir.[480]

Anarşizm, enternasyonalist olduğu için devletlerin insanlar arasında ördüğü engelleri aşmaya çalışmış, milliyetçilik ve/veya yurtseverlik fikrini karşısına almıştır.[481] Bununla beraber anarşistler, 'egemen' ulusun milliyetçiliğinden zarar gören azınlıkların haklarını savunmak adına 'ezilen' ulusun milliyetçiliğini de yapmışlardır. Zileli'nin belirttiği gibi, bu konuda çelişkiler ortaya çıkmakta, 'ezen' ulusun milliyetçiliğiyle mücadele etmek için 'ezilen' ulusun milliyetçiliğinde aşırıya kaçılabilmektedir. Aşırıya kaçıp kaçmadığından emin olamadığımız Kropotkin,

---

[479] Marshall, 2019, s.65

[480] Marshall, 2019, s.65-66

[481] Bakunin'in ilk yıllarında Slav milliyetçisi olduğunu belirtmemiz gerekir. Fransızları üstün tutan Proudhon da milliyetçi önyargılar taşımaktadır. Marshall, 2019, s.66

Türkiye'de Ermenilerin, Rusya'da Finlilerin ve Amerika'da siyahların özgürlük hareketlerini desteklemek gerektiği kanısındadır. Ona göre, devrimin önkoşulu halkların yabancı egemenliğinden kurtulmasıdır.[482]

Kropotkin'in ulus devlet karşıtlığının nedeni, toplumu şiddete yer vermeksizin örgütlemek istemesidir. Devlet içerisinde şiddeti üreten, hiyerarşinin en katı uygulandığı kurum olan orduya ve askerliğe karşı yaklaşımı oldukça keskindir. Kropotkin'e göre, "asker gönüllü köleliğiyle, sıradan kölenin de bir adım ötesinde geçiyor.... Askeri yetenekleri ya da dürüstlükleri konusunda hiçbir şey bilmediği komutanlarının buyruklarına bir robot gibi boyun eğdiği için gurur duyuyor...." Ona göre, savaşlar, halklara ağır bedeller ödetirken,[483] devleti beslemektedir.[484] Randolp Bourne bu durumu "Savaş, devletin sağlığıdır"[485] diyerek veciz bir şekilde vurgular. Bu bağlamda, anarşist bakışa göre, devlet, kurduğu şiddet tekelini meşrulaştırabilmek için, sürekli zarar verecek düşmanların var olduğu inancını yaymakta ve milliyetçi ideolojiyle diğer halklara yönelik olumsuz ön yargılar aşılamaktadır. Çeşitli anlatılar yoluyla, ülkesine ve egemenliğini sembolleştirdiği bayrağa kutsiyet atfetmektedir. Yurtseverlik ve/veya vatanseverlik fikri alt edilmesi gereken bir 'öteki' yaratmakta ve böylece halklar arasında bir hiyerarşi kurulmaktadır. Devlet, dinsel referanslara da yaslanarak ölmeyi ve öldürmeyi bir görev haline getirebilmektedir. Dürenmatt'ın dediği gibi, "...cinayet işlemeye hazırlanacağı sırada topraklarına vatan adını..." vermektedir.[486] Dolayısıyla anarşistler, bayrağın başta yaşam hakkı olmak üzere devletin taraf olduğu hak ihlallerini örttüğünü, devletin sahip olduğu iktidarın

---

[482] "Letter to Maria Isidine Goldsmith", (Ed.), Iain Mc Kay, 2014, s.247
[483] Kropotkin, 2014, s.239
[484] Kropotkin, 2014, s.226, 239
[485] Marshall, 2019, s.30, 766, 769
[486] Friedrich Dürenmatt, *Büyük Romulus*, (Çev. Vural Ülkü), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977, s.74

sürekliliğine insanların hayatından daha fazla değer verdiğini düşünmüşlerdir. Kropotkin'in genel itibariyle devletlerin varlığını ahlaka aykırı olarak görmesinin bir nedeni de budur.

2.4.4. Devletin Sınıfsal Temeli ve Görece Özerkliği

Kropotkin'in savaşların nedeni olarak hem kapitalist üretim ilişkilerini hem de devletin kendisini göstermesi ekonomik ve siyasal iktidar arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. O modern devlet ile kapitalizm arasında sembiyotik (ortak yaşam) bir ilişki olduğunu düşünmüştür. Onun için, devlet ve sermaye birbirlerine "koşut" olarak doğup gelişen ve birbirlerini karşılıklı olarak besleyip güçlendiren iki ayrı iktidar odağıdır.[487] Kropotkin'e göre, halkı mülk sahiplerinin yanında çalışmaya zorlayarak sermayenin bugünkü gelişmişlik düzeyine ulaşmasına neden olan devlettir. Sermaye, "kaçınılmaz yasalar"dan dolayı değil, devletin kurduğu tekellerle, geniş kitlelerden aldığı vergilerle, işçi sendikalarına ve grevlere karşı hasmane tavrıyla büyümüştür.[488] Kropotkin'den doğrudan aktaracak olursak, "Büyük toprak sahipleri ve burjuvaların elinde biriken muazzam sermayenin gerçek kaynağı, halka ait zenginliklerin devlet destekli olarak yağmalanmasıdır."[489] Aynı şekilde sermayedarlar da siyasal iktidarın güçlenmesine yardım etmiştir. Krallık kiliseye karşı verdiği iktidar mücadelesini burjuvazinin desteğiyle kazanmıştır.[490]

Kropotkin sosyalistleri otoriter ve özgürlükçü olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Marksistlere otoriter sosyalist derken, anarşistleri özgürlükçü sosyalistler olarak tanımlamaktadır.[491] "Otoriter sosyalistler"e göre, eleştirilmesi gereken devlet burjuva

---

[487] Kropotkin, 2014, s.290-291
[488] Kropotkin, 2014, s.272
[489] Kropotkin, 2014, s.290
[490] Kropotkin, 2014, s.291 Eroğul'a göre, "...İktisadi sömürü devletin doğuş ve güçlenmesini nasıl sağlıyorsa, devlet de iktisadi sömürünün yerleşip gelişmesine aracılık ediyor." Cem Eroğul, *Devlet Nedir?*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017, s.78
[491] Kropotkin, 2015b, s.68

devletidir. Devlet, altındaki sınıfsal temel değişince halk yararına hizmet edebilecektir. Anarşistlerin yine eskisi gibi azınlığın çoğunluğu yöneteceği yönündeki eleştirileri haksızdır. Devlet iktidarını kullanan personelin sayısı ile halk çoğunluğu karşılaştırılarak yönetimin bir azınlık yönetimi olduğu sonucuna varılamaz. Sosyalist devletin yaslandığı sınıf proletarya olacağı için orada yöneten çoğunluk olacaktır. Halbuki, Kropotkin'e göre, devlet sınıfsal baskı aracı olmanın ötesinde kendi mantığına ve çıkarlarına sahip özerk bir varlıktır. Dolayısıyla "halk devleti"nde de söz konusu olan bir azınlık yönetimidir. Her yönetim doğası gereği kendisini toplumun üzerinde bir yere yerleştirir, bu yüzden halka yabancılaşır.

Bu konuda Marks ile Bakunin arasında geçen tartışmanın bir benzeri Kropotkin ile Lenin arasında yaşanmıştır. Kropotkin, 1917'de devrimin gerçekleşmesiyle umutlanarak 41 yıllık sürgün hayatının ardından memleketi Rusya'ya dönmüştür. Büyük bir kalabalık tarafından karşılanan Kropotkin geçici hükümetle temas kurmuştur. Moskova'da Ağustos 1917'de Ulusal Devlet Konferansı'nda bir seçim yapılmasını ve Rusya için Amerikan tipi bir federasyon kurulmasını önermiştir. Kropotkin geçici hükümetin çabalarını desteklese de anarşistliği Eğitim Bakanlığı teklifini kabul etmeye el vermemiştir. Kasım ayı geldiğinde Bolşeviklerin bir darbeyle geçici hükümeti devirip iktidarı ele geçirdiğini görünce, hayal kırıklığına uğramıştır. Kropotkin'e göre "Bu devrimin gömülmesidir."[492]

Kropotkin 1919 yılında Kremlin'e giderek Lenin'le Sovyetlerde artan bürokrasi ve iş birliğine dayanan metotların geliştirilmesi gibi konuları tartışır. Uzlaşmaya varamazlar ancak en son Kropotkin'in ülkede yanlış gördüğü uygulamaları bildirmesi konusunda anlaşırlar. Kropotkin, Lenin'e yazdığı mektuplarda yeni bir hayatın inşa

---

[492] David Shub, "Kropotkin and Lenin", The Russian Review, Cilt:12, Sayı:4, 1953, s.229-231

sürecini işçi ve köylülerin katılımıyla yerelden örgütlenmek gerektiğine işaret eder. Ona göre, devlet yalnızca ismen Sovyet Cumhuriyetidir, gerçekte ise parti komiteleri her şeyi ele geçirmiştir. Mevcut durum devam ederse sosyalizm gelecekte kötü bir anlama bürünecektir. Bu mektupların tamamı yayınlanmamıştır. Bunlar hakkında bildiğimiz tek şey Lenin'in Kropotkin'in önerilerine çok kızdığıdır. Lenin'in çalışma arkadaşına "Bu eski kafalıdan bıktım. Siyasetten hiçbir şey anlamıyor ve aptalca önerilerde bulunuyor" dediği bilinmektedir.[493]

Buraya kadarki açıklamalardan Marksizm'in devlet ile sınıfsal yapı arasında basit ve tek yönlü bir ilişki kurduğunu savunduğumuz sonucu çıkarılabilir. Bu nedenle Marksizm'in kaba bir ekonomizm olmadığını eklemek gerekir. Althusser ve Gramsci gibi çağdaş Marksistler, geleneksel Marksist açıklamayı esnetmiştir. Her iki yazar da Marks ve Engels'in eserlerine başvurarak yoğun bir teorik çabayla devletin ve siyasetin "görece özerk" bir işleyişe sahip olduğunu ve üst yapının da alt yapıyı etkilediğini göstermiştir.[494] Marksizm, 19. yüzyıldaki haliyle de mekanik bir bağımlılıktan söz etmemiştir.[495] Kropotkin tarafından bakıldığında Marks'ın devletin egemen sınıftan görece bağımsız hareket edebildiğini kabul etmesi yeterli değildir. Neticede devleti devrimde araç olarak kullanmak isteyen bir ideolojinin göreli özerkliği, anarşizmin özerklik anlayışından çok daha zayıf kalır.[496]

Kropotkin, devleti ekonomik çıkarlardan bağımsız olarak ele alsa da ekonomik alt yapının siyasal üst yapı üzerinde hiçbir etkisinin olmadığını düşünmez.[497] Marks

---

[493] Shub, 1953, s.232-233
[494] Vergin, 2017, s.97
[495] Marks 18. Brumaire başlıklı incelemesinde üçüncü Napolyon'un iktidarı ele geçirmesini köylülüğün psikolojisi gibi ekonomik olmayan nedenlere bağlamıştır. Engels de siyaseti biçimlendiren tek faktörün ekonomi olmadığını, üst yapının da alt yapıyı şekillendirebildiğini yine de "uzun vadede ve son kertede" belirleyici olanın alt yapı olduğunu belirtir. Vergin, 2017, s.84
[496] Newman, 2014, s.61
[497] Kropotkin, 2014, s.327; Kropotkin, 2018d, s.152

kadar ekonomik etkenlerin siyaseti biçimlendirdiğini kabul eder.[498] Ona göre, tarihte ortaya çıkan her sınıf kendi ekonomik çıkarlarını gerçekleştirecek bir siyasi sisteme ihtiyaç duyar. Feodal dönemde siyasi üst yapı mutlak monarşi iken kapitalizm aşamasında temsili demokrasidir. Her ikisi de toplumdaki sınıfsal bölünmüşlüğün ürünüdür. Bu yüzden otoriter sosyalistlerin devrimden sonra devlet aygıtını korumak istemeleri bir "anakronizm"dir, çelişkidir. Kapitalizmden kurtulmak onun siyasi alandaki karşılığından da kurtulmayı gerektirir. Özgür emekçilerin özgür birlikteliği kaçınılmaz olarak devletsiz olmak zorundadır. Mevcut iktisadi alt yapı, ona özgü üst yapı kullanılarak değiştirilemez.[499] Bir devrimin kapitalizmle birlikte eş zamanlı olarak devlet yapılanmasını da hedef alması gerekir.[500] "Yaşamın her bir iktisadi evresi, kendi siyasi evresini içerir ve siyasi örgütlenmenin temelinde bir değişiklik olmadan mevcut iktisadi yaşamın -özel mülkiyet- temeline dokunmak imkansızdır."[501] Ayrıca, temsili demokrasi özgürlükler açısından nihai bir ideali yansıtmaz. O işlevini krallığın hakimiyetini sona erdirmekle tamamlamıştır.[502] Geleceğin toplumunda parlamentoya yer vermek devrimin ne demek olduğunu anlamamak demektir.[503] İnsanlar arasındaki ilişkiler yöneten-yönetilen, sömüren-sömürülen ilişkisi olmaktan çıktığında karmaşık yaşam basitleşecek, devletin varlık nedeni kalmayacaktır.[504]

2.5. KROPOTKİN'İN TEMSİLİ DEMOKRASİ ANLAYIŞI

Kropotkin, yukarıda değindiğimiz gibi, temsil sisteminin misyonunu tamamladığını ve ondan kurtulmak gerektiğini düşünmüş[505] ama temsili demokrasiyi

---

[498] Marshall, 2019, s.459; Kropotkin, 2015b, s.87
[499] Kropotkin, 2015b, s.74
[500] Kropotkin, 2018d, s.153
[501] Kropotkin, 2015b, s.99-100; Kropotkin, 2015c, s.36
[502] Kropotkin, 2015b, s.73, 99
[503] Kropotkin, 2015b, s.99-100
[504] Kropotkin, 2014, s.99
[505] Kropotkin, 2015b, s.99; Kropotkin, 2018d, s.161

monarşiyle aynı kefeye koymamıştır.[506] Kropotkin'e göre, meclis, tartışmalar aracılığıyla halkın siyasi sorunlara ilgisinin canlı kalmasını sağlamıştır.[507] Proudhon da halkın monarşiden demokratik devlete geçmekle açık bir ilerleme kaydettiğini kabul eder.[508] Bakunin'e göre, bir cumhuriyet ne kadar kötü olursa olsun, her halükârda monarşiden iyidir. Halk, her iki rejimde de sömürülüyor olsa da cumhuriyet idaresinde zaman zaman baskıdan kurtulup özgür olabilmektedir. Ayrıca demokratik sistem kamusal yaşam için kitleleri kademeli olarak eğitmektedir.[509] Devletin tüm biçimlerine karşı çıkan anarşistlerin demokratik devletle otoriter devlet arasında hiçbir fark yaratmadığı söylenemez.

Kropotkin'in meclisin olumlu bir işlev gördüğünü kabul etmiş olması, temsil sistemini eleştiriden azade tuttuğu anlamına gelmemektedir. Kropotkin'in temsili demokrasi eleştirisi üç husus üzerinde yoğunlaşır. Birincisi, temsili demokrasinin burjuva egemenliğine özgü bir rejim olması, ikincisi temsil fikrinin bireysel özerklikle bağdaşmaması, üçüncüsü de vekillerin iktidarın yozlaştırıcı etkilerine maruz kalmasıdır.

2.5.1. Liberal Demokrasi: Burjuva Demokrasisi

Kropotkin'e göre, temsili demokrasi, kendiliğinden özgürleştirici bir özelliğe sahip değildir. İnsanlık son yüzyıl içerisinde elde ettiği kazanımları temsili yönetim sayesinde elde etmemiştir. Basın özgürlüğü, genel oy hakkı, sendikal haklar ve grev hakkı gibi siyasal ve sosyal haklar halkın düzen dışına çıkarak verdiği mücadelelerin ürünüdür. Halk parlamentoyu haklarını tanımaya zorladığı için haklar yasal statüye

---

[506] Morris, 2018, s.18
[507] Kropotkin, 2015b, s.99
[508] Daniel Guerin, *Anarchism: From Theory to Practice*, (Trans. Mary Clopper), Monthly Review Press, New York, 1970, s.20
[509] Guerin, 1970, s.20; Bakunin, 2016, s.117

kavuşmuştur.[510] Kropotkin'e göre, eğer bir reform yapılıyorsa bu egemen sınıfın egemenliğini kaybetmemesi içindir. Halkın daha fazlasını alacağından korkan iktidar sahipleri reform yaparak kitleleri daha azına razı etmektedir.[511] Nitekim, burjuvazi, genel oy hakkını egemenliğini sarsmadığını gördüğü için kabul etmiştir.[512]

Kropotkin'e göre, yönetilenlerin oy kullanıyor olmalarının kendileri için hiçbir yararı yoktur. Genel oy hakkının tanınması temsil sistemini ileriye taşımamış, tam tersine kusurlarını daha açık hale getirmiştir.[513] Zenginlik, eğitim ve cinsiyet fark etmeksizin herkesin oy kullanabiliyor olması değişimlerin mücadeleyle yaratılabileceği gerçeğini unutturmuş ve kitleleri düzen içine hapsetmiştir. Oy kullanarak insanın insan tarafından sömürüsüne son verilemediği gibi[514] devlet iktidarı da ortadan kaldırılamaz.[515] Halkın yaşamında bir iyileştirme yaratılmak isteniyorsa bunun yolu yasalara uymak değil, onları ihlal etmektir. Kropotkin'in belirttiği gibi, "sömürüye direnme özgürlüğü bugüne dek hiçbir zaman ve hiçbir yerde" yasal olmamıştır.[516] Nitekim genel oy da dahil olmak üzere tarihte hatırı sayılır siyasal değişimlerin hiçbiri oy kullanarak gerçekleşmemiştir. Kropotkin, açıkça söylemese de bu durum sandık aracılığıyla hiçbir olumlu değişimin elde edilemeyeceği anlamına gelmez. Öte yandan anarşist bir gözle baktığımızda mevcut çerçeve içinde elde edilen tüm kazanımlar kapitalist ve devletli düzenin sınırları içinde kalacağından iktidarların saldırısına açıktır. Bir dönemde geçerli olan bir hak bir başka iktidar tarafından ortadan kaldırılabilir. Demokrasinin her zaman diktatörlüğe dönüşme riski vardır.

---

[510] Kropotkin, 2018d, s..159
[511] Kropotkin, 2018d, s.187; Richards, (Der.), 2018, s.67
[512] Kropotkin, 2018d, s.158
[513] Kropotkin, 2018d, s.158
[514] Kropotkin, 2015c, s.36 "Toprağı ve fabrikaları bugün onları elinde tutanlardan geri almak parlamentoların işine gelmez....toplumsal yapı ücretli emeğe ve yığınların kapitalistlerce sömürüsüne dayanıyorsa, parlamenterizmde sömürünün en sağlam dayanağını bulur." Aynı yerde, s.36
[515] Kropotkin, 2018d, s.42
[516] Kropotkin, 2014, s.126

Bununla birlikte Kropotkin, siyasal hakların hiçbir anlam ve değerinin olmadığını düşünmez. Feodal düzenin yarattığı eşitsizliklere ve aristokratların ayrıcalıklarına karşı kanun önünde eşitliği "halkın döktüğü onca kan sayesinde" elde edilmiş bir hak olarak sahiplenir.[517] Ancak, Kropotkin'e göre, bu kazanım uzun ömürlü olmamıştır çünkü ekonomik ve sosyal eşitsizlik sürmektedir. Bu nedenle idealini kanun önünde eşitlikle sınırlamaz. Ona göre, bu gerçek bir eşitlik değil, biçimsel ve soyut bir eşitliktir.[518] Yurttaşlar yasalar önünde eşit olsa da siyasal kararları eşit ölçüde etkileyememektedir. Ekonomik üstünlüğe sahip olanlar doğrudan veya dolaylı olarak devlet yönetimiyle ilgili kararlara yön verebilmektedir. Ayrıca karşısında eşit olmakla övündüğümüz yasaları yapanlar da yine egemen sınıfın temsilcileridir.

Kropotkin'e göre, halkın temsilcileri aracılığıyla egemenliğini kullandığı iddiası kabul edilemez. Seçimler, düzen güçlerinin halka kendi kendini yönetiyormuş hissi vermek için tertip ettiği bir tiyatrodur.[519] Burjuvazi toplumdaki asıl çelişkiyi gizleyerek yapay çıkar farklılıkları yaratmakta ve böylece kendi sınıfsal ayrıcalıklarını güvence altına almaktadır. Devletin kökeni kısmında açıkladığımız üzere, devlet, zaten toplumun sömüren ve sömürülen katmanlara bölünmesinin bir ürünü olarak topluma *zor yoluyla* dayatılmıştır. Ve kapitalist toplumda varlığının bir gereği olarak sermaye sahiplerinin sınıfsal çıkarlarını korumak zorundadır. Cem Eroğul'un da belirttiği gibi bu, devletin doğasının, özünün bir parçasıdır.[520] Bu yüzden burjuva devletlerinde emekçi kesimlerin siyaseti etkileyecek bir konumda bulunmalarına izin verilmez. Eşit yurttaşlık gereği, işçilerin de hukuken ifade özgürlüğü, parti kurma, seçme ve seçilme gibi siyasal hakları vardır ancak haklarını kullanacak maddi olanakları ve zamanları

517 Kropotkin, 2018d, s.41
518 Kropotkin, 2018d, s.193-194
519 Kropotkin, 2015b, s.36
520 Eroğul, 2017, s.79-81

yoktur. İşçilerin ürettiği zenginliklere el koyan sermayedarlar, işçilerden farklı olarak, hukuken sahip olduğu hakları kullanacak maddi koşullara fazlasıyla sahiptir. Hatta ekonomik güçleri sayesinde siyasal üstünlüğe de sahip olmakta, meclisi etkileyerek kendi sınıfsal konumlarını güçlendiren yasalar çıkartabilmektedir.

Dolayısıyla, Kropotkin'e göre, meclis, bireysel ve sosyal çıkar farklılıklarının eşit ve adil bir şekilde yarıştığı, siyaseten nötr bir platform değildir. Yasalar ne kadar oy çokluğuyla yapılırsa yapılsın, meclis, sınıflı toplumun yapısal kısıtlarından dolayı ulusal egemenliği değil onun ancak çok küçük bir bölümünün iradesini yansıtır.[521] Temsili demokrasinin bu yalın gerçeğini kabul ettikten sonra artık mecliste geçen tüm tartışmalar düzen-içi tartışmalardır. Bu tartışmalar, en başta ekonomik sömürünün, özel mülkiyetin, otoriter ve hiyerarşik ilişkilerin varlığını doğallaştıran bir yaklaşım üzerine kuruludur. Kısacası, liberal demokraside parlamento, burjuva diktatörlüğünü gizlemeye yarayan bir araçtır.

2.5.2. Temsili Demokrasinin İşlevi

Devlet iktidarı daha önce not ettiğimiz gibi salt ekonomik ilişkilere indirgenerek açıklanamaz. Kendisini toplumun üzerine yerleştiren devlet, aynı zamanda kendi personelinin ayrıcalıklı konumunu da koruyup güçlendirmek zorundadır. Örneğin, milletvekilleri, ne kadar farklı görüşlere mensup olduklarını iddia ederlerse etsinler, son kertede, milletvekilleridir. Kendi özlük haklarını iyileştirirken hiçbir anlaşmazlık yaşamazlar. Onlar, ayrıcalıklı bir zümre oluştururlar, halka zıt çıkarlara sahiptirler. Kropotkin'in dediği gibi, mecliste geçen tartışmalar işçilerin ve köylülerin "sırtında" yapılmaktadır.[522] Ayrıca, ülke, devrimci bir dönüşüm içinde olmadıkça, seçimler aracılığıyla yönetime gelen kadroların yaslandıkları sınıf burjuva sınıfı olacaktır, bu

---

[521] Kropotkin, 2018d, s.165
[522] Kropotkin, 2018d, s.178

nedenle partiler arasında uzlaşmaz karşıtlıkların olması mümkün değildir. Dolayısıyla, Kropotkin, halkın oy kullanarak iradesine sahip çıkabileceğini düşünmez. Çünkü, ona göre, halkın iradesi zaten gasp edilmiştir.[523] Bu durumda oy kullanmak, devletin ve kapitalizmin gayri meşru iktidarını meşrulaştırmak olur.

Sıkça ifade edildiği gibi, siyasal iktidar, yalnızca baskı ve şiddete dayanarak var olamaz, ikna etmeye de ihtiyaç duyar. Devlet, verilen oylar aracılığıyla yönetilenlerden rıza devşirir. Kropotkin, açıkça belirtmez ama, bizim katıldığımız görüşe göre, demokratik bir cumhuriyet, mutlak monarşiden daha tehlikeli ve baskıcı olabilir. Monarşide, halkın iradesinin ipotek altında oluşu çıplak bir şekilde ortadadır, egemenlik 'soylu' bir aileye aittir. Demokratik cumhuriyette ise egemenlik halka aittir denilir ama pratikte egemen olan halk değildir. Halkın çoğunluğunun yoksul olması başlı başına egemenliğe sahip olmadığının, bir azınlık tarafından yönetildiğinin kanıtıdır. Burada "gizli bir kölelik"[524] vardır ve köleliğin gizli olanı açık olanından daha kötüdür. Proudhon'un belirttiği gibi "demokrasi gizli bir aristokrasidir." Kropotkin de demokrasi ve aristokrasinin "işçinin yeminli düşmanı" olmak gibi ortak bir paydada buluştuğunu belirtir.[525] Seçimlerle bir bürokratik kastın yerini diğerine bırakması halkın hayatında hiçbir şeyi değiştirmeyecektir.

Kropotkin temsili demokrasiyi yalnızca burjuva egemenliğine özgü bir rejim olduğu için eleştirmez. Ona göre, temsili yönetim her şeyden önce yönetim fikrinin içerdiği sorunları bünyesinde taşır.[526] Temsili demokrasi de tıpkı mutlak monarşi gibi bireysel özgürlüğün inkarıdır.[527] Bu temsili sistemin uygulamasından değil, bizatihi yapısından kaynaklanmaktadır. Bu yüzden, iktidardaki kişilerin değişmesiyle

---

[523] Kropotkin, 2018d, s.42
[524] Taylan, 2014, s.109
[525] Kropotkin, 2014, s.299
[526] Kropotkin, 2018d, s.162; Kropotkin, 2015b, s.99
[527] Morris, 2018, s.18

aşılamaz.[528] Temsil sistemi ekonomik eşitliğin sağlandığı bir toplumda uygulansa bile yine aynı sakıncaları üretecektir.[529] Halk, bütün üretim araçlarına el koyduğunda burjuvaziden geri almış olduğu egemenliğini tekrar birtakım temsilcilere devretmemelidir.[530] Tam da bu noktada, Kropotkin, Rousseau'nun yönetim üzerine sarf ettiği sözlere derin bir bağlılık duyar: "Haklarımızı seçilmiş bir meclise devredebilmemiz için, bu meclisin gökten inmiş meleklerden oluşması gerekir. Ama insanları yönetmeye giriştikleri anda bu meleklerin de derhal boynuzları ve tırnakları çıkmaya başlayacaktır."[531]

Kropotkin, parlamentoların, genellikle monarşiye karşı özgürlük mücadelesinin tarafı oldukları için hoş göründüklerini kabul eder. Hatta parlamentoların hükümeti düşürme yetkisine sahip olması, yasama organını daha bir çekici kılmaktadır. Ancak ona göre, erkler ayrılığı gibi modern demokrasinin benimsediği denge ve denetim mekanizmaları bir aldatmacadır.[532] Parlamento, hükümeti düşürecek olsa da yerine yenisini seçmek için düşürür. Bu yüzden o kadar da cazip bir kurum değildir.[533]

Kropotkin, bütün yönetimlerin özünde iktidarın kişiselleşmesiyle sonuçlandığını belirtir. Meclis, ister zenginlerden oluşsun, isterse tamamen işçilerden oluşsun, her zaman sorumluluğu bırakıp itaat edeceği bir lider arayacaktır.[534] Ona göre, temsili yönetimin asıl misyonu iktidarın kralın elinde kişiselleşmesini önlemek iken, tam tersi bir şekilde, bu yönetimin eğilimi de "tek bir adama boyun eğmek" olmuştur.[535] Krala karşı verilen özgürlük mücadelesi parlamentolara karşı da verilmelidir. Çünkü,

[528] Kropotkin, 2018d, s.161
[529] Kropotkin, 2018d, s.157
[530] Kropotkin, 2018d, s.155
[531] V.A. Tvardovska, 'Pyotr Kropotkin: Düşçü ve Gerçekçi', 2015a, s.30
[532] Kropotkin, 2015b, s.36
[533] Kropotkin, 2018d, s.166
[534] Kropotkin, 2018d, s.167
[535] Kropotkin, 2018d, s.166

"...İyi bir krala sahip olmayacağımız gibi...iyi bir parlamentoya da sahip olamayız..."[536] Kendi hak ve özgürlüklerine kıskançlıkla bağlı, en küçük ihlal durumunda düzen dışına çıkarak onları savunacak bilinçli bir yurttaş topluluğu olmadıkça parlamento hiçbir şeydir.[537] Kropotkin, tam da bu noktada, halkın kendi haklarını koruyamayışı ile ilgili birkaç ülkeyle beraber Türkiye'nin parlamentosunu kastederek kehanet gibi bir yorum yapmıştır. Böyle bir ülkede "meclisin kendisi de padişahın huzuruna kabul edilmek için beklenen koca bir salon haline gelir...."[538]

Kropotkin'e göre, temsil, ancak herkesin birbirini tanıdığı yüz ya da iki yüz kişilik bir grup için söz konusu olabilir. Grup, kendi arasından bir kişiyi, ne devrettiğini bilmek kaydıyla temsilci olarak seçebilir. Temsilci de kendisine verilen yetkiyle bağlı olarak, diğer grupların temsilcileriyle bir araya gelip onlara uzlaşmaya çalışabilir. Kropotkin, emredici vekalet anlamındaki temsil ilişkisinde bir kusur görmemiştir. Ona göre, temsil, ancak temsilcinin kendisini seçenin emir ve talimatlarına uyduğu durumda kabul edilebilir.[539] Yine de halkın tüm işlerini temsilcisiz bir şekilde doğrudan yapmasından yanadır.[540]

Temsil sisteminin mevcut halinde halkın egemenliğini temsilcileri aracılığıyla kullandığı düşünülmektedir. Kropotkin'in tarafından bakarsak bu bir kelime oyunudur. Egemenliğin sahibi halk değildir. Gerçekte yetkiyi ele geçiren ve onu kullanan vekillerdir. Dolayısıyla kapitalistler adına kullandıkları egemenliğin sahibi de onlardır.[541] Anarşistlerin temsil sistemine karşı eleştirel yaklaşmalarının altında "bireyin doğasında yer alan itibar ve değere" inanmaları yatar.[542] Kropotkin, kimsenin

---

536 Kropotkin, 2018d, s.180
537 Kropotkin, 2018d, s.159
538 Kropotkin, 2018d, s.159
539 Kropotkin, 2018d, s.173-174
540 Kropotkin, 2015c, s.87
541 Kropotkin, 2018d, s.155
542 Düz, 2012, s.23

kimseyi temsil edebileceğine inanmaz. Her insan biriciktir. Temsil sistemi insanın kendi kişiliğini, hatta insanlığını bir başkasına devretmesidir. Bu nedenle her yönetim gibi temsil sistemi de reddedilmelidir.[543] Bu bakış açısı, temsil sistemini bir tür teslimiyet olarak görür. Yasaları yapan irade halkın çoğunluğuna ait olsa bile kabul edilemez. Azınlığın ahlaki özerkliği zedelenmiş olur. Bununla birlikte, Malatesta'ya göre, çoğunluğun eylem ve tercihleri doğası gereği baskı ve sömürü karşısında statükocu ve itaatkâr olur. Oysa azınlıkta kalanlar her dönemde zamanın ilerisine geçen eşitlikçi ve özgürlükçü fikirlerin savunuculuğunu yapmıştır. Çoğunluk vasatlığın ve bayağılığın temsilcisi iken, azınlık kalitenin ve yüce değerlerin taşıyıcısıdır. Büyük atılımlar çoğunluk görüşüne değil, azınlık görüşüne mensup olanlar sayesinde gerçekleşmiştir.[544]

Anarşizm, her bireyin ancak kendi kendini özgürleştirebileceğini düşünür. Siyasal parti aracılığıyla gelecek özgürlüğün parti yöneticilerinin ayrıcalığına sebep olacağına inanır. Bu bağlamda, sivil itaatsizliğin öncülerinden Thoreau, oy kullanmayı kumar oynamaya benzetir. Thoreau'ya göre, "Doğruya oy vermek bile doğru uğrunda bir şey yapmak değildir. Akıllı bir insan, doğruyu ne şansın merhametine bırakır ne de çoğunluğun gücüyle üstün gelmesini ister."[545] Thoreau, bir anarşist değildir, ancak sözleri anarşizmin savunduğu "doğrudan eylem"i özetler niteliktedir. Kropotkin de kişinin, ne yapılmasını istiyorsa, sorumluluk alarak, istediği şeyi doğrudan yapmasını

---

[543] Günümüz anarşistlerinden Robert P. Wolf'a göre, oy birliğine dayanan doğrudan demokrasi de bir ideal olamaz. Herhangi bir konuda oylamaya katılıp olumlu oy kullanan bir kişi daha sonra görüş değiştirebilir. O kişi eğer oylama sırasında verdiği karara uymaya zorlanırsa ahlaki özerkliği zedelenir. Uygun, 2015, s.352

[544] Richards, (Der.), 2018, s.58

[545] Emma Goldman, "Anarchism: What It Really Stands For?", *Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader*, (Ed.), Alix Kates Shulman, Humanity Books, New York, 1998, s.74

savunur.[546] Bireyin sahip olduğu düşünme kapasitesini ve inisiyatif gücünü kullanabilmesi bunu gerektirir.[547]

2.5.3. Temsilcilerin Nitelikleri ve Amaçları

Kropotkin'e göre, temsili vekalet sisteminde seçmenlerin, birbirlerini hiç tanımayan, daha önce herhangi bir konuda uzlaşmaya varmamış kişileri temsilcisi olarak seçmesi problemlidir. Üstelik, vekiller, belirli bir iş için değil, toplumun bütün işleriyle ilgili kanun yapmaya yetkili olacaklardır. Mecliste üniversiteler, sağlık, eğitim, askeriye, tarım ve hayvancılıkla ilgili her türden konu görüşülüp karara bağlanacaktır. Hiçbir kurum, toplumun tüm sorunlarıyla ilgilenecek kadar yetkinlikte olamaz. Mevcut durumda vekiller bilmedikleri konular hakkında uzmanmışçasına görüş bildirmekte, kürsüye çıkıp bir gün akademisyen, bir gün asker, bir gün de sağlıkçı taklidi yapmaktadır. Kropotkin'e göre, yetkiyi ele geçirdikleri için böyle davranmaları normaldir. Zira bugüne dek herhangi bir konuda yetersizliğini ilan eden bir meclis görülmemiştir.[548] Halk mecliste geçen bu konuşmaları, ancak estetik bir değere sahipse ya da büyük bir kavgaya yol açmışsa dinler. Bazı vekillerin sarf ettiği "tumturaklı" sözler kendi prestijlerini tazelemek içindir ve tiyatronun bir parçasıdır.[549] Bununla birlikte, Bakunin'in vurguladığı üzere, kanunlar halkın anlayamayacağı bir dilde ve karmakarışık bir şekilde yapılmaktadır, halk bunları istese de gerekli tecrübesi ve zamanı olmadığı için inceleyemeyecektir. Bu nedenle, toplumun ortak işleriyle ilgilenmenin zor olduğunu ve yetenek gerektirdiğini düşünecek, kendisini, vekillerin aşağısında görecektir.[550]

---

[546] Kropotkin, 2018d, s.195
[547] Kropotkin, 2018d, s.191
[548] Kropotkin, 2018d, s.163
[549] Kropotkin, 2018d, s.178
[550] Dolgoff, 1998, s.235

Adaylara gelince, Kropotkin'e göre gerek ekonomik eşitsizlikler gerekse yönetim fikrinin kusurlu doğasından dolayı, temsil sisteminde de alçakgönüllü ve dürüst insanlar asla aday gösterilmezler, bağımsız olsalar da oy alamazlar. Genellikle meclise kendi gazetesinin ya da barosunun zihniyetini taşıyacak, kendi deyimiyle "bir avukat veya bir gazeteci yani ağzı laf yapan…yazar müsveddesi biri aday" yapılır.[551] Vekilliği meslek haline getirmiş tüccarlar seçim dönemlerinde sözde halka hizmet etmek için halktan bir dönem daha yetki ister.[552] Ve onlar ülkenin herhangi bir sorununu çözmek için değil, imtiyazlı bir statü elde etmek için vekilliğe soyunurlar. Kropotkin, aktardığımız nedenlerle, temsili yönetimi, "her yerde dalaverenin…kişisel zenginleşmenin…halkın girişimlerini ve…gelişimini engellemenin basit bir aracı" olarak nitelemiştir.[553]

Kropotkin, temsili demokrasi üzerine çalışmasında, Darwin'i yanlış yorumlamakla eleştirdiği H. Spencer'a bu kez şiddetle katılır. Spencer için vekiller, "sadece ahlak açısından değil zekâ açasından da her zaman ulus ortalamasının altında yer alır. Akıllı bir ülke halkı temsil edilmesi durumunda küçülür, kendisi adında hareket edecek...[temsilcileri] seçerek kendisine ihanet eder."[554] Kropotkin'e göre, siyasetçilerin aslında bir siyasi görüşleri bile yoktur. Siyasi partiler birer çıkar kulübüdür. Mecliste ideolojiler değil, menfaatler yarışır. Onlar, öncelikli olarak ülkelerinde yanlış ya da eksik gördükleri işleri düzeltmeyi değil, kişisel kariyer

---

[551] Kropotkin, 2018d, s.174
[552] Kropotkin, 2018d, s.174
[553] Kropotkin, 2018d, s.157. Bakunin ise her zamanki sert üslubuyla temsilciler için şu yorumu yapar: "En büyük dehaları da halka daha şirin gözükmek için çirkin uygulamalarını ballandıra ballandıra anlatma yeteneğine sahip olmalarıdır. Temsili hükümet, bir ikiyüzlülük ve ebedi yanılsama sistemidir. Başarısını ise halkın aptallığına ve kamusal belleğin kirlenmesine borçludur." Dolgoff, 1998, s.235
[554] https://robertgraham.wordpress.com/2013/01/03/kropotkin-against-representation/ (Erişim Tarihi: 04.10.2019)

planlarını dert edinirler.[555] Kropotkin'in temsili demokraside kusurlu gördüğü noktalar bunlardır. Temsil sistemini kendisinden uzun bir alıntıyla toparlayıp noktalayabiliriz.

> *Gerçekten de saçmalığı düşünebiliyor musunuz: Üç beş kişiyi seçiyorsunuz ve onlara "Bizim hayatımızın her alanıyla ilgili yasalar çıkarın, hatta hayatımızın sizin hiç bilip anlayamadığınız alanlarıyla bile ilgili olabilir bu yasalar" diyorsunuz? Artık insanlar şunu anlamaya başladılar: "Çoğunluk Yönetimi" demek, uygulamada, tüm ülke işlerini, ülkenin nerede ne kadar meclisi varsa hepsinde çoğunluğu elinde tutan kişilere... belirli hiçbir dünya görüşü olmayan, rüzgârın nereden estiğine ve nereden daha çok parsa toplayacaklarına bakarak bazen "sol" bazen "sağ" partilerde yer kapan insanlara vermek demektir.*[556]

2.6. KROPOTKİN'İN SUÇ VE CEZA OLGUSUNA BAKIŞI

Suç ve cezalandırma konusu anarşizmin en çok eleştirildiği, devletin de kendi varlığını en çok meşrulaştırma fırsatı bulduğu bir alandır. Anarşizm; polis, mahkemeler ve hapishaneler gibi tüm baskı mekanizmaları kaldırmayı talep ettiğinde genellikle, ilk itiraz, suçluları kimin nasıl cezalandıracağı olmaktadır.[557] Ancak suçun tanımlanması her zaman kolay olmamaktadır. Dünyanın her yerinde, insanların adalet duygusunu zedeleyecek bir takım anti-sosyal davranışlar olsa da neyin suç olduğu, toplumların yaşayışlarına, adet ve geleneklerine göre değişir. Bu nedenle yasalara karşı temkinli olunmalı, pozitif hukukun yanıltıcı mantığından hareket edilmemelidir.

2.6.1. Yasanın Üç İşlevi

Kropotkin, insanlık tarihinin büyük bir kesitinde yasaların olmadığını, insanların kendi adet ve alışkanlıklarına göre yaşadığını söyler.[558] Ona göre, yazılı yasa, halkın hakimiyet altına alınmasıyla ortaya çıkan yeni bir gelişmedir.[559] Yasanın kökeni,

---

[555] Kropotkin, 2018d, s.171-172
[556] Kropotkin, 2015c, s.34-35
[557] Zileli, 2016, s.56-57
[558] Kropotkin, 2018d, s.197
[559] Marshall, 2019, s.446

"egemenlerin kendi yararları için dayatmayı başardıkları gelenekleri dondurma istekleridir."[560] Devlet, toplumdaki adet ve alışkanlıkları yasal forma sokarak sınıfsal bölünmüşlüğü, ataerkil iktidarı, din adamlarının ve askerlerin ayrıcalıklı konumunu güçlendirmektedir.[561] Yasalar, bir yandan da toplumun kendi içinden çıkardığı dayanışmayı sağlayan kuralları yazılı hale getirmektedir.[562] Özetle, devlet, yasalarla toplumcu alışkanlıkları koruyan faydalı ve zararlı gelenekleri harmanlamaktadır. Böylece azınlık hakimiyetiyle, tüm toplumun genel çıkarı aynı tepside sunulmaktadır.

Kropotkin'e göre, mevcut toplumumuzda yasalar esas olarak üç amacı yerine getirir. Yasaların hem önem hem de sıra bakımından birinci işlevi, özel mülkiyeti, başka bir deyişle, mülk sahiplerinin mülkten yoksun olanları sömürerek elde ettiği zenginlikleri korumaktır. İkinci işlevi, devleti, yani bir bütün olarak yönetim mekanizmasını korumaktır. Devlet, patronların, halkı güvenli bir şekilde sömürmesini sağlamak için birtakım idari ve adli kurumlar tahsis etmiştir.[563] Kendi ifadesiyle: "Yüksek devlet erkanı, adli yargı görevlileri, polis, ordu, kamu eğitimi, mali kurumlar… bunların hepsi tek bir amaca, emekçilerin kapitalistler tarafından sömürüsünü koruma ve kolaylaştırma amacına" hizmet etmektedir.[564] Kısaca, burjuvazi ve devlet, hukuk aracılığıyla, toplum üzerinde kurduğu sömürü ve tahakküm düzenini sistematik hale getirmektedir. Ancak halkın yasalara itaat edebilmesi için onların meşruiyetine inanması gerekir. Bunun için hukuk, "kişilerin korunması" gibi olumlu ve üçüncü bir işlev daha üstlenir, toplumdan gördüğü itibarı da bireysel güvenliği sağlayan bu yasalara borçludur.[565] Özetle, yasalar; mülkiyeti, devleti ve kişileri korumaktadır.

[560] Kropotkin, 2018d, s.202
[561] Kropotkin, 2018d, s.202-203
[562] Kropotkin, 2018d, s.184
[563] Kropotkin, 2018d, s.207
[564] Kropotkin, 2018d, s.207
[565] Kropotkin, 2018d, s.212

Kropotkin'e göre, ilk iki işlev, her zaman üçüncüsünden daha ağır basmaktadır.[566] Ancak üçüncü işlev de dahil olmak üzere tüm yasalar hem zararlı hem de gereksizdir.[567] Kişileri koruyan yasalar bugün ortadan kalksa da suçların sayısında hiçbir artış meydana gelmeyecektir.[568]

2.6.2. Suç ve Ceza Düşüncesi

Kropotkin'e göre, devlet, üçüncü işlevini yani bireysel güvenliği yerine getiremediğinde, başarısızlığını suç olarak adlandırmaktadır. Suç, esasen, mevcut toplumsal düzenin, toplumun örgütlenme biçiminin bir sonucudur. Ceza da suçun sonucudur. Bu nedenle, bir suç işlendiğinde ağır cezalar talep etmenin bir yararı yoktur. Suç işleyecek olan kişi kovuşturmadan kaçabileceğine inanır veya alacağı ceza üzerinde serinkanlı bir şekilde düşünmez.[569] Cezai yaptırımların şekli ve süresi üzerine bir tartışma yapmak yerine suçu yaratan toplumsal koşulları ortadan kaldırmak gerekir. Kropotkin'in özetlediği gibi, "bir insanın kafasını giyotinle uçurmak çok kolaydır... bu bizi suçun nedenlerini düşünme zahmetinden kurtarır."[570] Tüm toplum karşıtı fiiller toplumun bağrında doğup yeşermektedir.[571] "*Her toplum hak ettiği suçluları bulur.*"[572] Ancak toplum, işlediği suçlarının nedenleriyle yüzleşmek istemediği için, sözde suçla mücadele adına, ağır cezalar talep etmekte ve sorumluluğunu cezaların hafifliğine yükleyerek kendisini aklamaktadır.

Kropotkin'e göre, suçlar esas olarak baskıdan, sömürüden ve işsizlikten kısacası eşitsizlikten kaynaklanır.[573] Mahkemelerin uğraştığı davaların dörtte üçü, zenginliğin

---

[566] Kropotkin, 2018d, s.207
[567] Kropotkin, 2018d, s.209
[568] Kropotkin, 2018d, s.208
[569] Kropotkin, 2018d, s.214
[570] Kropotkin, 2015b, s.35
[571] Kropotkin, 2015b, s.103
[572] Emma Goldman, "Prisons: A Social Crime and Failure?", (Ed.), Alix Kates Shulman, 1998, s.337
[573] Marshall, 2019, s.446

adaletsiz dağılımının bir sonucudur. Aç ve işsiz bir kimsenin bir başkasının fazlasıyla sahip olduğu zenginlikleri ele geçirmek istemesine şaşırmamak gerekir.[574] Kropotkin'den aktarırsak, "çocuğu için yiyecek ve barınak arayan bir anne... yiyeceklerle dolu bir dükkânın önünden geçtiğinde; göz kamaştırıcı ve küstah bir lüks en iğrenç sefaletle yan yana sergilendiğinde; zengin bir adamın köpeğine ve atına...milyonlarca çocuktan daha iyi bakıldığında... bu durumu korumanın tek yolu...polis ordusu, yargıçlar ve cellatlar... olur."[575] Suçların çoğunluğu kişisel hırs ve intikam hislerinden değil, mülkiyetin varlığından kaynaklanmaktadır.[576] Kapitalizm, insanlar arasındaki bağları çözmeye, insanları rekabet etmeye ve bencilliğe itmektedir. Yaşayabilmek için nefret ettiği işlerde çalışmak zorunda kalan insanlar, yoksulluğunu, mutsuzluğunu ve tatminsizliğini suç aracılığıyla dışa vurmaktadır. Bu nedenle, Goldman, suçun "yanlış yönlendirilmiş enerjiden başka bir şey" olmadığını belirtir.[577] Dolayısıyla her şey herkese ait olduğunda ve "ücretli kölelik" sona erdiğinde mülkiyetin sebep olduğu suçlar da ortadan kalkacaktır.

Ekonomik nedenlerin dışında, suçları yaratan bir diğer sebep de yönetimin ve hiyerarşinin varlığıdır. Yaşadığımız hayat, çeşitli otoriter kurumların kıskacı altında geçip gitmektedir. Pek çok konuda kontrolü ele geçirmiş olan bir azınlık her şeye karar vermekte ve alternatifleri sınırlamaktadır. Büyük bir çoğunluk ise sınırlı seçenekler dahilinde kendisine dayatılan kararları kabul etmek zorunda kalmaktadır.[578] Örneğin, işçinin zamanının çoğunu geçirdiği işyerinde neredeyse hiçbir konuda söz hakkı yoktur.

---

[574] Kropotkin, 2018d, s.207
[575] Kropotkin, 2015b, s.104; Kropotkin, 2015c, s.10
[576] Kropotkin, 2018d, s.207 Goldman da mülkiyetin sebep olduğu suçları anlatırken bir mahkûmun sözlerini doğrudan aktarır: "...Toplumun yasaları, dünyanın zenginliğinin az sayıda kişiye gitmesini sağlarken, insanlığın daha büyük bir kısmının haklarından ve fırsatlardan mahrum bırakacak şekilde oluşturulmuştur. Hak ettiğinden fazlasını alanlardan onlarınkine benzer araçlarla geri aldım diye niye beni cezalandırsınlar ki? ...." Emma Goldman, 'Prisons: A Social Crime and Failure?', (Ed.), Alix Kates Shulman, 1998, s.338
[577] Emma Goldman, "Anarchism: What It Really Stands For?", (Ed.), Alix Kates Shulman, 1998, s.74
[578] Ward, 2000, s.80

Benzer bir durum okullar için de geçerlidir. Öğrencileri iş yaşamına hazırlamalarından olacak, bir grup idareci, sözde öğrencilerin iyiliği için kendi küçük diktatörlüklerini kurmuş, onlara itaat etmeyi, hayatlarını başkalarının aldığı kararlara göre yaşamayı öğretmektedir. İnsanın içine doğduğu aile kurumu ise ataerkinin en sinsi işlediği mekân olarak cinsel eşitsizliği doğallaştırmaya, kadınları ve çocukları baskı altına almaya yaramaktadır. Kısacası, aile, okul ve işyeri insanın tüm özsel niteliklerini öldürmektedir. İnsanın özgür ve yaratıcı bir faaliyette bulunma imkânı elinde alınmakta, bir başkasının emri altına giren insan doğal istek ve becerilerine yabancılaşmaktadır. Oysa insanların arzuları ve yetenekleri kurumlardan zengindir. Kropotkin'e göre, insanın kendi yeteneklerini keşfedip serbestçe geliştirebildiği, isteğine ve ilgisine göre üretici bir işle ilgilendiği, diğer insanlarla eşitlikçi ve doğal ilişkiler kurduğu ve yoksulluğun olmadığı bir dünyada hapishanelere gerek kalmayacaktır.[579]

Kropotkin, cezaların ortadan kalkmasıyla toplum karşıtı davranışların artacağını düşünmez. Ona göre, mevcut toplumumuzda, bir insan, gece vakti sokakta güven içerisinde yürüyebiliyorsa, bunun nedeni, polislerin ve yasaların varlığı değildir. Hiç kimsenin saldırmamasıdır. Eğer bir suç işlenecek olsa polisler sokaktan rastgele geçen birkaç kişiden daha etkin olmayacaktır. Ünlü seri katil Karındeşen Jack cinayetlerini polislerin sayıca en çok olduğu sokaklarda işlemiş, cinayetler ancak halk, katilin peşine düşünce son bulabilmiştir.[580] Kropotkin'e göre, toplumda düzen polisin ve mahkemenin varlığı sayesinde değil, varlığına rağmen korunmaktadır.[581] O, bu bağlamda, şunu sormaktadır: "Yasa manyağı olduğundan her zaman acımasız olan yargıç, hafiye, polis; adalet sarayı denen...binaların çevresinde düşe kalka hayatlarını

---

579 Kropotkin, 2018d, s.214; Kropotkin, 2015b, s.104
580 Kropotkin, 2015b, s.33
581 Kropotkin, 2015c, s.153

sürdüren tüm bu karanlık işler çevirenler güruhu, topluma bol bol ahlaksızlık saçmıyor mu?"[582] Kısacası, Kropotkin, polis veya hapishane tehdidiyle insanları zorlayarak bir düzenin sağlanabileceğine inanmamaktadır. Ona göre, toplumsal düzeni koruyan mekanizma otoriteler değil, "gönüllü kısıtlama ve karşılıklı yardımlaşma" gibi toplumun kendi içsel dinamikleridir.[583]

Kropotkin'in tarafından baktığımızda otoritenin ve yasanın varlığı suçların sayısını arttırmaktadır.[584] Otoriteler kendi yarattığı suçluları cezalandırarak kendi varlığını meşrulaştırmaktadır.[585] Kropotkin, bu nedenle, "büyüklerin tatmin olması için küçük zındıklara" vurulduğunu belirtir.[586] Böylece siyasal iktidarın bir başka deyişle eşitsizliğin varlığını vurgulamaktadır. Sınıflı ve devletli toplumun doğası gereği egemenler kendilerini kanundan kaçırabilmektedir. Eduardo Galeano, "insan ve doğa haklarını en fazla ihlal edenler asla hapse girmez. Onlarda cezaevlerinin anahtarı var"[587] derken hapishanelerin güçlü ve zengin azınlığı, zayıf ve yoksul çoğunluktan koruduğunu anlatmaktadır. Sonuç olarak, temsili demokrasi kısmında aktardığımız gibi, eşit yurttaşlık ve hukukun üstünlüğü fikri, derin ekonomik ve siyasal eşitsizlikler varken bir aldatmaca olmaktadır.

Kropotkin'e göre, anti-sosyal davranışları engellemenin hapis cezası dışında çeşitli yolları vardır. Bunları düşünemiyor oluşumuz devletin ve dini kurumların insanı tembelliğe ve korkaklığa alıştırmasından kaynaklanır. Devlet, suç ve ceza yoluyla insanın düşünebilme kapasitesini zedelemektedir.[588] Kropotkin, hapis cezasına karşı çıkmıştır ancak ayıplama, kınama ve dışlama gibi cezalandırma yöntemlerinin birey

[582] Kropotkin, 2015b, s.33-34
[583] Kropotkin, 2015b, s.35
[584] Kropotkin, 2015c, s.153
[585] Kropotkin, 2018d, s.212-213
[586] Kropotkin, 2015b, s.39
[587] Yıldız Silier, *Özgürlük Yanılsaması: Marx ve Rousseau*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016, s.140
[588] Kropotkin, 2015b, s.35

üzerindeki etkilerini küçümsemiştir. Toplumun uygulayacağı bu tür yaptırımlar da bireyin maddi ve manevi bütünlüğüne zarar verebilir. Zaten, tüm cezaların amacı kişiye bedensel ya da manevi olarak acı vermektir. O, suçluları cezalandırmak yerine onlara iyi davranmaya ve onları anlamaya dönük bir yaklaşım içinde olmamızı tavsiye etmiştir. Ona göre, yeniden suç işlenmesini engellemenin tek yolu budur. Hapishaneye atıp toplumdan tecrit etmek değildir. Orada suçlular daha da kötüleşmekte,[589] hapishaneler insanın toplumsallık içgüdüsünü öldürmekte, insanı yeniden suç işlemeye davet etmektedir.[590] Hapishaneler, her zaman "suç üniversitesi", mahkeme salonları da birer "acımasızlık okulu" olmuştur. [591] Orada birkaç yıl geçiren birisinin kendisinde toplumsal yaşama yeniden katılacak gücü bulabilmesi çok güçtür.[592] Hapishaneden çıkan bir kişinin toplumdan kabul görmesi, iş bulup çalışabilmesi zorlaşır. Bir yazarın isabetli bir şekilde belirttiği gibi, toplum işlediği suçların yansımasına katlanamadığı için[593] suçlularını bir kere daha cezalandırmaktadır.

Toplumsal faktörlerle açıklanamayacak, genetik-biyolojik kökenli suçlara gelirsek, Kropotkin bunları suç olarak değil de bir hastalık olarak ele alıp tedavi etmek gerektiğini söyler. Kropotkin'in ahlakçı bir tavırla tedaviyi önermesi bugün savunulamayacak bir görüştür.[594] Bilgi-iktidar arasındaki bağlantıyı göz önüne alırsak, tıbbın da bilimsel diyerek sunduğu bilgi iktidarın yansımalarından biridir. Politik kaygılarla birtakım olgular hastalık olarak tanımlanabilmektedir. Ayrıca, 'kalıtsal hastalık'ların artmasına yol açan husus, mevcut toplumsal çevredir.

[589] Kropotkin, 2015b, s.103
[590] Ward, 2000, s.145
[591] Kropotkin, 2015b, s.34; Kropotkin, 2015c, s.159
[592] Kropotkin, 2018d, s.215
[593] Ward, 2000, s.159
[594] Newman, 2014, s.87

Sonuç olarak, Kropotkin, tüm iyimserliğine karşın, doğal olmayan tüm eşitsizliklerin ortadan kalktığı bir toplumda da anti-sosyal tahriklere kapılacak kişiler olduğunu kabul eder. Ancak bunu mahkeme ve hapishane gibi kurumlarla bastırmayı kabul etmez. Anarşizm, suçlara karşı geliştirilen savunma yöntemlerinin yeniden bir baskı ve ayrıcalık sistemi yaratmasına hep karşı çıkmıştır.[595] Kropotkin'e göre, bir kişi eğer bireysel özgürlüğünü toplumsal uyumu bozacak şekilde kullanıyorsa o kişinin yüzüne karşı yaptığının yanlış olduğunu söylemek gerekir. Bu çatışmaya sebep olabilir ama çatışma hayatın özüne içkindir, ondan kurtulmak mümkün olmadığı gibi gerekli de değildir.[596] Bu noktada, Durkheim'a kulak verirsek, suçun olmaması için, birey ile toplum arasında çok yüksek seviyede mekanik bir uyum olması gerekir. Ancak ilk bölümde belirttiğimiz gibi, insanın toplumsal-politik bir hayvan olma özelliği bireyin tamamen toplum içinde yutulmasını imkânsız kılar. Dolayısıyla suç, "...toplumsal sağlığın bir faktörü, tüm sağlıklı toplumların ayrılmaz bir parçasıdır..."[597] Bu bakımdan suçlar, gerekli toplumsal değişikliklerin gerçekleşmesini sağlar. Mevcut düzenden bir çıkış yolu göstererek faydalı bir işlev görür.[598] Kropotkin'in anarşist toplumda da çatışmanın sıfıra inmeyeceğini söylemesi, anarşizmi esnek ve değişken olarak düşündüğünü, katı ve tek biçimli bir toplum hayal etmediğini göstermektedir.

---

[595] Kropotkin, 2015b, s.103; Ward, 2000, s.158
[596] Kropotkin, 2015b, s.46
[597] Ward, 2000, s.160
[598] Ward, 2000, s.160

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KROPOTKİN'İN KOMÜNİZM ANLAYIŞI

3.1. GİRİŞ: KARŞILIKÇILIK, KOLEKTİVİZM VE KOMÜNİZM KAVRAMLARI

Bir önceki bölümde anarşizmin yeknesak bir bütün oluşturmadığını, farklı türlere ayrıldığını belirtmiştik. İlkelci anarşizm, ekolojik anarşizm, anarko-feminizm, anarko-pasifizm ve post yapısalcı anarşizm bunlardan bazılarıdır. Bu türler arasında ideolojik ayrılıkların yanı sıra bazı yöntem ve vurgu farklılıkları vardır. Anarşizm, ekonomi göz önüne alınarak yapılan ayrımda ise kabaca bireyci ve toplumcu olarak iki başlık altında incelenir. Karşılıkçılık, kolektivizm, komünizm ve sendikalizm toplumcu anarşizm[599] içinde değerlendirilir.[600] Bireyci anarşizm içerisinde anarko-kapitalist bir akım varken toplumcu anarşizmin tamamı kapitalist üretim ilişkilerine karşıdır.

Karşılıkçılık; köylülerin ve zanaatkarların bağımsız çalışmalarına sempati duyan Proudhon'un bireyci anarşizm ile komünizm arasında bir orta yol bularak geliştirdiği bir sistemdir. Bu sistemde bireyler ya da gruplar sömürüye yol açmayacak şekilde üretim araçlarına sahip olabilir ve ürettiği ürünleri pazarlık yoluyla diğer kişilere veya gruplara satabilir.[601] Kolektivizm ise üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin tamamen ortadan kaldırılmasından yanadır.[602] Kolektivist sistemde herkes

---

[599] Emma Goldman'ın sevgilisi anarşist komünist Alexander Berkman, komünist olmayan anarşizmi (non-communist anarchism) bireyci anarşizm ve karşılıkçılık olarak ikiye ayırmış, kolektivizmden bahsetmemiştir. Berkman, 1977, s.29-30. Morris ise karşılıkçılığı bireyci anarşizm içinde değerlendirmiştir. Morris'e göre, bireyci anarşizm "saf" bireycilik ve karşılıkçılık olarak ikiye ayrılır. Morris, 2018, s.300 Bireyci anarşist Tucker, da Kropotkin'in anarşist değil, devrimci bir komünist olduğunu ileri sürer. Ona göre, anarşist komünizm fikri, toplumdaki her bir bireye ortak mülkiyet sistemini dayattığı için özgürlükle bağdaşmamaktadır. Morris, 2018, s.301

[600] Düz, 2012, s.102

[601] Heywood, 2013, s.200

[602] Heywood, 2013, s.199

yeteneğine göre çalışıp, *verdiği emek ölçüsünde* pay alacaktır. Komünizmde ise herkes yeteneğine göre çalışıp, *ihtiyacı* kadar pay alır. Komünizmde yalnızca üretim araçları değil, üretilen ürünler de toplumun ortak malı olacaktır. Çünkü, Kropotkin'e göre, hem üretim sürecinde sarf edilen emek hem de ortaya çıkan ürünler bireysel değil, toplumsal bir çabanın ürünüdür. Bu yüzden sadece üretim araçları değil, emeğin ürünleri de kamulaştırılmalıdır. Sonuç olarak, komünizm dağıtımın emeğe göre değil, ihtiyaca göre yapılmasını savunur.

Kolektivizm ve komünizmden her ikisi de özel mülkiyetin sosyal mülkiyete dönüşmesinden yanadır. Ancak kolektivizm, her bir kişinin üretimden alacağı payın o kişinin topluma yaptığı katkıya göre belirlenmesini savunduğu için bireyci bir nüve taşır. Komünizmde ise kişinin topluma katkısının ne olduğuna bakılmadan, üretilen tüm zenginliklerin tamamen ihtiyaca göre özgürce paylaşılması gerektiğini savunulur. Kısacası, kolektivizm emeği, komünizm ihtiyacı esas alır. Her iki grup da uzun vadede toplumda herkesin yeteneğine göre çalışıp ihtiyacına göre pay alması konusunda anlaşsalar da bunun zamanlaması konusunda anlaşamazlar. Komünistler bir an önce insanların topluma katkısını ölçmeyi bırakıp ürünlerin ihtiyaca göre dağıtılmasından yanadır. Aksi halde, yeni eşitsizliklerin meydana geleceğini ileri sürerler.[603] Aslında bu görüş farklılıkları çok önemli değildir, anarşist toplum desantralize bir toplum olduğu için aynı anda farklı yöntemler geçerli olabilir.[604]

Birinci Enternasyonal'de Bakunin, Proudhon'culardan farkını ortaya koymak için kendisini kolektivist olarak tanımlamıştır.[605] Ürünlerin paylaşımı konusunda net bir şey söylememiş, her komün ya da birliğin kendi belirleyeceği bir yöntemin geçerli

---

603 Düz, 2012, s.106
604 Düz, 2012, s.106
605 Vincent, 2010, s.112

olmasını istemiştir.[606] Enternasyonal'de anarşistler, kolektivizm etiketini kendilerini devletçi-otoriter sosyalistlerden ayırmak için de benimsemişlerdir.[607] Bakunin'in kolektivizmi benimsemesinin nedeni, komünizmde "özgürlüğün inkârı"nı görmesidir. Ona göre komünizm topluma ait olan her şeyi devletin içinde eritir.[608] Proudhon da komünizmi devlet sosyalizmi ve dini cemaatlerle ilişkilendirerek komünizmin "baskı ve kölelik" getireceğini düşünmüştür.[609] Kropotkin'e göre, Proudhon'un komünizmden kastı anarşist komünizm değildir. Onun döneminde komünizm sözcüğünden zaten devlet sosyalizmi anlaşılmaktadır.[610] Ayrıca, Bakunin kendisine kolektivist dese de bir komünisttir. O, devletçi komünistlere karşı mesafeli olduğu için ve federalist arkadaşlarına verdiği söz gereği kendisini kolektivist olarak adlandırmıştır.[611] Görüldüğü üzere, düşünürlerin kavramları hangi anlamda kullandıkları içinde bulunulan döneme göre değişmektedir.

Anarşistler, özel mülkiyete karşı yaklaşımlarına ve eşitlik ile özgürlük arasında kurduğu dengeye göre kendilerini kolektivist veya komünist olarak tanımlamaktadırlar. Örneğin, bireyci anarşist Tucker için Kropotkin bir anarşist değil, devrimci bir komünisttir. Komünizm toplumdaki her bir bireye ortak mülkiyet sistemini dayattığı için anarşizmin özgürlükçülüğüyle bağdaşmaz.[612] Proudhon da benzer şekilde, mülkiyet ile zilyetlik arasında bir ayrım yaparak,[613] kullanma ve yararlanma anlamındaki mülkiyetin (zilyetlik hakkının) kişiyi devletin ve toplumun müdahalesinden koruduğunu düşünmüştür.[614] Buna karşılık Kropotkin komünizmin

606 Morris, 2018, s.299; Kropotkin, 2014, s.96
607 Cahm, 1989, s.36
608 Cahm, 1989, s.36
609 Morris, 2018, s.301
610 Kropotkin, 2014, s.64
611 Kropotkin, 2014, s.95
612 Morris, 2018, s.301
613 Göze, 2007, s.314
614 Kropotkin, 2015b, s.58

anarşizm gibi tek bir bütün oluşturmadığını, dönemine göre farklı yorumlanabildiğini söylemektedir. Kropotkin'e göre, "komünizm, eksiksiz birey özgürlüğünden… herkesin köleleştirilmesine dek pek çok değişik biçimlerde uygulanabilir."[615]

Kropotkin'in birey ile toplum arasındaki dengeyi nasıl kurduğuna gelirsek, söylemleri pek çok yerde toplumu bireyden üstün tutuyor gibi görünür. Ona göre, bireycilik, toplumdaki herkesin mutluluğu pahasına doğuştan yetenekli olan kişilerin gelişmesine sebep olmaktadır. Bireyci anarşistler birey üzerindeki tüm kısıtlamalara karşı çıkmakta haklı olsalar da, "nezih aristokrasiler"in halk yığınlarını ezdiği koşullarda bireysel gelişimin imkânsız olduğunu görememişlerdir. Bireyci düşünce bu yüzden kendine ancak küçük bir edebiyat ve sanat çevresinde yer bulabilmiştir.[616] Kropotkin, görüşlerinde haklıdır. Bir başka yazara göre de Amerika'da komünist yönelimli anarşistler daha ziyade işçi sınıfı ve göçmenler arasından çıkarken, bireyci anarşistler yerli ve orta sınıftan gelmiştir.[617]

Kropotkin, toplumsal çıkarlara karşı gelişen bireyciliği olumsuzlar. Bireyciliğin yerine bireyselliğin gelişmesi fikrine vurgu yapar. Ona göre toplumsal koşullar herkesin refahtan yararlanmasına izin vermiyorsa, birey, kendi çabalarıyla bireyselleşemez.[618] Bireyin gelişebilmesi için, önce malların kişisel sahipliğine son verilerek sömürü önlenmeli, ortak üretim ve tüketime geçilmeli ve herkesin üretici bir işle uğraşması sağlanmalıdır. Üretim bolluğunun sağlandığı bir toplumda herkes kişiliğini geliştirecek, bilim ve sanatsal çalışmalarla ilgilenecek zamanı bulabilecektir.[619]

---

[615] Kropotkin, 2014, s.173
[616] Kropotkin, 2015b, s.60
[617] Kissacak, 2019, s.19
[618] Kropotkin, 2015b, s.64-65
[619] Kropotkin, 2014, s.172-175

3.2. KROPOTKİN VE ANARŞİST KOMÜNİZMİN DOĞUŞU

Kropotkin'e göre, anarşist komünizm kavramına ilk kez, sendikalizmin öncülerinden Eugene Varlin'in 1870 tarihli bir mektubunda rastlanmaktadır.[620] Guillaume, Varlin ile birlikte anarşist komünizme sahip çıktıklarını, devletçi komünistlerden kendilerini ayırmak için kolektivizme "özgürlükçü sosyalizm" anlamını verdiklerini ileri sürer. Ancak bir yazara göre, henüz bir terim olarak anarşist komünizmin ortaya çıktığına dair güçlü bir kanıt yoktur.[621] Anarşist komünizm, Marksistlerden ayrılan anarşistlerin Enternasyonal içerisinde diğer sosyalistlere karşı kendi pozisyonlarını belirlemek için yapılan tartışmalarda kolektivizmin ileri bir formu olarak gelişmiştir.[622]

Anarşist komünizme dair bilinen ilk somut belge 1874'de James Guillaume'ın "Toplumsal Örgütlenme Üzerine Görüşler" başlıklı makalesidir.[623] Guillaume yazısında komünizm terimini kullanmadan herkesin gücü ve yeteneği ölçüsünde çalışıp toplumsal zenginliklerden ihtiyacı kadarını alabileceğini ileri sürer. Ona göre, tarım ve endüstride kullanılan bilimsel teknikler sayesinde üretici güçlerdeki gelişme ihtiyaç fazlasını yaratacak düzeye gelmiştir. Tek bir kişinin payını topluma katkısını ölçerek vermek yerine herkesin ihtiyaç duyduğu her şeyi özgürce alması sağlanmalıdır.

---

620 Kropotkin, 2014, s.141-142

621 Cahm, 1989, s.40

622 Cahm, 1989, s.51-64; Morris, 2018, s.2

623 Guillaume'den önce 17. yüzyılda İngiliz Devrimi sırasında Cumhuriyetçilerin aşırı sol kanadını oluşturan Kazıcılar (Diggers) anarşist komünizmin ilkel bir örneğini sunmuştur. Kazıcıların özlemlerini teorik bir forma kavuşturan Gerrard Winstlaney, *Dürüstlüğün Yeni Yasası*'nda *(The New Law of Righteousness)* devlet iktidarı ile özel mülkiyet arasındaki bağlantıyı vurgulamıştır. Ona göre, mülk sahipleri devleti alt sınıfları ezilmeye ve sömürülmeye devam etmek, kendi sınıfsal ayrıcalıklarını korumak için kurmuştur. Sadece ekonomik değil, siyasal iktidara da karşı çıkmıştır. Babanın çocuğu, kocanın karısı üzerinde iktidara sahip olmakla "zalim birer lorda" dönüştüğünü ileri sürmüştür. Ütopyasında herkesin üretici bir işe katıldığı ve üretilenleri özgürce paylaştığı bir bölüşüm sistemi getirmiştir. Bu düzende alım-satım ve pazar olmayacak, herkes ihtiyacını ortak depolardan karşılayacaktır. Winstanley'den etkilenen kazıcılar, 1649 yılında St. George tepesinin tenha bir bölgesinde 30 kadar kişiyle bir koloni kurmuştur. Ancak bu eylemleriyle para cezalarına çarptırılmış, dövülmüş ve kulübeleri yakılmıştır. Marshall, 2019, s.155-158; Woodcock, 2014, s.51-54. Kazıcıların Kropotkin'den ayrıldıkları nokta, şiddete karşı olmaları ve kitlesel bir ayaklanmayla zenginlerin topraklarını ele geçirmeyi savunmamış olmalarıdır.

Devrimden sonraki birkaç yıl içerisinde toplum özgür komünizm esasına göre işleyecektir. Ancak geçiş sürecinde her yerel bölgenin ürünlerin dağıtımını kendi uygun gördüğü metoda göre belirlemesinde bir sakınca yoktur.[624] Guillaume, Kropotkin'in görüşlerine oldukça yaklaşmış olsa da anarşist komünizmi acil ihtiyaç olarak değil, gelecekte ulaşılacak nihai bir amaç olarak benimsemiştir.[625]

Guillaume'nin üretim araçlarıyla birlikte üretilen zenginliklerin de kamulaştırılmasından bahsetmesi, anarşistlerin fikirlerini daha açık hale getirme ihtiyacı hissettiğinin göstergesidir.[626] Lyon'da sürgün hayatı yaşayan mülteci bir gruba mensup olan François Dumartheray adında bir devrimci Şubat 1876'da Cenevre'de yayımladığı makalesinde kolektivizmin kısıtlarını eleştirerek ilk kez anarşist komünizm terimini kullanır.[627] Woodcock, Dumartheray'ın özgün bir düşünce geliştirecek kapasiteden yoksun olduğunu bu nedenle anarşist komünizmi o sırada Cenevre'de olan Elisa Reclus'den etkilenerek geliştirmiş olduğunu düşünmektedir.[628] Aynı yıl Enternasyonal'in İtalyan Federasyonu'nun Floransa seksiyonunda aralarında Carlo Cafiero'nun bulunduğu bir grup anarşist, Guillaume'ın makalesinden etkilenerek delegeleri kolektivizmi terk edip komünizmi benimsemeye ikna eder. Böylece Ekim 1876'da anarşist komünizm resmi olarak İtalyan federasyonunun programına alınır.

---

624 Cahm, 1989, s.36

625 Cahm, 1989, s.43. Guillaume'a göre, Bakunin kendisine kolektivist demiş olsa da komünist olarak yorumlanabilir. Çünkü üretilen zenginliklerin hangi esaslara göre dağıtılacağı söylememiş, her grubun veya birliğin tüketim maddelerini ne şekilde paylaşacağının kendi takdirine bırakılması gerektiğini savunmuştur. Guillaume'a göre, anarşistler olarak dayatılan her kurala karşıysak dağıtım sorununu da ucu açık bırakmalı, toplumu peşinen katı bir çerçeveye sıkıştırmamalıyız. Cahm, 1989, s.40

626 Cahm, 1989, s.40

627 Cahm, 1989, s.42

628 Elisa Reclus anarşist komünizmi savunduğu konuşmayı Mart 1876'da yapmıştır. Bu nedenle Dumartheray'ın Reclus'den etkilenmesi mümkün değildir. Ancak ikisi de aynı şehirde yaşayan, birbirileriyle temas halinde olan devrimciler oldukları için Dumertheray'in fikri Reclus'den alıp ondan önce yazılı hale getirmiş olduğu söylenebilir. Reclus'nün 1876 gibi erken bir tarihte anarşist komünizmi savunduğu konuşması Guillaume tarafından oldukça etkileyici bulunmuştur. Ancak konuşmanın bir metni günümüze ulaşmamıştır. Cahm, 1982, s.42

Ancak yayınlanan belge komünizmi, kolektivist pozisyonun ardından doğal olarak gelişecek tamamlayıcı bir ek olarak görmektedir.[629]

İtalyanların anarşist komünizmi benimsediğini ilan etmesi devrimci taktikler üzerine odaklanmış olan Enternasyonal içinde pek bir ilgi uyandırmaz. İleri doğru atılan bu adım daha çok kâğıt üzerinde kalır.[630] Malatesta ve Cafiero yoldaşlarına konuya ilişkin bilgi vermek üzere İsviçre'ye gitmiştir. Eylemle propaganda fikrinin mucitlerinden Fransız anarşist, tıp doktoru Brousse, Jura'nın St İmier bölgesinde anarşist komünizmin formüle edilmesi için çalışıp, anarşist komünist bir örgüt kurmuştur. Ancak Kropotkin bu sırada Avrupa'da değildir, 1872'de Enternasyonal'i ziyaret ettikten sonra Guillaume, Kropotkin'i Rusya'da kendisine daha çok ihtiyaç olduğuna ikna edince[631] Kropotkin, elinde sosyalizm ve anarşizmle ilgili bir sürü gazete ve broşürle Rusya'ya döner. Burada gençlerin ağırlıkta olduğu devrimci narodnik grup olan Çaykovksi grubuna katılır. 1874'e kadar iki yıl işçiler ve köylüler arasında sosyalist düşüncenin yayılması için çalışır. Çaykovski grubunda geçirdiği yıllar Kropotkin için o kadar tatmin edicidir ki, o dönemi, "yaşamı yaşanmaya değer bulduğum bir dönem" diyerek tarif etmiştir.[632] İçlerindeki tek anarşisttir ama ekonomik açıdan görüşleri tam olarak olgunlaşmamıştır. O günlerde yazdığı bir manifestoda devrimden sonrasını üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin kalktığı, işçi birliklerinin özgür federasyonundan oluşan bir toplum olarak tasavvur etti. Bu, kimsenin başkasını sömürmediği, herkesin yaşamını kendi çabasıyla kazandığı ve üretilen zenginliklerden emeği ölçüsünde değil, eşit olarak pay aldığı bir toplumdu. Kropotkin'in ekonomik olarak benimsediği çizgi kolektivizmden daha katıydı.[633] Bu

[629] Cahm, 1989, s.41-42
[630] Cahm, 1989, s.41
[631] Cahm, 1989, s.28
[632] Kropotkin, 2015a, s.334
[633] Cahm, 1989, s.45

sırada buzul çağı üzerinde yaptığı bir çalışmayla tam İmparatorluk Coğrafya Topluluğu'nun fiziki coğrafya bölüm başkanlığına aday gösterilmişti ki birkaç saat içerisinde siyasi eylemleri gerekçe gösterilerek Peter Paul kalesine kapatıldı.[634] Sağlığı gittikçe kötüleşiyordu, St. Petersburg askeri hastanesinin hapishane bölümüne yatırıldı. Kropotkin, 1876'da hastaneden dramatik bir kaçış gerçekleştirdi.[635] İzini kaybettirmek için Edinburgh ve Londra'ya gitti. 1 yıl coğrafya dergilerine yazarlık ve editörlük yaparak geçindi. Guillaume, bir gazete haberinden Kropotkin'in tutuklandığını öğrenene dek ondan haber alamamıştı.[636] 1877'de Kropotkin yine Guillaume ile temas kurarak İsviçre'ye geldi ve Enternasyonal'e katıldı.[637]

5 yıl önce etkilendiği Belçika ve Jura federasyonundaki anarşist ruh, sosyal demokrasinin güçlenmesiyle gerileme sürecine girmişti. Kropotkin, bu dönemde, devrimin parlamento yoluyla yapılabileceğine dair görüşlerin yanlışlığını kanıtlamaya çalıştı. Ona göre, kitlelerin umutlarında saklı olan sosyalizm parlamenter entelektüellerin müdahalesiyle değil, halkın doğrudan, aracısız bir şekilde ayaklanmasıyla gerçekleşebilirdi. Kropotkin anarşizmi teorik olarak gelişmekten ziyade propaganda ve eylemle ilgilenilmesi gerektiğini düşünüyordu. 1877'de Brousse'nin kurduğu anarşist komünist oluşuma katılmasına rağmen, yazdığı yazılar anarşist komünizme dair hiçbir şey içermiyordu.[638] 1878'de Jura'da La Chaux-de-Fonds'da yapılan kongrede *Pratik Olarak Gerçekleştirilmesi Açısından Anarşist Düşünce* (*The Anarchist Idea from the Point of Viev of Its Practical Realisation*) başlıklı bir tebliğ sundu. Kropotkin, bu metinde anarşistlerin bir siyasal parti içerisinde örgütlenerek devlet iktidarını beslememesi gerektiğini belirtirken halen Bakunin'e özgü

---

634 Todes, 1989, s.125
635 Woodcock, 2014, s.202-203
636 Cahm, 1989, s.28
637 Cahm, 1989, s.28
638 Cahm, 1989, s.45

bir terim olarak kolektivizmi kullanıyordu.[639] Herkesin ihtiyacı kadarını özgürce alabileceği komünist bölüşümden bahsetmiyordu.[640]

Devletçilerden gelen anarşizmin teorik olarak zayıflığına dair eleştiriler Kropotkin'i kaygılandırıyordu.[641] Kropotkin, 1879'a kadar anarşist komünizmle ilgili hiçbir şey bilmediğini ileri sürdü.[642] Kendisinden önce anarşist komünizmi açıklayan ve savunan Dumartheray ve Elisa Reclus ile yaptığı tartışmalar sayesinde komünizme ikna oldu.[643] 1880 yılında bu kez kendisi Carlo Cafiero ve Elisa Reclus'ye Jura Federasyonu'nun anarşist komünizmi benimsemesini istediğini bildiren bir mektup yazdı. Kropotkin'e göre, artık kolektivizm terimi terkedilip yerine komünizm koyulmalıydı. Kolektivizm Bakunin'in kullandığı anlam dışında farklı şekillerde de kullanılmaktaydı. Üretilen ürünlerin kişisel sahipliğini ifade etmek için de sermayenin sınırlı bir kamulaştırılmasını anlatmak için de kolektivizm terimi seçiliyordu. Bu yanlış anlaşılmalara bir son vermek gerektiğini düşündü.[644] Ancak Ekim ayında yapılacak kongrede genç delegeler arasında komünizme sıcak bakmayanlar vardı. Onlar için komünizm sözcüğü bireysel özgürlüğü toplumsal bütünlük içinde eriten manastır tipi bir yaşamı çağrıştırıyordu. Reclus ve Kropotkin konuşmaya öncelikle, anarşist komünizmi, devrimin devlet iktidarını kullanarak yapılacağını savunan otoriter sosyalizmden ayırarak başladılar. Daha sonra kendilerinin de otoriter yöntemleri reddettiklerini, komünlerin herhangi bir sınır olmaksızın bir araya gelen eşit insanlardan oluşacağını belirttiler. Bu noktada, yeni hayatın temeli olan komünlerin hükümet benzeri bir otoriteye talip olmadığını belirtmek için eşitlik vurgusu önemliydi.

---

639 Morris, 2018, s.2
640 Woodcock, 2014, s.209
641 Cahm, 1989, s.51
642 Marshall, 2018, s.607
643 Cahm, 1989, s.50
644 Cahm, 1989, s.54

Çünkü bazı emektar delegeler ve işçiler, komünizmi devlet sosyalizmiyle ilişkilendiriyordu. Kropotkin, ayrıca, bulundukları çizgiyi devrimin nesnel koşullarını beklemek gerektiğini ileri süren diğer sosyalizm ekollerinden ayırıyordu. Bu açıdan Cafiero'dan bir konuşma metni yazmasını rica etti. Cafiero, yazdığı metinde öncelikle anarşizmi ve komünizmi tanımladı. Anarşizmi anlatırken, her türlü temsil sisteminin, yönetimin ve hükümet benzeri bir yapılanmanın zararlarını anlatarak otoritenin meşruluk temellerini çürüttü. Daha sonra, komünizmi açıklayarak tüm insanlığın dünyadaki tüm zenginliklere ortak olarak sahip olması gerektiğini ileri sürdü. Herkesin yeteneğine göre çalışıp, ihtiyacı kadar tüketeceği şeklindeki komünist ilkeyi liberter bakışla ileriye taşıdı. Bu ilkeyi, herkesin istediği şekilde çalışıp istediği şekilde tüketmesi olarak formüle etti.[645]

Caferio'ya göre, anarşizm ve komünizm birbirlerini tamamlamaktadır. Biri olmaksızın diğeri temelsiz kalır. Herkesin emeği ölçüsünde pay alması gerektiğini ifade eden kolektivizm anarşizmle çelişmektedir. Üretici güçlerin gelişimi oldukça karmaşık bir düzeye eriştiğinden bir kişinin emeğinin ortaya çıkan üründe ne kadarlık paya tekabül ettiği tespit edilemez. Bu tespit sürecini kimin yapacağı sorunu ve tespitte anlaşmazlıkların çıkması yeniden bir otoritenin vücuda gelmesine yol açacaktır. Ayrıca, kolektivizm bir kişinin servet biriktirmesine kapı aralayacak niteliktedir.[646]

Kropotkin'e göre, komünizme mesafeli olanlar kendisinden ve Reclus'den ziyade[647] Cafiero'nun etkileyici sunumuyla ikna oldu ve anarşist komünizm Jura Federasyonu'nca benimsendi.[648] Aynı yıl Kropotkin, anarşist komünizmi kendisinden daha erken bir tarihte savunmuş olan Brousse ile "Le Revolte" dergisini çıkarmaya

---

[645] https://www.marxists.org/subject/anarchism/cafiero/anarchy-communism.htm (Erişim Tarihi: 15.09.2019)
[646] Cahm, 1989, s.56-57
[647] Marshall, 2019, s.607
[648] Cahm, 1989, s.52

başladı. Burada Paris Komünü üzerine yazdığı makalede anarşist komünizmi, kolektivizm ve otoriter sosyalizmden kesin bir şekilde ayırarak açıkladı.[649] Kropotkin de kolektivizmin otoriter bir nitelik taşıdığını ileri sürüyor, anarşizmin ve komünizmin zorunlu olarak birbiri tamamladığını vurguluyordu.[650] Kendisinin sözleriyle; "Anarşizm kaçınılmaz olarak komünizme varır dayanır, komünizm de anarşizme; kaldı ki bunların her ikisi de çağdaş toplumlara egemen olan aynı büyük sevdanın, eşitlik sevdasının ifadesidirler."[651]

Kropotkin anarşist komünizmin kurucusu olarak gösterilse de[652] tarihsel anlamda kurucu olduğuna katılmak mümkün değildir.[653] Yazdıklarıyla teorinin gelişmesinde büyük katkıda bulunarak "anarşist komünizmin babası"[654] olmuştur. Anarşist komünizmin temel metinlerinden biri olarak kabul edilen Alexander Berkman'ın *Şimdi ve Sonra: Anarşizmin ABC'si* esas olarak Kropotkin'in görüşlerine dayanmaktadır.[655]

Kropotkin'e göre, anarşist komünizmin adından da anlaşılacağı gibi ikili bir karakteri vardır. Bir yandan herkesin refahtan olabildiğince yüksek oranda pay aldığı ekonomik eşitlik ortamını sağlamaya çalışır. Diğer yandan da bireyi başta devlet iktidarı olmak üzere tüm baskı ve kısıtlamalardan kurtarıp özgürleştirmeyi amaçlar. Bu nedenle Kropotkin ekonomik özgürlük için kapitalizme, siyasal özgürlük için de devlete karşı çıkar.[656] Bulunduğu çizgiyi şu şekilde açıklar: "Bizim komünizmimiz falanster komünizmi ya da Alman devletçilerinin komünizmi gibi değildir. Bu anarşik

---

[649] Kropotkin, 2018d, s.126-129
[650] Kropotkin, 2014, s.107; Marshall, 2019, s.462
[651] Kropotkin, 2015c, s.24
[652] Zileli, "Işıklı: Bilim ve Politika", 2016, s.379
[653] Vadim Damier, *Kropotkin's Ideas and the International Anarchist Movement in the 1920s and 1930s*, Petr Alekseyevich Kropotkin, (Ed. I. I. Blauberg), Moscow: Rossen, 2012, s.266
[654] Zenker, 1897, s.173
[655] Marshall, 2019, s.551
[656] Kropotkin, 2015b, s.68

komünizmdir; hükümetin olmadığı özgür insanların komünizmidir. Bu ekonomik özgürlük ve siyasal özgürlük gibi iki kendi başına kavramın bir bütün halinde ele alındığı bireşimdir."[657] İkinci bölümde Kropotkin'in siyasal özgürlüğün önünde engel olarak gördüğü devleti ve onun ordu ve meclis gibi kurumlarına dair görüşlerini incelemiştik. Bu nedenle şu anda ekonomik bağımlılığa yol açan kapitalizmi, özel mülkiyeti ve ücretli emeği ele almayı uygun görüyoruz.

3.3. KROPOTKİN'DE MÜLKİYET HAKKI

Daha önce değindiğimiz gibi, Kropotkin mülkiyete tamamen karşıdır.[658] Ona göre, tarlalar, fabrikalar, madenler ve ulaşım araçları tüm toplumun ortak malı olmalıdır.[659] Çünkü yaşamak ve üretmek için gerekli her şey gelmiş geçmiş sayısız kuşağın çalışmasının ürünüdür.[660] Kropotkin bunu şu şekilde açıklamaktadır: Uygar bir ülkeye baktığımızda şehirlerin demiryollarıyla, limanlarla ve denizleri birbirlerine bağlayan kanallarla yüksek bir gelişmişlik düzeyine eriştiğini görürüz. Bataklıklar kurutulmuş, yollar açılmış, evler inşa edilmiş, topraklar tarıma elverişli hale getirilmiştir. Bütün bunlar, çeşitli alanlarda çalışan işçilerin kuşaktan kuşağa harcadığı emek sayesinde yapılmıştır. Çünkü değer yaratan yegâne unsur emektir. Tüm zenginlikler geçmişte ve şu anda sarf edilen toplam emeğin bir ürünüdür. Fikri emek de tamamıyla toplumsaldır. Fabrikalarda kullanılan makineler bilimcilerle birlikte çeşitli kollardan emekçilerin çalışmasıyla yaratılabilmiştir. Bilim insanları bilgi üretmek ve bilimsel düşünce atmosferini geliştirebilmek için çaba harcarken, işçilerin, köylülerin ve zanaatkarların emeğiyle beslenip ayakta durabilmişlerdir. Onların sahip olduğu dehada sanayinin de katkısı vardır. Isının kaynağında mekaniğin yer aldığını

---

[657] Kropotkin, 2015c, s.30; Kropotkin, 2015b, s.65-66
[658] Kropotkin, 2015b, s.87
[659] Kropotkin, 2015b, s.20
[660] Kropotkin, 2015b, s.84

açıklayabilmek için buhar makinelerinin herkesin gözü önünde ısıdan güç elde etmesi gerekmiştir.[661]

Kısacası, gelişmişliğin tüm unsurları birbiriyle çok sıkı bir ilişki halindedir. Bir şehrin barındırdığı zenginliklerde işçinin, sanatçının, köylünün ve bilim insanın kolektif bir payı vardır. Evler, fabrikalar, dükkanlar değerini bulunduğu konumdan, şehrin kalabalık nüfusundan, iletişim, ulaşım ve sanayileşme bakımından sahip olduğu imkanlardan almaktadır. Örneğin, Paris, bir sanayi, ticaret, kültür, siyaset ve sanat kenti haline gelmişse bunu kanalizasyonu açan, yolları yapan işçilere, eserlerinde Paris'i anlatan sanatçılara borçludur. Paris'teki bir evin değerinin yüksek olmasının nedeni şehrin fabrikalara, tiyatrolara, müzelere ve sanayi kuruluşlarına sahip olmasıdır. Ve tüm bunlar herkesin ortak katkısıyla yapılmıştır. Hiç kimsenin adil bir şekilde kendisinin payını ayırması, bu karmaşık bütünün bir parçasını kendisine tahsis etmesi mümkün değildir.[662] Özetle, emek, toplumsal bir değer olduğundan üretilen her şeyde geçmiş nesiller de dahil olmak üzere tüm toplumun hakkı vardır.[663] Buna rağmen, yüzyıllar boyunca üretim araçlarına bir avuç azınlık el koymuştur. Topraklar, maden yatakları, makineler tüm topluma değil, az sayıda kişiye ait olmuştur.

Üretim araçlarının sahibi toplum değil de kişiler olunca, bu kişiler, tüm toplum için gerekli ve yararlı olan şeyleri değil, kendilerine en çok fayda sağlayacak şeyleri üretmeye çalışmaktadır.[664] Toplum, sahip olduğu imkanları azınlığın çıkarını gerçekleştirmek için kullanmaktadır. Oysa toprakları tarımsal üretim için uygun hale getiren, fabrikayı inşa edenler şimdiki ve önceki kuşaktan emekçilerdir. Bugün onların çocukları "dünyaya bir vahşiden daha muhtaç durumda gelir." Çalışıp üretebilecek

661 Kropotkin, 2015c, s.6
662 Kropotkin, 2015b, s.84
663 Kropotkin, 2015b, s.84
664 Kropotkin, 2015c, s.4

yaştayken ekip biçecek bir toprak veya makine bulamaz. İster sanayiye ister tarım sektörüne başvursun her yerde ürettiği miktarın büyük bir bölümünü mülk sahibine bırakmak koşuluyla çalışabilir ve ücretli bir işçi olur.[665]

Kropotkin, feodal sistemde de aynı şeyin geçerli olduğunu, köylünün ürettiği ürününün bir kısmını toprak sahibine vermesi koşuluyla toprağı işlemesine izin verildiğini hatırlatır ve feodaliteyle kapitalizm arasındaki farkın biçimsel bir fark olduğunu söyler. Ona göre, yalnızca şekil değişmiş, öz değişmeden kalmıştır. Bu nedenle kapitalizmdeki rıza gerçek bir rıza değildir. İşçi ile patron arasında imzalanan iş sözleşmesi işçi için bir zorunluluktur. Çünkü işçi açlık tehdidi altında kapitalistin dayattığı şartları kabul etmek durumunda kalır, güçlü ile güçsüz arasındaki sözleşme özgür sözleşme olamaz.[666]

Değer konusuna gelirsek, Kropotkin'e göre, bir malın değeri, bir bütün olarak toplumun ihtiyaçlarını ne kadar karşıladığına bağlı olarak değişir. Ancak mübadelenin varlığı metanın değerini karmaşık bir hale sokmaktadır. Bu nedenle ürünün değerini belirleyen iki faktör vardır. Bunlar ürünü yaratmak için katlanılan zahmet ve o üründen elde edilen tatmindir. Her ikisi de emeğin toplumsal yönüyle belirlenir.[667] Kropotkin, Marks gibi, değerin yalnızca emek tarafından yaratıldığını, sermayenin, toprağın bir malın değerine hiç katkı sağlamadığını düşünmektedir.[668] Üretim için her zaman üretim araçları gerekli olsa da sermaye gerekli değildir. Sermaye üretimin kapitalist biçimi için gereklidir. Başka bir deyişle, hammaddeler, mekanlar ve makinler olmaksızın bir üretimin yapılabilmesi söz konusu olmaz, ancak bunların üretim sürecine sermaye

[665] Kropotkin, 2015b, s.85
[666] Kropotkin, 2015b, s.85; Kropotkin, 2015c, s.8
[667] Kropotkin, 2015b, s.26
[668] Ersan Bocutoğlu, "İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk", Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s.137

olarak girmesi şart değildir. Sermaye tarihsel olarak ortaya çıkmış bir oluşumdur ve mevcut üretim tarzının değişmesiyle birlikte kaybolacaktır.[669]

Sonuç olarak, Kropotkin insanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağını özel mülkiyette görür. Mülkiyet ahlaki olmadığı gibi rasyonel de değildir. Rasyonel değildir çünkü insanların bir kısmı işsiz kalarak sermayenin yedek işgücünü oluşturmaktadır. Kropotkin'in deyimiyle "kendilerini sömürmek isteyen bir patron yok diye" çalışabilecek durumdaki insanlar işsiz beklemekte, insan gücü azınlığın çıkarı için yararsızca tüketilmektedir.[670] Bunun haricinde, değindiğimiz gibi, bir diğer neden, kapitalist toplumda üretimin toplumdaki herkesin ihtiyacına değil, piyasanın ihtiyaçlarına göre belirlenmesi, sermayedara en çok kar getiren işlere yönelmiş olmasıdır.[671]

Öte yandan, özel mülkiyet ahlaka da aykırıdır çünkü toplumda ahlakın korunması eşitliğin korunmasına bağlıdır.[672] Geçmiş kuşaklar da dahil olmak üzere herkesin emeğiyle yaratılan zenginliklere bir azınlığın el koyması kabul edilemez.[673] Bu koşullarda üretim daha fazla sermaye biriktirmek için gerçekleşir. Bunun için patronların emek gücüne ihtiyacı vardır, işçilerin de üretim araçlarına ihtiyacı vardır. Üretimin gerçekleşmesi için emek araçlarıyla emekçinin bir araya gelmesi doğaldır. Ancak bu birlikteliğin meydana geldiği koşullar doğal değildir, tarihseldir.[674] İşçi emeğinden başka satacak bir şeyi olmadığından yaşamak için kapitalistin hesabına çalışmak zorundadır. Şöyle ki, işçiye ödenen ücret onun ürettiği değerin ancak bir bölümünün karşılığıdır, tamamın karşılığı değildir. Arada kalan artı değer, kâr olarak

[669] Şen, 2018, s.108
[670] Kropotkin, 2015b, s.85
[671] Kropotkin, 2015b, s.22; Kropotkin, 2015c, s.95
[672] Kropotkin, 2014, s.100
[673] Kropotkin, 2015b, s.84-85
[674] Şen, 2018, s.108

yasal bir şekilde sermaye sahibinin olur. Kısacası, sömürü işçiye emeğinin karşılığının tam olarak ödenmemesi ve bu artı değere el konulmasıyla gerçekleşir.[675] Sermaye sahibinin amacı kârını olabildiğince arttırmak olduğu için bunu doğal karşılamak gerekir.[676] O, sabit olan girdi maliyetlerini düşüremeyeceği için satın aldığı emek gücünün değerini düşürmek ister. Çünkü, emek, kendisine ödenen değerden daha fazla bir değer üretme potansiyeline sahip tek maldır.[677] Bu yüzden, Kropotkin, ekonomik sistemimizin işçinin ürettikleri refahtan asla yararlanamaması üzerine kurulu olduğunu söyler.[678] Onun ahlaka aykırı olarak nitelediği husus, sermaye sınıfının zenginliğinin işçi sınıfının yoksulluğundan türemesidir. Kropotkin'e göre, "...Mecburen, bazılarının bolluk içinde yüzmesi başkalarının yoksulluğu üzerine temellenecektir."[679]

O burada asıl sorunun kapitalistin artı değere el koyması olduğunu düşünmez. Artı değer her hâlükârda yaratılacaktır, çünkü sistem işçinin ürettiğinden daha azını tüketmesi üzerine kuruludur. Asıl sorun, işçinin kendisine verilen ücretle ürettiği şeyi satın alamayacağı bir ücrete çalışmak zorunda kalmasıdır. Aksi takdirde varlığını sürdüremeyecek, aç kalacaktır. Dolayısıyla sermayenin büyümesinin nedeni artı değerden besleniyor olması değildir. Sermayeyi büyütenler, işgücünü satmak zorunda olan kitlelerdir. Nitekim, evleri, makineleri, giysileri, yiyecekleri açlığın bu işi yapmaya ittiği insanlar üretmiştir. Kropotkin, bu yüzden, devrimin odağına üretimi değil, tüketimi koymaktadır. Ona göre, devrimin ilk hedefi herkesi refaha kavuşturmak olmalı, işçi önce işgücünü satma zorunluluğundan kurtulmalıdır. Ücretli emek sistemi derhal ve tamamen ortadan kaldırılmalıdır.[680]

---

675 Şen, 2018, s.132
676 Kropotkin, 2015c, s.95
677 Bocutoğlu, 2012, s.137
678 Kropotkin, 2015b, s.22
679 Kropotkin, 2015b, s.22
680 Kropotkin, 2015b, s.27

3.4. KROPOTKİN'DE İŞ, ÇALIŞMA VE EĞİTİM

Kropotkin zorunlu çalışmaya karşı çıksa da tembelliği ya da aylaklığı savunmaz. Ona göre, komünist toplumda tarım ve sanayideki çalışmayla beraber kafa ve kol emeği iç içe geçecek, toplumun tamamı üretici bir iş öğrenecektir. Herkes, 20 yaşından 45 yaşına gelene kadar dört-beş saat çalışacaktır. Bu çalışma yılın belli dönemlerinde tarımda belli dönemlerinde de sanayide[681] gerçekleşecek, herkes, konut, gıda, giysi, taşıt ve hijyen maddeleri gibi toplumun ihtiyaç duyduğu malların üretimi için çalışacaktır. Kropotkin'e göre, tarımda ve sanayide kullanılan makineler ileri bir düzeye erişmiştir. Herkes günde dört-beş saatlik kol emeği gerektiren bir faaliyette bulunursa toplumun tamamı için bolluk ortamı yaratılabilir.[682] Komünist toplumda işçiler; memurları, askerleri, yargıçları ve patronları beslemeyeceği için toplumun tüm üyelerinin zorunlu ihtiyaçları rahatlıkla karşılanabilecektir. Ayrıca insanın emek gücü, lüks maddelerin üretimi için sarf edilmeyecektir. Kropotkin'in deyimiyle, şu anda "soylu bir bayanın ...gece giysilerinden her birine sekiz aylık ya da bir yıllık insan emeği" harcanmaktadır.[683] Oysa bu toplumda emek, öncelikle, zorunlu ihtiyaç maddelerinin üretimi için harcanacaktır. Kropotkin, 4-5 saatlik çalışma süresinin karşılığında insanların evlerden, mağazalardan, müzelerden ve taşıtlardan istediği şekilde yararlanabileceğini düşünür. İnsanlar bunun dışında kalan vakitlerde açık kütüphanelere, müzelere ve laboratuvarlara girebilecek, bilimsel ve sanatsal üretimde bulunabilecektir.[684]

Tekrar belirtmek gerekir ki Kropotkin, komünist toplumu ayrıntılara girerek tasvir etmez. Ona göre, kapitalist ve otoriter bir toplumda yaşayan insanların anarşist

---

681 Kropotkin, 2015c, s.77
682 Kropotkin, 2015b, s.154
683 Kropotkin, 2015b, s.104
684 Kropotkin, 2015c, s.154

komünist bir toplumun neye benzeyeceğiyle ilgili bir ayrıntılı bir somutlama yapması en baştaki özgürlük idealine ters düşmektedir.[685] Ancak Kropotkin'in günlük çalışma süresini 4-5 saatle sınırlı tutması bazı pratik öneriler getirdiğini göstermektedir. Komünist toplumun en önemli özelliği zorunlu çalışmayı ortadan kaldırmasıdır. O insanların içinden gelerek özgürce çalışacağını varsayar. Kropotkin insanın potansiyelini en iyi şekilde gerçekleştirebilmesi için serbest olması gerektiğini düşünür. Ücretli emek sisteminde insanlar çalışmaya zorlandığı için emeğinin üretkenliği boş yere harcanmaktadır. Zorunlu olduğu için işçiler asla üretebileceği kadar üretmemekte, "kötü ücrete kötü iş" ilkesini benimseyerek üretimi yavaşlatmaktadırlar. Aksi halde, işçilerden hep yüksek performans istenmektedir. Kropotkin, ücretli emeği, "köle emeği" olarak nitelemektedir.[686] Ücret kelimesinin kökeninde de 'ecir'in yani 'ceza'nın olması Kropotkin'in haklılığına işaret eder.[687]

Kropotkin zorunlu çalışmayı kaldırıp yerine refah hakkını koyar. Ona göre, çalışmak doğal, aylaklık yapaydır. Çalışmak, vücutta biriken enerjinin dışarı atılması, fizyolojik bir ihtiyacın giderilmesidir.[688] Bugün işçiler istemeyerek çalışıyorsa, bunun nedeni, insanların aşırı çalışmak zorunda bırakılmaları, iş yerinin düzenlenmesine ve işi yapma şekillerine ilişkin bir söz haklarının olmaması ve ürettikleri refahtan yararlanamamalarıdır. Tembellik değildir. Kropotkin, tembel insanı toza benzetir. "Toz, nesnelerin kendi yerini bulamamış parçacıklarıdır." Tembel insan da yanlış yerdeki doğru insandır. Ona göre, kendi yeteneklerine, ilgilerine ve mizaçlarına uygun yerde olmayan insanlar tembellik etmektedir. İş bölümü nedeniyle insanlar bir nesnenin

---

[685] Woodcock, 2014, s.210
[686] Kropotkin, 2015c, s.150
[687] İhya Kahraman, "Önsöz", Paul Lafargue, *Tembellik Hakkı: 1848 Çalışma Hakkının Çürütülmesi*, (Çev. İhya Kahraman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s.17
[688] Kropotkin, 2015b, s.101

yüzde birini yapmak zorunda kalmakta ve yaptıkları işten sıkılmaktadırlar.[689] Kropotkin bu noktada tembelliğin okullarda başladığını söylemekte, tembellikle suç arasında bir bağlantı kurarak insanı, okulların tembelleştirdiğini, hapishanelerin ise suça sürüklediğini düşünmektedir. "…. Nasıl hapishaneleriniz bir suç okuluysa okullarınız da tembellik okulu sizin…."[690]

Kropotkin'e göre, okullarda çocuklara ne işe yaradığı gösterilmeden bir takım soyut formüller ezberletilmekte, çocukların kafası karıştırılmaktadır. Uygun yöntem, çocuğu deniz kıyısına veya kırsal bir alana götürüp ona doğa bilimlerini açık havada öğretmektir. Bu da kitaplardan değil, hayatın içinden seçilen yöntemlerle yapılmalıdır. Örneğin, fizik ve geometri öğretmek için denizde binilecek sandalı çocukla birlikte inşa etmek, kayalar arası uzaklığı birlikte hesaplamak gerekir. Ona doğa tarihi balık tutarak, çiçek toplayarak anlatılmalıdır. Çocuklar bugün okullarda nerede nasıl kullanılacağı belli olmayan karmakarışık dersler yüzünden tembel olmaktadır. Kısacası, Kropotkin, zorunlu eğitimin yerine özgür eğitimi koymaktadır. Ona göre, çocuklar düzenli-tertipli olma alışkanlığını büyüklerden değil, hayat okulunun içerisinde birbirilerinden alacaktır. Çocuklara düzenli olmayı öğreteceğim diye onları ip gibi sıraya dizen eğitimciler çocuğu düzensiz biri yapmaktadır.[691] Dışarıdan dayatılan disiplin de yerini öz disipline bırakacaktır.

Toplumun kurtulması gereken bir diğer husus kafa ve kol emeği arasındaki ayrımdır. Çünkü kapitalist toplumda kol emeği gerektiren bir işte çalışmak; aşağı bir statüye mahkûm olmak, bilimsel ve sanatsal zevklerden mahrum kalmak ve son derece kısıtlı bir ücret almaktır.[692] Kolektivistler emeğe göre paylaşımı savundukları için kafa

---

[689] Kropotkin, 2015c, s.157
[690] Kropotkin, 2015c, s.159
[691] Kropotkin, 2015c, s.158
[692] Kropotkin, 2015b, s.102

ve kol emeği arasındaki mevcut ayrımı korumakta ve böylece ücretli emek sistemini de savunmak durumda kalmaktadır. Kolektivistlere göre; kol emeği basit emek, kafa emeği de karmaşık emektir. Örneğin, bir doktorun veya mühendisin, bir hasta bakıcıdan veya bir inşaat işçisinden birkaç kat fazla ücret alması adildir.[693] Kropotkin'e göre ise kafa ve kol emeği arasındaki hiyerarşi kesinlikle adil değildir. Kafa işçisinin sermayesi diplomasıdır. Onun bunu kullanarak kazanç elde etmesiyle fabrika sahibinin fabrikasından ya da bir soylunun soyluluk unvanından yararlanması arasında bir fark yoktur. Doktora, mühendise ödenen ücretin fazla olmasının nedeni toplumun onları yetiştirmek için katlandığı çaba değildir, bilgi üzerinde kurulan tekeldir. Bir diğer neden de kalifiye işçinin patrona daha fazla kar kazandırmasıdır. Bu yüzden patronlar karlarının bir bölümünü onlarla paylaşırlar.[694] Kropotkin, üniversite eğitimi almış insanların bu eğitimden mahrum kalanlardan daha yüksek ücret almasını adaletsiz bulmaktadır. Kendisinden aktarırsak, "Gençlik yıllarını neşe içinde üniversitede geçiren biri hangi hakla on bir yaşından beri yer altındaki ocaklarda gün yüzü görmeden… yaşayan bir kömür işçisinin oğlundan on kat daha yüksek ücret alabilir?"[695] Ona göre, insanların hem doğuştan hem de eğitimle elde ettiği ayrıcalıklar ortadan kaldırılmalıdır.[696] "Ak ellilerle", "kara elliler" arasındaki ayrıma dokunmamak, çağdaş toplumdaki eşitsizliği korumak anlamına gelir.[697]

Kropotkin kol emeği olmaksızın hiçbir şey yapılamayacağını söyleyerek bu emeğin vazgeçilmez olduğunu vurgular. Oturduğumuz evleri, kullandığımız makineleri yapanlar, öğrenciyken yediğimiz yemekleri pişirenler emekçilerdir.[698] Komünist

---

693 Kropotkin, 2015c, s.165
694 Kropotkin, 2015c, s.167
695 Kropotkin, 2015c, s.167
696 Kropotkin, 2015c, s.169
697 Kropotkin, 2015c, s.147
698 Kropotkin, 2015b, s.102

toplumda herkes refaha kavuşunca bu emeğin içinde bulunduğu kötü koşullardan kurtulup cazip hale gelmemesi için bir neden yoktur. Herkes çalışmasının sonuçlarını görüp refahtan yararlanabileceği için kol emeği "kaderin bir laneti"[699] olmayacak, insanlar zevkle çalışacaklardır. İnsanın çalışacağı işi kendi seçtiği, başkalarının gözetimi ve denetimi olmadan özgürce çalıştığı ve yaptığı üretimden üretmeyen sınıfların değil de kendileri gibi emekçilerin yararlandığı toplumda çalışmak insanın kendisini gerçekleştirdiği yaratıcı bir faaliyet olacaktır.[700]

3.5. KROPOTKİN'DE KOMÜNİST DEVRİMİN YÖNTEMİ

Kropotkin, idealini ortaya koyup öylece bırakmamış, belli ölçüde bunun nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin birtakım öngörülerde bulunmuştur. Kropotkin'e göre, önceki devrimlerin başarısızlığa uğramasının nedeni halkın eski düzeni yıktıktan sonra yenisini kurmak için inisiyatif gösterememesi, yeniden inşa sürecini burjuvaziye ve eğitimli insanlara bırakmasıdır. Oysa yıkmak, devrimin yalnızca bir kısmını oluşturur, yıktıktan sonra yapmayı da bilmek gerekir.[701] Bu yüzden, Kropotkin, ilk dönemlerinde "yıkarak yapacağız" demesine rağmen,[702] Bakunin kadar yıkıcı bir anarşist olmamış, yıkma tutkusunun yaratıcı bir tutku olduğuna[703] güvenmemiştir.[704] Ona göre, sorun yıktıktan sonra yapma aşamasında halkın kendi kararlarını almaktan çekinmesiyle başlamaktadır. Bu yüzden kendi iktidarını dayatmak isteyen azınlıklar öne çıkmış, devrim hükümeti veya geçici hükümet adı altında hükümetler kurulmuş, emreden-denetleyen-kararlar veren yeni efendiler türemiştir. İnsanın insan tarafından yönetimi ve sömürüsü devam ettiği için, devrimler bir muhafız değişikliğinden öteye

[699] Kropotkin, 2015c, s.145
[700] Kropotkin, 2015c, s.144
[701] Kropotkin, 2015b, s.38
[702] Kropotkin, 2015c, s.176; Marshall, 2019, s.449-450
[703] Dolgoff, 1988, s.57
[704] Marshall, 2019, s.449-450

gidememiştir. Kısacası, Kropotkin'e göre, halk özgürlüğünü bizzat kendisi eline almalıdır, eğer alamazsa, bir grup akademisyen, entelektüel, yazar-çizer takımı halkı özgürleştiremez. Bir hükümeti yıkıp bir başkasını kurmak, devrim yapmak değildir. Hükümet kurmak, devrimi boğmak olur.

Kropotkin'e göre, bir devrimin, devrim adını hak edebilmesi için yalnız üretim araçlarının değil, tüketim mallarının da kamulaştırılması gerekir. Gerçek bir devrim, her şeyden önce, herkesin oturacak bir evinin, yiyecek yemeğinin, giyecek giysilerinin olmasıdır. Dolayısıyla ilk hedef, herkesin ihtiyaçlarının eksiksiz bir şekilde karşılanmasıdır. Şimdiye dek, devrimlerde hep soyut düşünceler tartışılmış, "ekmek sorunu" ertelenmiştir. Oysa çözülmesi gereken ilk sorun "ekmek sorunu"dur.[705] Bunun için Kropotkin, halkın konutlara, yiyecek-içecek ve giysi depolarına doğrudan el koymasını ister.[706] Bunlar arasında tüm devrimin "embriyo"su konutların kamulaştırılmasıdır.[707] Konutların kişisel sahipliğine son verildiğinde emekçi sınıflar gerçek bir devrimle karşı karşıya olduklarını anlayacaktır.[708] Konutlardan sonra, yiyecek-içecek ve giysi depolarını kamulaştırmak daha kolay olacaktır.[709]

Kropotkin'e göre, değer yaratan tek unsur emek olduğu için her şey herkese ait kılınmalı, halk, yüzyıllar boyunca ürettiği zenginlikleri burjuvazinin ve devletin elinden geri almalıdır.[710] O halde devrim *kamulaştırma ve zoralım* yoluyla yapılacaktır. Kropotkin, öncelikle, bunun nasıl yapılmayacağını açıklar. Ona göre, merkezi bir otorite tesis edilip buradan çıkan genelgeler yoluyla ülke birtakım üretim çevrelerine ayrılmayacak, belli miktardaki ürünler depolara konmak üzere önceden belirlenmiş

---

705 Kropotkin, 2015c, s.52
706 Kropotkin, 2014, s.130
707 Kropotkin, 2015c, s.85
708 Kropotkin, 2015c, s.81
709 Kropotkin, 2015c, s.85
710 Woodcock, 2014, s.207

memurlara teslim edilmeyecektir. Bu hem tercih edilebilir bir yöntem değildir, hem de pratik açından uygulanamaz. Çünkü bu tarz bir yöntem insanların dilediği gibi bağımsız bir şekilde harekete geçme potansiyelini öldürür. Kropotkin, kendiliğindenliği engellediği için bu yöntemi "... insanın aklına ancak evde masa başında elde kalem başını havaya dikip düşünürken gelebilir..." diyerek küçümsemektedir.[711] Ona göre, yaşam önceden planlanan taslaklara göre işlemeyecek kadar karmaşık ve zengindir. Yaşamın kendisi, bugünden yapılan tüm önerileri geride bırakır.[712]

Devrim, her mahallede, köyde ve şehir merkezlerinde halkın kendiliğinden harekete geçmesiyle yapılacaktır. İnsanlar bir partinin ya da aydınlar takımının yol göstericiliğinde değil, doğrudan kendi özgür inisiyatifiyle eski düzeni yıkacak ve yenisini yaratacaktır. Halkın gönüllü olarak bir araya gelme, örgütlenme ve ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesi vardır. Bundan yalnızca "burnu kağıtlara gömülü olarak yaşayanlar kuşku duyabilir."[713] Kropotkin, komünist topluma giden sürecin kendiliğinden kurtarılabileceğini düşünmektedir. Bu nedenle tüm ayrıntılarıyla ortaya konmuş bir zoralım planı sunmaz. Ona göre, hayat bir kalem ve kağıtla teorize edilebilecek bir şey değildir. Hayatın kendisi önceden planlanan tüm ayrıntıları ve çıkabilecek sorunları kendi akışı içerisinde daha iyi çözer.[714] Kropotkin'in kendiliğindenliğe güven duyması bir teorik zayıflık değil, ideolojisinin doğal sonucudur. İnsanların özgür olması için kendi haline bırakılması, memurların, partilerin ve bilimcilerin sultasından kurtulması gerekir.

Kropotkin, her sokakta ve mahallede birbiriyle koordinasyon halinde olan gönüllü grupların ortaya çıkmasını ister. Bu gruplar, boş konutların sayısını ve

711 Kropotkin, 2015c, s.71
712 Kropotkin, 2015c, s.81
713 Kropotkin, 2015c, s.61
714 Kropotkin, 2015c, s.61, 81

konutların ailelere göre dağılımını araştıracak, insanların nerede geniş ve ferah; nerede sıkışık ve sağlıksız oturduğunu tespit edecektir. Her semtte konutların ebatlarını ve sayısını gösteren bir çizelge oluşturulacaktır. Ona göre, bu verilere ulaşmanın en etkili yolu bürolar değildir. Sağlıklı verilere en iyi şekilde somut yaşamın içinde tekil kişilerin çabalarıyla basitten karmaşığa doğru giderek ulaşılabilir. Dolayısıyla gerekli bilgileri edinen gönüllü gruplar küçük konutlar içerisinde kalabalık bir halde yaşayanlara gidip haber verecektir.[715] "...Yoldaşlar, gerçek bir devrimle karşı karşıyasınız...bu akşam falanca yere gelin... daireler bölüşülecek..."[716] Böylelikle Kropotkin kalabalık ailelere büyük, sayıca az kişinin yaşadığı ailelere de küçük konutların tahsisini öngörmektedir. O, herkesin lüks ve büyük konutlar talep etmeyeceğinden emindir. Ona göre, küçük bir aile ısıtma, temizlik ve bakım-onarım gibi işlerle baş edemeyeceği için 20 odalı bir konutu tercih etmeyecektir.[717]

Bir görüş, bu süreçte anlaşmazlıkların çıkacağını, bencilce hareket eden insanların olacağını iddia etmekte, bunu engellemek için kamulaştırmanın resmî kurumlarca yapılmasını önermektedir. Kropotkin'e göre, toplumda bencil ve açgözlü insanların olduğu doğrudur. Ancak bunu engellemenin yolu, kamulaştırma işinin resmî kurumlara devredilmesi değildir. Eğer kamulaştırma resmî kurumlar tarafından yapılırsa daha büyük bir bencillik ve açgözlülük belirir. Bu yüzden kamulaştırmayı, sokaklarda öbekler halinde toplaşan halk yapacaktır. Konutların yetersiz kalması gibi bir sorun da olmayacaktır. Kropotkin, 19. yüzyılın sonlarındaki Paris'i kastederek herkese yetecek kadar konut olduğunu bildirmektedir.[718]

---

[715] Kropotkin, 2015c, s.82
[716] Kropotkin, 2015c, s.82
[717] Kropotkin, 2015c, s.86
[718] Kropotkin, 2015c, s.78-88

Kropotkin, yiyecek-içecek maddeleri ve giysiler için de aynı süreci öngörür. Önce mevcut giysi depolarındaki giysi envanteri tutulacaktır ve sonra herkes mağazalardan, atölyelerden ihtiyaç duyduğu kıyafetleri alacaktır. Herkes samur kürk ya da kadife istemeyecektir. Çünkü zevk duygusu içinde bulunulan döneme göre değişir. Ona göre devrim anında sade ve yalın zevkler hâkim olacaktır. Yiyecek-içecek ve giysi dağıtımında herkes bol olan şeyden istediği kadar, kısıtlı olan ürünlerden "dağıtımdan payına düşen kadarını" alacaktır. Yalnızca mevcut depolara el konulacak, kimsenin buzdolabından veya elbise dolabından bir şey alınmayacaktır. Herkes zaruri olarak ihtiyaç duyduğu ürünlere eriştikten sonra, bugün lüks olarak görülen ürünlerin üretimine geçilecektir. Kafide ve samur kürk gibi lüks tüketim malları herkesin kullanabileceği sıradan ürünler haline gelebilecektir.[719]

Kropotkin'e göre, bu süreçte komünist devrim düşüncesinin bütün ülkelerde olgunlaşması beklenemez. Gelişmişlik düzeyi her yerde aynı olmadığı için devrim de her yerde aynı çizgiyi izlemeyecektir. Komünist toplumun kendisi gibi devrimi de tek biçimlilik olmayacak, ürünlerin kamulaştırılması bakımından devrim, her ülkede o ülkeye özgü bir karakter taşıyacaktır.[720] Ayrıca tarımda ve sanayide kamulaştırma ve zor alım parça parça değil, bir bütün olarak birdenbire uygulanmalı, yarım önlemlerle yetinilmemelidir. Çünkü ekonominin bütün alanları birbiriyle yakından ilişkilidir. Üretimin, tüketimin ve dağıtımın tamamen gönüllülük esasıyla halk tarafından özgürce üstelenebilmesi parçaya değil bütüne odaklanmayı gerektirir. Örneğin, evleri kamulaştırıp, yiyecek-içecek depolarına dokunulmazsa devrim kısa ömürlü olur. Aynı şekilde, tüm topraklarla birlikte sanayi kuruluşları da kamulaştırıldıktan sonra eğer üretici bir işle ilgilenmeyen aracılar ve memurlar var olmaya devam ederse devrim

---

719 Kropotkin, 2015c, s.88-91
720 Kropotkin, 2015c, s.69

sekteye uğrar. Çünkü köylü sadece toprak sahiplerinden değil, memurları ve orduları beslemek için ödediği vergilerden, aracılardan ve bankerlerden de muztariptir.[721] Kropotkin, her şeyin birbirine sıkı sıkıya bağlı olduğunu, kamulaştırmanın üretim araçlarıyla sınırlı kalmayıp tüketim mallarını da kapsaması gerektiğini anlatır. O halkın gelecekte kurulacak adil bir düzen için bugünden fedakârlık yapmasına şiddetle karşı çıkar. Zira şu ana kadar hep fedakârlık yapanlar işçiler ve köylüler olmuştur.

Devrimde şiddettin kullanılıp kullanılmayacağına gelirsek, Kropotkin mizaç olarak şiddete karşıdır.[722] Ancak teorik olarak şiddetin kullanılması gerektiğini düşünmektedir. Onun sıklıkla insanlığın genel gidişatının anarşist komünizme doğru olduğunu[723] ve insanların şimdiden her yerde gönüllü örgütlenmelere gittiğini söylemesi[724] şiddetsiz bir devrim düşündüğü şeklinde yorumlanamaz. O, açıkça devrimin barışçıl yollardan yapılamayacağını belirtmiştir. Ona göre, burjuvazi kendisine karşı savaşılmadan elindeki mülkten ve devlet aygıtından vazgeçmez.[725] Egemen sınıfa ve onun temsilcilerine karşı tabii ki şiddet kullanılacaktır, çünkü onlar iktidarı ve sahip olduğu zenginlikleri şiddet yoluyla ellerinde tutmaktadırlar. Kropotkin'den aktarırsak "yüzyıllık suç ve sömürü toplumunu onun elebaşlarının kıllarına bile dokunmadan değiştirebilmek mümkün değildir."[726] Devrim bir rahatsızlığa ve tedirginliğe sebebiyet verecektir ancak yapılması gereken şey bundan kaçmak değil, mümkün olan en az hasarla komünizme geçmektir.[727] İşçiler kendi yarattıkları zenginlikleri efendilerinden koparırken aç kalma ve hapse girme riskini göze almalıdır.[728] Kropotkin, bu geçişin kolay olmayacağını, egemen sınıfın baskı ve

---

[721] Kropotkin, 2015c, s.73-74
[722] Woodcock, 2014, s.190
[723] Kropotkin, 2015c, s.60
[724] Kropotkin, 2015b, s.31-32; Kropotkin, 2015c, s.133-136
[725] Kropotkin, 2014, s.132
[726] Kropotkin, 2015c, s.87
[727] Kropotkin, 2015c, s.87; Marshall, 2019, s.449
[728] Kropotkin, 2015b, s.20

şiddetle devrime karşı koyacağını belirtir. Hannah Arendt'in de ifade ettiği gibi, elindeki iktidarı kaybeden herkes yitirdiği iktidarın yerine şiddeti koyacaktır.[729] Bu yüzden Kropotkin'in buna karşılık olarak şiddete yer vermiş olması anlaşılabilir. Mevcut toplumumuzdaki işleyişte de şiddet vardır. Kapitalizm şiddet üreten bir ilişki biçimidir, şiddetsiz ayakta kalamaz. Çünkü adaletsiz bir düzen varlığını ancak ideolojik açıdan itaat üreten kanallarla beraber şiddet ve şiddet tehdidi ile sürdürebilir.

Kropotkin'in anlayışında sınıfsız, sömürüsüz ve devletsiz bir toplumun kurulmasının önündeki engel doğa yasaları değil, ayrıcalıklı azınlıklığın çıkarlarıdır. Dolayısıyla, herkesin eşit ve özgür olduğu düzeni yaratabilmek için şiddet zorunlu ve gereklidir. Ancak Arendt'in de belirttiği üzere, şiddet doğası gereği bir araçtır. Ve her zaman gelecekteki bir amaca dönük olarak haklılaştırılmaya ihtiyaç duyar.[730] Kropotkin'in şiddeti meşru kabul etmesinin nedeni araç ile amaç arasındaki mesafenin oldukça kısa olduğunu düşünmesi, başka bir deyişle, hedeflediği dünyanın gerçeğe dönüşeceğinden emin olmasıdır.[731]

Arendt için şiddet insan doğasının getirdiği bir duygudur. İnsanı bundan koparmaya çalışmak insanı insanlıktan çıkarmakla eş değerdir. Bu duygu deprem gibi doğa olaylarına karşı gelişmez. Koşulların değişme ihtimali olduğu halde koşullar değişmiyorsa o zaman gelişir. Bazen adaletin terazisini dengelemenin yegâne yolu şiddettir.[732] Kropotkin'e göre, mevcut toplumumuzda insanı insanlıktan çıkaran din, kapitalizm, hapishane ve ordu gibi kurumlar varken, kimse, isyancılardan bu topluma saygı duymasını beklememelidir.[733] Bununla beraber şiddetle bir düzen yalnızca

---

[729] Hannah Arendt, *Şiddet Üzerine*, (Çev. Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.65, 102
[730] Arendt, 2018, s.61-62 Haklılaştırma veya gerekçelendirme faaliyeti gelecekteki bir amaca ilişkinken, meşruiyet geçmişe dayanır. Şiddetin gerekçelendirilerek haklılaştırılabilir ama "hiçbir zaman meşru olmaz." Arendt, 2018, s.62-63
[731] Arendt, 2018, s.62-63; Kropotkin, 2015b, s.95-97
[732] Arendt, 2018, s.76
[733] Kropotkin, 2015b, s.50

yıkabilir, ama kurulamaz.[734] Bu yüzden devrim meşruiyetini şiddetten değil, herkesin eriştiği refah düzeyinden alacaktır.

3.6. KOMÜNİST TOPLUMDA KADIN-ERKEK EŞİTLİĞİ

Kropotkin'in iki ana kötülük olarak gördüğü kapitalizmin ve devletin ortadan kalkmasıyla cinsler arasındaki ilişkinin kendiliğinden eşitlikçi bir hale geleceği söylenemez. Dolayısıyla onun komünist bir toplumda cinslerin birbiriyle olan ilişkisini nasıl değerlendirdiği feminist bir gözle ele alınmalı, aile, kapitalizm ve devlet gibi kurumların erkek egemenliğiyle olan ilişkisi ortaya konulmalıdır.

Aile kurumu, kendisinin oluşumuna dayanak teşkil eden maddi koşullara bağlıdır, bu yüzden aile yapısındaki değişimler mevcut siyasi ve iktisadi sistem tarafından belirlenir.[735] Sanayi devriminin sonucu olarak ortaya çıkan modern, tek eşli, ataerkil aile yalnızca doğal insani ihtiyaçların karşılandığı, sevgi paylaşımının hâkim olduğu bir kurum değildir. Aynı zamanda iktidar ilişkilerinin ve şiddetin olduğu bir kurumdur.[736] Ataerkil iktidarın kadın cinselliğini denetlemek için kullandığı araçlardan biridir. Eduardo Galeaano'nun belirttiği gibi aile geleneğine hâkim olan kültür, erkek egemenliğini güvence altına almak için kadınları aşağılar ve çocuklara yalan söylemeyi öğretir.[737]

Devletin en küçük otorite birimi ailedir. Aile kurumu aracılığıyla devlet iktidarı toplumun kılcal damarlarına kadar uzanır. Dolayısıyla bir anarşistin aileye ve kadına bakışının egemen yaklaşımdan farklı olmak zorundadır. Ancak öyle olmamış, her türlü baskıyı, toplumsal ayrıcalıkları reddeden 19. yüzyıl anarşistleri devrimci faaliyetlerini,

---

[734] Arendt, 2018, s.64
[735] Adnan Cihangir, "Aile", (Ed. Fikret Başkaya), 2005, s.23
[736] Serpil Sancar, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.197
[737] Fatmagül Berktay, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.38

'özel' hayatlarından ayrı görmüş, kendileriyle birlikte hareket eden kadın yoldaşlarını eşit görmekte güçlük çekmiştir.[738] Örneğin, anarşizmin İspanya pratiğinde anarko-sendikalist örgüt CNT resmi olarak cinsiyet eşitliğini taahhüt etmesine rağmen pratikte eşitlik doğrultusunda adım atamamıştır.[739] Anarşizmin İspanya pratiğinde kadınların rolü değişmemiş,[740] anarşist kadınlar kendi örgütlenmelerini oluşturmuşlardır.[741]

3.6.1. Klasik Anarşizmde Cinsel Siyaset

Anarşistler arasında cinsel eşitlik ve aile konusunda en tutucu olan Proudhon'dur. Aileyi toplumun temeli olarak kabul eden Proudhon'a göre kadın ya evlenip eş ve anne olur ya da bir fahişe[742] olur. Kadınların derdi öteden beri hep evinin kadını olarak kocasına hizmet etmektir. Kadınlar topluma evlilik aracılığıyla girerler.[743]

---

[738] Sharif Gemie, *Anarchism and Feminism: a historical survey*, Woman's History Review, 1996, 5:3, s.426

[739] Martha A. Ackelsberg, *Free Woman of Spain: Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Woman*, AK Press, Oakland, 2005, s.46

[740] Peggy Kornegger, "Anarchism: The Feminist Connection", *Quiet Rumours: An Anarcha-Feminist Reader*, (Ed. Dark Star), AK Press, Oakland, 2012, s.30. İspanya İç Savaşının en ünlü anarşistlerinden B. Durruitti'nin eşi İspanyol anarşistlerinin kadının özgürleşmesi konusunu hiçbir zaman umursamadığını belirtir. Bu fikri doğrulayan bir başka kadın İspanyol anarşisti, anarşistlerin her türlü tahakkümden kurtulma isteği ile ataerkil tutumları arasındaki çelişkiyi eleştirir ve şu değerlendirmeyi yapar: "Dürüst ve namusluysalar anarşist değillerdir, anarşistseler dürüst ve namuslu değillerdir." Cantzen, 2015, s.188

[741] Ackelsberg, 2005, s.46

[742] İnsan hakları aktivistleri 'fahişe' sözcüğünü kirliliği çağrıştırdığı için kullanmak istememekte yerine 'seks işçisi'ni önermektedir. Bir görüş, fahişeliği bir meslek olarak kabul edip diğer sömürü biçimlerinden ayrı değerlendirmektedir. Bize göre de para karşılığı cinsel ilişkiye girmek ahlaka aykırı olarak değerlendirilemez. Kapitalizmde zaten halkın çoğunluğu sevmediği işlerde çalışmak zorunda kalmakta, emeğini, zamanını, kişiliğini yöneticilere ve patronlara satarak geçinmektedir. İstemediği işleri para kazanmak için yapan yalnızca fahişeler değildir. Bu yüzden asıl ahlaksızlık sömürünün ve yönetimin kendisindedir, sömürüye konu olan organın vajina ya da penis olması ahlaksızlığın derecesini arttırmaz. 'Fahişe' sözcüğünü kullanmaktan çekinmiyoruz, çünkü fahişe daha tüy ürperticidir, daha dikkat çekicidir. Toplumun zihninde ve dilinde ücret karşılığında cinsel ilişkiye girmek fahişelik olarak yer etmiştir. Fahişeliğin aynı zamanda pejoratif bir içerikle yüklenmiş olması ataerkil toplumun iki yüzlü ahlak anlayışından kaynaklanır, suç 'fahişe' kelimesinde değildir. Ataerkil iktidarla mücadele etmenin yolu fahişe sözcüğünü seks işçisiyle değiştirmekten geçmez. Sözcükleri kibarlaştırmaya çalışmanın en başta eleştirdiğimiz ahlakçılığı yeniden üretmek anlamına geleceğini düşünüyoruz. Nasıl ki kadın sığınma evlerine düzen kendi işlediği suçları perdelemek için sözde kibarlık adına 'kadın konuk evi' dedirtiyorsa, fahişeyi de erdem yönünden aşağıladığı için seks işçisi dememizi istemektedir. Ayrıca seks işçisi son derece yapay ve zorlama bir ifadedir.

[743] Proudhon'un kadınlara bakışı Dejacque'nin tepkisini çekmiştir: "Erkeğin söz konusu olduğu yerde erkekçe ve her zaman hazır ve nazır olan zekanız, söz konusu kadın(lar) olunca adeta iğdişleşiyor...Ya kendinize anarşist demeyin ya da sonuna kadar anarşist kalın." *İkinci Cins* isimli eseriyle ikinci dalga feminizmin öncülerinden biri olan Simone De Beauvoir da Proudhon'un sosyalizm ile kadın mücadelesi arasındaki bağı kopardığını yazar. Cantzen, 2015, s.189-190

Proudhon kadının aileden bağımsız bir varlığı olabileceğini düşünememektedir. Onu aile içerisine hapsederek erkek alanı olarak gördüğü siyasetin dışına itmiştir. Çoğu liberal düşünürün örtülü bir boşluk bıraktığı konuda ataerkil fikirlerini açıkça ifade eden Proudhon bu yönüyle anarşist hareketin Hobbes'una benzetilmiştir.[744] Bakunin ise kadının erkekten farklı olduğunu ama aşağı olmadığını düşünmektedir. O, kadının erkekle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuş, erkeğin kadın ve çocuk üzerindeki iktidarına dayanan ailenin feshini istemiştir.[745]

Anarşist bir bakış açısıyla yaklaşırsak, bir baskı unsuru olan evlilik aracılığıyla kurulup sürdürülen aile düzeni cinsel çeşitliliği boğmakta, özgür bir toplumun önünde engel oluşturmaktadır. Proudhon'un iktidar çözümlemesinde yazdığı gibi, iktidarın ahlakı olan kayıt altına alınmak, denetlenmek ve klasörlere sıkıştırılmak[746] evliliğin de mantığıdır. Evlilik; oy kullanmak, vergi vermek ve askere gitmek gibi mevcut ilişkiler sistemini besler. Bu yolla kurulan aile düzeni toplumsal normların içselleştirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması bakımından elverişli bir modeldir. Bir üst yapı kurumu olarak devlet, yaslandığı egemen sınıfın ideolojisini aile kurumu aracılığıyla üretir.[747] Anayasada topluma temel olarak alınan aile kurumu devlet tarafından konut politikası, vergi indirimi ve sosyal güvenlik sistemi gibi ekonomik teşviklerle korunur ve desteklenir. Tam da bu nedenle, anarşistler, devletin bir birlikteliği teşvik etmesini veya engellemesini ahlaki seçim özgürlüğüne müdahale olarak gördükleri için evliliği sıkı bir şekilde eleştirmişlerdir. William Godwin'e göre, "evlilik sözleşmelerin ve mülkiyetlerin en kötüsüdür."[748] "Bütün tekellerin en iğrenci"[749] olan evliliğin ortadan

---

[744] Gemie, 1996, s.423
[745] *Anarchism: A Documentary History of Libertarian Ideas, Volume One: From Anarchy to Anarchism (300C to 1939)*, (Ed. Robert Graham), Quebec: Black Rose Books, 2005, s.236-238
[746] Gönül, 2008, s.47
[747] Louis Althusser, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İthaki Yayınları, (Çev. Alp Tümertekin), İstanbul, 2016, s.50
[748] Arvon, 2014, s.33
[749] Marshall, 2019, s.289, 301

kalkması bir kötülük meydana getirmeyecektir,[750] cinsel bir ilişki için olağan arkadaşlığın dışında başka bir form gerekmez.[751]

Kropotkin de anarşist ilkelerin doğal sonucu olarak evliliği ve çekirdek aileyi reddetmiştir. Yerine devlet veya dinsel otorite tarafından düzenlenmeyen, *özgür aşk* olarak adlandırılan serbest birliktelikleri önermiştir.[752] Ancak aileye karşı çıkışındaki radikalliğini kadının özgürleşmesi meselesine taşıyamamıştır. Kropotkin, bir feminist değildir.[753] Evliliğe karşı çıkmıştır ancak hiçbir zaman özgür aşk kavramını kullanmamıştır.[754] Modern devletin doğuşundan önceki Orta Çağ kentlerini anarşinin en olumlu örnekleri olarak ele alırken bu kentlerde kadının karar alma mekanizmalarında yer almadığı gerçeğini umursamaz. Her fırsatta yasalara karşı toplumcu gelenekleri yüceltir ama bu geleneklerin cinsel eşitsizlik ürettiğini görmek istemez. Karşılıklı yardımlaşma kitabında verdiği örneklerde kadınlar yoktur. 'Kadın işleri' hep iş birliği ve yardımlaşmayla karakterize edilmesine karşın, Kropotkin, karşılıklı yardımlaşmada kadınların topluluğu ayakta tutan dayanışma yöntemlerini değil, erkeklerin dünyasını anlatmaktadır. Yoldaşı Emma Goldman onu devrimde kadınların rolünü göz ardı ettiği gerekçesiyle sıklıkla uyarmıştır.[755] Kropotkin, komünist topluma dair yaptığı somutlamada da beden ve cinselliğe dair konuları atlamış, cinsel eşitsizliği kadınların erkeklerle olan ilişkisini değil, ekonomiyle olan ilişkisini göz önüne alarak tartışmıştır. Kropotkin'e göre şimdiden cinsel eşitlik ve özgürlük konusunda fazla vakit harcamaya gerek yoktur. Zorunlu çalışmanın olmadığı

---

[750] Marshall, 2019, s.301

[751] Charles Kegan Paul, *William Godwin: His Friends and Contemporaries*, Henry S. King&Co., London, 1876, 113-114 Godwin, evlilikle ilgili görüşlerine rağmen feminist felsefenin kurucularından Marry Wollstonecraft ile evlenir. Marhsall, 2019, s.289

[752] Ackelsberg, 2005, s.51-52

[753] Laughlin, 2018, s.58

[754] Kinna, 2016, s.69

[755] Laughlin, 2018, s.58

özgür bir ortamda kadın-erkek ilişkileri sandığımızdan daha eşitlikçi olabilir.[756] Cinselliğe fazla kafa yormak ahlaki değerleri zedeleyebilir, sapıklığa yol açabilir. Bu bağlamda Kropotkin, Goldman'ın yazılarını yayımladığı Mother Earth dergisini cinsel konuları fazla işlediği için eleştirmiştir. Bu konuyu Goldman ile tartıştıklarında, 30'undaki Goldman'ın 57'sindeki Kropotkin'e, "cinsellik sizin yaşınızdaki biri için önemli olmayabilir ama şu anda binlerce hatta milyonlarca genç için çok önemli bir mesele"[757] diyerek yanıt verdiği bilinmektedir.

Özgür aşk hareketi değindiğimiz gibi, bir kimsenin bir veya daha çok partnerle bir araya gelip ayrıldığı ve birliktelikte geniş bir serbestiye sahip olduğu ilişkileri savunur. Çağımız anarşistlerinden Alex Comfort'un haklı olarak eklediği gibi, 'özgür aşk', iki koşul altında 'özgür aşk' adını hak eder. Taraflardan biri diğerinin duygularını istismar etmemeli ve istenmeyen bir bebeğin doğumuna sebep olunmamalıdır. Yazar, bir anarşistin nasıl emirler dikte edebileceği sorusuna karşılık olarak, anarşist olmanın hiçbir ahlaki ilke, değer tanımamak değil, şahsi sorumluluklarla ilgili standartları yükseltmek olduğunu söyler.[758] Uyuşmazlıkların meydana gelmesi durumunda partnerler kendi koşulları ve ihtiyaçlarına göre çözümü bizzat kendileri üreteceklerdir. Anarşistler için sadece insanın emeğin, fikirlerin değil, aşkın ve arzunun da aile kurumunun boyunduruğundan kurtulması gerekir.

3.6.2. Kropotkin'de Evlilik ve Aile

Kropotkin'in evliliğe karşı olduğu Kraliyet Coğrafya Topluluğu sekreteri J. S. Keltie'ye yazdığı mektuptan açıkça anlaşılmaktadır. Kropotkin'in çağdaşı Elisa

---

[756] Avrich, 2012, s.120

[757] Jason Wehling, "Anarchy in Interpretation: The Life of Emma Goldman", *Feminist Interpretations of Emma Goldman*, (Ed. Penny A. Weiss and Loreta Kensinger), The Pennsylvania University Press, Pennsylvania, 2007, s.30

[758] Ward, 2000, s.90-91

Reclus[759] oldukça erken bir tarihte 'özgür aşk' savunucusu olarak cinsel-romantik birlikteliklerin iktidarlar tarafından dinsel veya resmi görevliler aracılığıyla düzenlenmesini reddetmiştir. Dönemin işçi sınıfı mensupları da evlenmeden birlikte yaşıyordu ancak bu onların ruhbaniyet karşıtlığından veya evliliğin hukuken tanınmasını sağlayacak maddi olanaklardan yoksun olmasından kaynaklanıyordu. Ancak Reclus'nün özgür aşk savunuculuğu cinselliği denetim altına almak isteyen kilise ve devlete karşı politik bir tavır alıştı. Bu nedenle Reclus ve ailesi "kişisel olanın siyasal" olduğu düşüncesiyle sade ve basit evlilik törenleri düzenleyerek arkadaşlarını ve ailelerini çağırmış, birlikteliklerini kamuya açmışlardır. Resmi veya dini bir görevlinin yer almadığı bu 'evlilik' töreni bireyin duygusal ve romantik hislerini geleneksel kurumların otoritesinden kurtarmayı amaçlıyordu. Reclus 'özgür aşk' kavramını yalnızca yazılarıyla savunmamış, 'özgür aşkı' bizzat yaşayarak hayatına bu doğrultuda yön vermiştir. İlk serbest birlik töreni Reclus ile Fanny L'Herminez arasında 1870 yılında yapılmıştır. Reclus'nün iki kızı da erkek arkadaşlarıyla olan ilişkilerini sade bir törenle kutlayarak serbest bir şekilde 'evlenmiştir.' Bu tören Paris'in muhafazakâr basını tarafından tepki ile karşılanmışsa da baba Reclus serbest birlikteliği savunan yazılar yayınlayarak kızlarına destek olmuştur. Reclus'nün kızlarının devletin ve kilisenin 'koruyuculuğunu' reddederek evlenmeleri üzerine coğrafyacı J.S. Keltie Kropotkin'e gönderdiği mektupta Reclus'nün iki kızını hiçbir yasal bağ olmadan iki adama verdiğini duyunca çok şaşırdığını yazmıştır. Kropotkin cevabında 'verme' sözcüğüne karşılık olarak kızların babasının kişisel malı olmadığını, onların özgür

---

759 Fransız coğrafyacı Elisa Reclus aynı zamanda ekolojik anarşistler arasında yer alır. Hem sağlığın korunması hem de ahlaki gerekçelerle çıplaklığı yüceltrek nudizmin erken dönem öncülerinden biri olmuştur. Reclus'ye göre giyinme takıntısı ve modanın dayatmaları sonucu vücudun doğal güzelliği yıkıma uğramaktadır. Kıyafetler mikrop biriktirir ve vücudun havaya ve ışığa doğrudan temas etmesini engeller, çiftleri birbirinden soğutur, deriyi soldurur. Çıplaklık sayesinde terleme gecikmeyecek, deri daha sıkı ve kıvrak olacaktır. *Elisa Reclus, Anarchy, Geography, Modernity: Radical Social Thought of Elisa Reclus*, (Ed. John P Clark, Camille Martin), Lexinton Books, 2004, s.107

iradeye sahip olduğunu vurgulamıştır. Kropotkin'e göre, Reclus'nün kızları bir evliliğin mutluluğunun belediye memurunun onayına bağlı olmadığını anlayacak kadar entelektüel kızlardır. Memurun onayı eşlerin birbirleri için doğru kişiler olduğu anlamına gelmez. Hatta tam tersi geçerlidir. Fahişelik ilişkisi hiçbir yerde olmadığı kadar evliliklerde yaşanır. 'Evlilik' devleti ya da kiliseyi ilgilendirmeyen özel bir ilişkidir. Memurların ve papazların müdahalesi birlikteliğin kutsiyetine zarar verir. Sonuç olarak, Kropotkin, geleceğin toplumunda yasal evliliğin yerini kayıtsız, serbest birlikteliklerin almasını istemektedir.[760]

3.6.3. Kropotkin'de Kadın Emeği ve Kadının Kurtuluşu

Kropotkin'in doğrudan erkek sorununa odaklanmış bir çalışması yoktur. Çalışmalarında cinsiyetten çok sınıf ve devlete ağırlık vermiş, devletin ve kapitalizmin ataerkil sistemle olan ittifakını incelememiştir. Ancak cinsel eşitsizliğe karşı tamamen suskun değildir. Ataerkinin maddi temeli oluşturan erkeklerin kadınların emek güçleri üzerindeki denetiminin farkındadır. Kadının ev işlerinin ağır yükü altında ezildiğini görür ve kadın sorununu ev işleri ve çocuk bakımı gibi "kadına özel ezilme durumu"[761] bağlamında ele alır. Cinsler arasında yaratılan hiyerarşi ve karşıtlık "karşılıksız ev emeği" ekseninde vurgulamıştır.

Kropotkin, kadının ev içerisinde uzun saatler harcamasına rağmen sarf ettiği emeğin hiç hesaba katılmadığını söyler.[762] Ona göre, insanlığın kurtuluşunu düşleyen

---

[760] Federico FERRETTI, *Anarchist geographers and feminism in late 19th century France: the contributions of Elisée and Elie Reclus*, Historical Geography, 2016, Cilt: 44, s.18-21

[761] Friederika Kamann, "Feminizmin radikalleşmesi olarak anarko-feminizm", *Anarşizmin Bugünü*, Der. Hans-Jürgen Degen, (Çev. Neşe Ozan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.104

[762] Sanayi devrimiyle kadının piyasada işgücü haline gelmesi hem ataerkil ilişkileri dönüştürmüştü hem de rekabet unsuru olarak erkeklerin ücretlerinin düşmesine sebep olmuştu. Bu nedenle erkek işçiler kadınların ücretli işe girmesine karşı çıktılar ve ilk dönem sendikalar da kadınları sendikadan dışlamıştı. Sanayi öncesi dönemde de kadınlar tarımsal işlerde veya aile zenaatinde çalışarak ailenin geçimine büyük katkı sağlıyordu. Kadınlar için ücretli emeğin başlangıcı ile gelen yenilik kadınların kazançlarını kocalarının veya babalarının denetimi dışında elde etmeleridir. HARTMANN, Heidi, "Marksizmle

devrimciler bile ev işlerini erkeklik onurunun altında görüp kadını bu kurtuluşa dahil etmez.[763] Örneğin, kapitalizme karşı en kapsamlı eleştirel kuramı ortaya koyan Marksizm, ayakları yere basan bir devrim teorisine sahip olmasına rağmen kapitalist teoride olduğu gibi ev içinde sarf edilen emeği ekonomi dışında görmektedir.[764]

Kropotkin'e göre, erkekler daima ev işlerini kadının yapmasını beklese de artık kadınlar evinin "yük hayvanı" olmak istememekte, özgürlükten payına düşeni istemektedir. Uzun yıllar evinin aşçılığını, bulaşıkçılığını, hizmetçiliği ve çocukların bakımını üstlenen kadın artık sanatı, edebiyatı, politikayı veya çeşitli eğlenceleri tercih etmekte, ev işlerine teslim olan kadınların sayısı azalmakta, hatta evde çalıştırılacak hizmetçiler güçlükle bulunmaktadır.[765] Bu güçlük her alanda yaygınlaşan makineleşme ile aşılabilir. Makinelerin yardımıyla yemek, çamaşır ve bulaşık gibi işler daha kısa sürede ve iyi bir şekilde yapılabilir. Küçük yer kaplayan makinelerin eve girişiyle kadın da sosyal yaşama rahatça katılabilecektir. Ancak "ev işlerinden kurtuluş"[766] yalnızca küçük makinelerin evlere girmesiyle gerçekleşmeyecektir, bunun için her evde ayrı ayrı yapılan işlerin yalıtılmışlıktan sıyrılması, ortaklaştırılması gerekmektedir. Bir merkezden yakılan tek bir ateşle tüm bir mahalleyi ısıtmak, yüzlerce ayrı ocak yakılması yerine tek bir ocakta çok sayıda kişiye yemek pişirmek mümkündür. Yemeğin ortak mutfakta pişirilmesi ile binlerce kadın özel olarak yemek yapmaktan kurtulacaktır. Kadınlar ocağın temizlenmesi ve yakılmasının büyük zaman aldığını iyi bilmektedir ama makinelerin yardımıyla yapılacak tek iş düğmeye basmak olacaktır.[767]

Feminizmin Mutsuz Evliliği", (Çev. Gülşad Aygen), *Kadının Görünmeyen Emeği*, (Haz. G. A. Savran, N. T. Demiryontan), Yordam Yayınları, İstanbul, 2012, s.181-182 ve 32.dipnot

[763] Kropotkin, 2015, s.124

[764] Betül Urhan, "Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet", *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, (Haz. Feryal Saygılıgil), Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, s.128

[765] Kropotkin, 2015c, s.121; Pyotr A. Kropotkin, Conquest of Bread, New York Vanguard Press, 2007, s.66

[766] Kropotkin, 2007, s.67

[767] Kropotkin 2015, s.123

Kropotkin'in geleceğin toplumunda insanların yemeğini ortak komün yemekhanelerinde yemesini şart koştuğu düşünülmemelidir.[768] Ona göre insan evinde, kendi mutfağında, kendi çocuğuyla birlikte olabilir. Ancak çok sayıda kişiye yetecek güçlü bir mutfak binlerce kadını bir akşam yemeği için birkaç saatini harcamak zorunda kalmaktan kurtarır.[769] Tüketimin kolektif temelde organize edildiği bir toplumda bugünün ev işleri daha etkili bir şekilde yapılacaktır.[770] Kropotkin, erkeklerin ev işlerini erkeklik onuruna aykırı gördüğü için yapmadığını söylerken eşit paylaşımdan yana görünür ancak erkekleri evlerinin işlerini yapmaya çağırmaz.[771]

O mevcut toplumumuzda kadınların aile içerisinde harcadığı emeğin bir hiç durumuna düşürüldüğünü söylerken 20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana kadınların tabiiyeti ile ilgili bir analiz kategorisi olarak ele alınan "karşılıksız ev emeği"ni ifade etmiştir. Karşılıksız olduğu için görünmeyen bu emek, kadının ev işlerinde ve çocuk-hasta-yaşlı bakımı gibi işlerde harcadığı emektir. Bu emeğin hesaba katılmamasının nedeni emeğin 18. yüzyılda üretici emek olarak kavramsallaştırılmasıdır. Üretici emek, *değişim değeri* yaratan, mübadele edilen nesnelere uygulanan nesneleşmiş emektir. Emek ile eklenen değer, değiş tokuş edilebilir nesnelere uygulandığı için belirlenebilir ve görünür olmaktadır. Dolayısıyla kadın emeğinin ekonomi dışı görülmesinin nedeni piyasada değiş tokuş edilen nesnelere dönük olmayan yalnızca *kullanım değeri* yaratan bir emek olmasıdır. Bir diğer neden de özel alan ideolojisiyle bu emeğin duygusal ilişkilerle örülmüş olmasıdır. Karşılıksız emeğin mesaisinin olmayışı ve sevgi

---

[768] Ya'acov Oved, "The Future Society According to Kropotkin", Cahiers du Monde Russe et Soviétique, vol. 33, 1992, s.313; Kropotkin, 2015c, s.65
[769] Kropotkin, 2015, s.124
[770] Oved, 1992, s.313
[771] Cantzen, 2015, s.165

paylaşımı ile çalışmada geçen sürenin birbirinden ayrılamayışı ev içi emeğin miktarını ölçülemez hale getirir.[772]

Kadının ev içerisinde harcadığı emek, kadınların doğal yatkınlığı ile açıklansa da ev kadınlığı tarihsel bir konumdur. Kapitalizm öncesi toplumlarda aile bir üretim birimi iken kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi ve yaygınlaşmasıyla özel alan ve kamusal alan ayrılığı belirgin hale gelir.[773] Üretim sürecinin gerçekleştiği iş yeri kamusal alan olarak konumlandırılırken aile 'özel alan' olarak kapitalizmin temel tüketim birimini ortaya çıkarır. Modern, kapitalist, ulus devletin en küçük otorite birimini oluşturan bu tek eşli ve ataerkil aile içerisinde cinsiyete dayalı katı iş bölümü insanları cinsel ihtiyaçlarını heteroseksüel olarak karşılamaya zorlar.[774] Şöyle ki 'ataerkil pazarlık'[775] erkeğin dışarıda çalışarak aileyi geçindirmesi, kadının da bunun karşılığı olarak ev işlerini ve çocuk bakımını üstlenmesi ile birlikte 'namus' adına cinsel özgürlüğünden feragati üzerine kuruludur.[776] Ev işleri, çocuğun bakımı gibi işler piyasadan satın alındığında bir değeri vardır ancak evli kadın tarafından aile içerisinde üretildiğinde bir değer taşımaz.[777] Hatta kadın ücretli bir işte çalışsa dahi hane içi işleri yapmaya devam etmek zorundadır.[778] Erkek egemen sistem elindeki aile, eğitim, dini yapılar ve medya gibi araçlarla hane içi işleri ve çocuğun bakımını 'yuvayı yapan dişi

---

[772] "Önsöz", *Kadının Görünmeyen Emeği*, (Haz. Gülnur Acar Savran, Nesrin Tuna Demiryontan), Yordam Kitap, İstanbul, 2012, s.15

[773] Aksu Bora, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.66-69

[774] Yaygın bir kültürel örüntü olarak ev, dışarının çatışmalı ve kirli ortamından ayrı masum ve temiz bir yer olarak resmedilir. İşe giden erkek, kadını ve çocuğu bu temiz ve masum yerde bırakır. Bu bağlamda ev ve ev işleri kadınlıkla; işyeri ve oradaki üretim faaliyetinin erkeklikle ilişkilendirilmesi cinsel farkı inşa ederek cinsiyete dayalı iktidar ilişkilerinin kurulmasına sebep olur. Bora, 2010, s.63

[775] Deniz Kandiyoti tarafından geliştirilen 'ataerkil pazarlık' kavramı ataerkinin aldığı görünüm biçimlerini, kadınların ataerkil düzenden çıkar sağlayarak konumlarını güçlendirme stratejilerini ifade eder. Bora, 2010, s.100

[776] Bora, 2010, s.100

[777] Nadide KARNIKER, "Aile ve Evlilik", *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011, s.133

[778] KARNIKER, 2011, s.134; Oktay Uygun, *Hukuk Teorileri*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017, s.165

kuş' ve 'kutsal annelik' mitlerine yaslanarak kadına, kadınlık görevi olarak öğretir. Kadın emeği gündelik maddi yaşamın tamamına yaygın olsa bile görünmez. Bu nedenle kadın, ataerkil ve kapitalist düzende koca ve patron olmak üzere "iki efendiye hizmet" etmek zorunda kalır.[779]

Kropotkin de yaklaşık yüzyıl önce "kadının kurtuluşu ona üniversitenin, meclisin, ya da mahkeme kapılarının açılmasından geçmez" diyerek aynı noktayı vurgulamıştır. Evden kurtulup kamusal yaşamda yer alan kadının ev işlerini bir başka kadına yaptırdığını görmektedir. O kadının kendisini "eve zincirleyen" işlerden kurtarması, toplumsal hayata katılacak vakti bulabilmesinden yanadır. Ancak Kropotkin kadın için yaratılacak olan vaktin çocukların bakımına olanak sağlayacak bir şekilde ayarlanmasından yana olduğunu gizlemez.[780]

Kadının görünmeyen emeği kapitalist üretim ilişkilerinin sürekliliğinin sağlanması için gereklidir. Çünkü hane içerisinde kadının karşılıksız yaptığı işler erkek eşin ertesi gün yeniden işe gidip çalışabilmesinin maddi zeminini oluşturur. Başka bir deyişle, kadının yemek-çamaşır-bulaşık gibi ev işlerini yapması, çocuğa bakması ve dışarıdan satın alınabilecek ürünleri evde daha ucuza üretmesi, kocasına duygusal ve

[779] Hartmann, 2012, s.182
[780] Kropotkin, 2007, s.67

cinsel açıdan[781] destek olması emeğin *yeniden üretim* faaliyetidir.[782] Bu sayede erkek eş ertesi gün yeniden işe gidip çalışabilecek konuma gelebilmektedir. Üretim araçlarının sahibi olan kapitalist de işçiye ücretini öderken bu işlerin bedava görüldüğünü bildiği için daha az ücret ödemektedir. Piyasaya çıkan kadının esnek işlerde düşük ücretlerle çalıştırılmasının nedeni de öncelikli olarak hane içi işlerle yüklenmiş olmasıdır.[783]

Kropotkin'e göre devrim bir bütün olarak anlaşılmalı ve hayatın tamamını kapsamalıdır. Özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi hoş sözler ev içi köleliğe dokunmadığı takdirde devrim gerçekleşmiş olmayacaktır. İnsanlığın "ev içi köleliğe mahkûm bırakılan yarısı öteki yarısına isyan edecektir."[784] Kropotkin, kadının sıkıcı ev işlerinden kurtulduğu ve toplumsal yaşama katılabilecek zamanı bulduğu bir dünyanın gerçekleşmeye başladığını ve yakında gerçekleşeceğini ileri sürer. Ancak bugünün perspektifinden bakıldığında cinsel siyaset açısından Kropotkin'in düşüncesinin o

---

[781] Cinsel ilişkinin görünmeyen emek kavramı içerisinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği tartışmalıdır. Bizim savunduğumuz görüşe göre, kadınların kendilerinin de ilişkiye girmek istemeleri bunun bir 'iş' olarak görülmesini engellemez. Nasıl ki çalışma hayatında yaptığımız işi sevmek ve ondan keyif almak o işin ücretlendirilmesinin önünde bir engel değilse, ev içerisinde cinselliğin iş olarak görülmeyip 'doğal' kadınlık vazifesi olarak görülmesi de problemlidir. Çünkü evlilik cinsel ilişkiyi 'meşrulaştıran' bir sözleşmedir. Çok yakın zamana kadar evli kadının bazı 'meşru' vazifelerle yükleneceği görüşü hukuk aracılığıyla dayatılan dinsel referanslarla da beslenen bir politikaydı. Son iki yüz yılda sözde aşka dayanan modern aile modeli cinsel ilişkiyi kadının görevi olmaktan çıkarıp karşılıklı doyum olarak sunmaya çalışmaktadır. Ancak standartlaştırılmış 'kadınsı' çekiciliğe sahip olmak halen kadının bir görevi olarak görülmektedir. Erkek eşin 'sadakatsizliği' kadının fiziksel olarak çekici olmamasına bağlanabilmekte, yaşlanma ve doğumun etkisiyle meydana gelen değişimler 'kadının kendini salması' ile açıklanabilmektedir. Ayşe Devrim Başterzi; Ayşe Gül Yılgör, "Kadının Görünmeyen Emeği: Görünmeyen Emeğin Görünürlüğü Üzerine Bir Tartışma", *Kadınların Yaşamı ve Ruh Sağlığı*, (Ed. Şahika Yüksel, Leyla Gülseren, Ayşe Devrim Başterzi), TPD Yayınları, Ankara, 2013, s.531-544

[782] Savran, 2012, s.15

[783] Kadının aile içerisindeki ikincil konumu yalnız cinsiyete dayalı iktidar ilişkileriyle açıklanamaz, çünkü kadının ev içi köleliği erkek hakimiyetinin yansıması olmakla birlikte de son kertede sermaye sınıfının hakimiyetidir. Mackinon'a göre, egemen sınıf, erkek işçiye kadın emeği aracılığıyla yeniden üretim olanağı sağlarken, cinsel bir egemenlik tesis eder. Erkeğin ekonomik iktidarsızlığı cinsel iktidarı ile dengelenir. Bu sayede erkekler uysallaşarak piyasadaki sömürüyü daha kolay kabullenirler. Catharine A. MacKinnon, *Toward a Feminist Theory of State*, Harward University Press, 1989, s.66-67

[784] Kropotkin, 2007, s.67

kadar da devrimci olduğu söylenemez. Ona göre, komün içi hizmetler, mutfağın büyümesi ve eve makinelerin girmesi kadını ev işlerinden kurtarmaya yetecektir.[785]

Bir yazar, orta ve üst sınıf kadınları hariç tutmak üzere, teknolojik gelişmelerin ev işini hafiflettiği fikrine kuşkuyla yaklaşılması gerektiğini kaydeder. Kropotkin'in yaşadığı 20. yüzyılın başından bugüne çocuk sayısının azalması, evlere elektrikli aletlerin girmesi bazı işleri hafifletse de yeni işler yaratmaktadır. Çamaşır-bulaşık makinesi, fırın gibi mutfak araçları kirletilen bulaşık sayısını arttırmakta, makinenin temizliğini zorunlu kılmakta, kıyafetler de daha sık yıkanıp ütülenmektedir. Kapitalizmin dönüştürdüğü anne-çocuk ilişkileri, hijyenle dair sosyal statü belirleyen yeni standartlar yeni 'ihtiyaçlar' yaratmakta ve kadınların işini karmaşıklaştırmaktadır.[786]

Bizim de katıldığımız görüşe göre, devrimci dönüşüm süreci özel alandaki iktidar ilişkilerine ve cinsiyete dayalı iş bölümüne uzanmazsa bu ataerkil bir yarı anarşizm olur. Kadına özgü ya da kadın alanı olduğu düşünülen ev işleri her iki cinsin de görev alanıdır.[787] Üretim ve tüketim alanının birleşmesiyle birlikte ev ve iş ayrılığı sona erecektir. Bugün, düzenin 'iş' olarak adlandırdığı zorunlu çalışma, özgür çalışma ve üretime; tüketim de özgür paylaşıma dönüştüğünde 'kadın işleri' topluluğun tüm üyelerinin ortak işleri olarak birlikte yapılacaktır. Anarşizmin iradeci yönü, değişim için 'nesnel koşulları' beklemek yerine hemen bugünden eyleme girişmekten yanadır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kropotkin birey ile toplum arasında bir gerilim olduğunu kabul etmekte ve bu gerilimin devlet, din, hukuk ve kapitalizm gibi cebri unsurların çözülmesiyle ortadan

[785] Marshall, 2019, s.464-465
[786] Urhan, 2016, s.126
[787] Kamann, 1999, s.104

kalkacağını düşünmektedir. Dayandığı temel, insanın evrimsel olarak kazandığı karşılıklı yardımlaşma içgüdüsüdür. İnsanın sosyalliği doğal olduğuna göre, insanı, yasalarla, suç ve ceza düşüncesiyle bastırmaya gerek yoktur. Herkesin toplumsal konumundan tatmin olduğu barış ve uyum ortamını yaratmak mümkündür, çünkü en başta insanın doğasının temel karakteri özgeciliği ve barışı dayatmaktadır, yeter ki toplumsal koşullar insanın kendi çıkarının topluluğun çıkarıyla ortak olduğunu görebileceği yönde değişsin.

Kropotkin'in, karmaşık insan davranışlarını insan öncesi dönemden gelen genetik ögelerle açıklaması kuşku doğuran niteliktedir. Şenel'e göre, insanın biyolojik evrimiyle kazandığı bazı alışkanlıkların insan davranışlarını ve güdülerini şekillendirdiği kesin olsa da[788] insan, hayvanlar içerisinde toplumsal ve kültürel evrimini gerçekleştirmiş tek türdür. İnsan, alet yapma becerisine sahip olduğu için kendi üretken gücünü, emeğini de verimli bir şekilde kullanabilmektedir.[789] İnsan türünün (homo sapiens) ilk temsilcileriyle bugünkü insanların biyolojik yapıları arasında pek bir fark yoktur ancak günümüzden yaklaşık bir milyon yıl önceki insan; düşünce biçimiyle, yaşayışıyla, geçim tarzıyla bugünkü insandan oldukça farklıdır. Bu durum insanlığın geliştirdiği düşüncelerin ve ilişki biçimlerinin biyolojik evrimin ürünü olmaktan ziyade toplumsal-kültürel evrimin ürünü olduğuna işarettir. İnsanlık tarihi, insanın toplumsal ve kültürel evrimiyle başlamıştır. İnsanın kültürel evrimi, biyolojik evriminden çok daha hızlı ilerlemektedir. Yalnızca biyolojik evrim toplumsal evrime yön vermemekte, insanın toplumsal evrimi de biyolojik evrimini etkilemektedir.[790] Dolayısıyla insan genetiğinin edilgen nesnesi değildir. Kropotkin, Sosyal

---

[788] Alaeddin Şenel, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal ve Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982, s.36

[789] Şenel, 2006, s.109

[790] Şenel, 2006, s.110-111; Şenel, 1982, s.38-39

Darwinistlerin insandaki rekabetçi-bencil eğilimleri bilimsellik kisvesiyle meşrulaştırma girişimlerine karşı çıkmıştır. Ancak kendisi de insanın özgecil-yardımsever olduğunu biyolojik evrime dayanarak gerekçelendirmiştir. Kropotkin'in de insana değişmeyen birtakım özellikler atfetmesi bilimsellik iddiası taşımaktadır.[791]

İnsan, bilinç sahibi bir varlık olarak genlerinin etkisi altında hareket eden sıradan bir organizma olarak değerlendirilemez. Bu nedenle, biyolojinin konusu olduğu kadar çeşitli sosyal bilimlerin de konusudur. Dahası, insanın genlerine bir bilinç atfetmek, insanı toplumsal ve siyasal bir varlık yapan ayırt edici karakterini inkâra kapı aralamaktadır. Kropotkin de toplumsal koşulların insanın davranışlarına etkilerini göz önüne alır ancak "doğal yetenek ile sosyal çevre arasındaki ilişki üzerine" yeterince eğilmez.[792] Böylece, tarihsel ve toplumsal olarak kurulmuş ve sınıfsal çıkarlarla yakından ilişkili olan davranışları mutlaklaştırıp insanın özü haline getirir. Bu onun düşüncesinin zayıf yönünü oluşturmaktadır.[793] İnsanlar; evrimsel olarak karşılıklı yardımlaşma içgüdüsü taşıdığı için mi yardımlaşmaktalar, yoksa özgecil-vicdanlı davranışlar toplumsal olarak kabul gördüğü için mi yerine getirilmektedir? Kropotkin, insan doğasının köklerinde, son kertede tüm insanların çıkarlarının ortak olduğuna yönelik bir duygunun yaşadığına inanmaktadır.

Devlete dair görüşlerine gelirsek, Kropotkin devletin esas itibariyle egemen sınıfın çıkarlarını koruduğunu sık sık tekrarlar. Alt yapının üst yapıyı biçimlendirdiği şeklindeki geleneksel Marksist görüşe bağlı kalır. Bununla beraber Kropotkin'e göre, devlet, üretim ilişkilerinin bir yansıması olmanın dışında kendi işleyiş ve mantığına sahip özerk bir örgüttür. Devlet, sermaye sınıfının baskı aracı olmakla beraber kendi

791 Cantzen, 2015, s.33-34
792 Cantzen, 2015, s.33-34
793 Cantzen, 2015, s.34

personelinin ayrıcalıklarını korumaktadır. Dolayısıyla Kropotkin, Marksizm'in göreli özerkliğinden daha ileri bir özerklik anlayışına sahiptir. Onun devlet iktidarının herhangi bir toplumsal dönüşüm için araç olamayacağını düşünmesi bu özerkliği geniş yorumladığının kanıtıdır. Özetle, Kropotkin için devlet ya egemen sınıfın ya da kendi personelinin çıkarlarını korumakta, toplumun ortak iyiliğine dönük herhangi bir işlevi yerine getirmemektedir. Kropotkin, bu yüzden, okula, hastanelere ve çocuk-yaşlı bakımını üstlenen kurumlara mesafeli yaklaşmıştır. Onun nazarında devlet, iyi bir iş yapıyor gibi göründüğü zaman da bunu zor ve dayatma yoluyla yapmakta, insan ilişkilerini, kalpsiz, ruhsuz ve mekanik bir içeriğe kavuşturmaktadır.[794] Devlet kurumları insanların birbiriyle kuracağı ilişkiyi peşinen 'kurumsal' bir çerçeveye sıkıştırmakta;[795] kayıt, denetim ve gözetim aracılığıyla kişi üzerinde bir kontrol mekanizması kurmaktadır.[796] Kropotkin, yalnızca devletin toplumun kendi içinden çıkan, dayanışmayı sağlayan bazı gelenekleri yasa haline getirerek gereksiz bir iş yaptığını söylemiştir. Devlet, hiçbir olumlu işlev üstlenmiyorsa, tamamen halk çoğunluğunun zararına ise insanların neden devlete itaat ettiği sorulabilir. Kropotkin'in yanıtı din ve eğitim gibi devletin ideolojik aygıtlarının itaati ürettiğidir. Yazdıkları genel olarak göz önüne alındığında verilebilecek tek yanıt budur.

Kropotkin, modern demokrasiyi biçimlendiren erkler ayrılığı ve doğal haklar teorisini de yeterli bulmamaktadır. Eşit yurttaşlık, temel insan hakları ve hukukun üstünlüğü fikrine getirdiği eleştiriler klasik Marksist yaklaşımdan farksızdır. Otoriter sosyalistlerden ayrıldığı temel nokta, devlete hiçbir olumlu bir misyon atfetmemesidir. İnsanların zordan arındırılmış özgür bir toplumda yaşayabilecek olgunlukta olmadığı söylendiğinde Kropotkin ısrarla bunun insan doğasından değil, devletin, mevcut

---

[794] Carter, 1971, s.37
[795] Ward, 2000, s.135-136
[796] Marshall, 2019, s.53-54

toplumsal kurumların doğasından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Genel itibariyle anarşizmin kabullerine göre, eğer insanlar dışarıdan dayatılan tüm kuralları reddedip kendi koydukları kurallara göre yaşamazlarsa hiçbir zaman özgürlüğün gerektirdiği erginliğe eremeyeceklerdir.[797]

Değinilmesi gereken bir diğer husus, siyasi partiler kurmayı, bu partiler aracılığıyla iktidarı ele geçirmeyi ve hatta oy kullanmayı reddeden bir ideolojinin politika dışında kaldığı iddiasıdır. Oysa Kropotkin'in temsil sistemi üzerine yazdığı yazılarda vurguladığı gibi anarşizmin reddettiği siyaset burjuva siyasetidir. Kropotkin'e göre, burjuva siyasetinde fikirler değil, menfaatler yarışmaktadır. İktidardan pay kapma ve/veya zengin olma esasına dayanan mevcut siyaset anlayışı amaçlarına terstir. Bu tavır anti-politiktir ama apolitik değildir. Toplumu bir başka şekilde, sınıfsız, sömürüsüz ve devletsiz bir formda yeniden kuracak bir iddia ve eylem ortaya koymanın bizatihi kendisi politiktir.

Devlet iktidarına dair anarşizmin en zayıf olduğu husus suç ve cezalandırma konusudur. Suçluları kimin cezalandıracağına genellikle verilen ilk cevap geleceğin anarşist toplumunu bugünkü çıkar çatışmalarının olduğu toplumla karıştırmamak gerektiğidir. Kapitalizmin yarattığı maddi ve manevi buhrandan, hiyerarşik ve otoriter ilişkiler yumağından kurtulmuş eşit insanlardan oluşan bir toplumda suç oranlarının bir hayli azalacağı söylenmektedir.[798] Ancak toplumun örgütlenme düzeyi her ne kadar herkesin konumundan tatmin olduğu bir düzeye erişirse erişsin 'suç işlenmesinin'

---

[797] Niyazi Öktem; Ahmet Ulvi Türkbağ, *Felsefe, Sosyoloji. Hukuk ve Devlet*, Der Yayınları, İstanbul, 2017, s.469 Kant da benzer gerekçeyle serflerin özgürlüğe hazır olmadığı fikrini reddetmiştir. Kant'a göre, özgürlüğe erişmeden özgürlüğün gerektirdiği erginliğe erişmek mümkün değildir. Zira insan özgür olmadan kapasitesini özgürce kullanamaz. Bir otoritenin yıkılması başlangıçta bir korku ve endişeye sebebiyet verebilir ancak insan özgürlüğün gerektirdiği akla kendi tercih ve eylemlerinin sorumluluğunu üstlenerek ulaşabilir. Bugün tabiiyet altındaki insanların özgürlüğü reddetme haklarının olduğunu söylemek, "insanı özgür yaratmış Tanrı'nın haklarının bir ihlalidir." Chomsky, 2013, s.113-114

[798] Zileli, 2016, s.56-57

tamamen ihtimal dışı olduğunu iddia etmek zordur. Kasten öldürme gibi bir suç işlendiğinde mağdur yakınları suçluya Kropotkin'in önerdiği gibi iyi davranmak ve hoşça muamele etmek istemeyeceklerdir. Anarşizmin ciddi bir pratiği olmadığı için bu konuda ne yapılacağına ilişkin bir belirsizlik vardır. Birey-toplum ilişkisi, doğal ve kendiliğinden düzen gibi kör noktalar Kropotkin'de de çözülmemiş bir mesele olarak varlığını korumaktadır.

Kropotkin'in komünist toplumla ilgili önerilerine baktığımızda, onun sanayileşmeye dayalı bir ilerleme anlayışının olduğunu söyleyebiliriz. O teknolojinin nötr olduğunu, onu olumlu bir şekilde kullanırsak özgürlüğe ulaşabileceğimizi düşünmektedir. Ancak ağır sanayinin olduğu bir toplumun merkeziyetçilikten ve hiyerarşiden nasıl kurtulacağı belirsizdir. Ayrıca Kropotkin'in eleştirilerini kapitalizmin tarihiyle sınırlı tutması onun zayıf yönünü oluşturmaktadır. 60'lardan sonra çıkan hareketler, sömürünün yalnızca insanla sınırlı olmadığını dile getirmektedir. Çünkü sorun, yalnızca modern devletin varlığı ve üretim araçlarının özel sahipliği değildir. Örneğin, günümüz anarşistlerinden ilkelci Zerzan iktidar ilişkilerinin kökenine inmek için kültürün, sayının ve dilin ortaya çıkmasına kadar geriye gitmekte ve uygarlığı bir bütün olarak sorgulamaktır.[799]

Son olarak eklemek gerekir ki, karşılıklı yardımlaşmada doğal ve evrimci bir etik ortaya koyan Kropotkin, insanı bir tür olarak hayvanın üzerinde görmemesine rağmen, hayvanların insanların zulmü altında oluşuna karşı tek bir söz bile söylememiştir. Kropotkin'in hayvan cesetlerini yemeye karşı hiçbir itirazı yoktur. Hatta o tam tersine halkın 'et' yemesinden yanadır. Eşitliği ve özgürlüğü yalnızca insanlar için talep etmektedir. Ancak, Kropotkin'in yaşadığı dönemde henüz hayvanların bilinç

---

[799] Umut Kara, "Bu Uygarlık Yıkılmalı", *Türkiye'de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme*, (Ed. Barış Soydan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.273-276

sahibi olduğu bilinmediği için bu bir eksiklik olarak görülemez. Hayvanların bilinç sahibi olduğunun açıklığa kavuşması için çeşitli bilim insanlarının 2012 yılında yayımladıkları *Cambridge Deklarasyonu*'nu beklemek gerekmiştir.[800] 2012'den önce de hayvanların sinir sistemlerinin olduğu dolayısıyla acı çekme, hissetme ve bir amaca dönük hareket edebilme yetilerinin olduğu bilinmekteydi. Buna rağmen, halen çiftliklerde ve mezbahalarda hayvan köleliği ve sömürüsü devam etmektedir. Hayvanlar gıda ve giyim sektörü tarafından 'et'i ve derisi için öldürülmekte, sütleri alınmakta, deneylerde kullanılmakta ve sözde eğlence mekanlarında eziyet görmektedir. Tüm hayvan türleri binyıllardır insanların tahakkümü altındadır. İstisnasız herkes için eşitlik ve özgürlük isteyen anarşistler günümüzde etik ve ekolojik gerekçelerle hayvan köleliği ve sömürüsünü sonlandırmak için de mücadele etmektedir.

[800] https://veganlik.org/cambridge-bilinc-deklarasyonu/ (Erişim Tarihi: 13.08.2019); http://fcmconference.org/img/CambridgeDeclarationOnConsciousness.pdf (Erişim Tarihi: 13.08.2019)

KAYNAKÇA

ACKELSBERG Martha A, *Free Woman of Spain: Anarchism and the Struggle for the Emancipation of Woman*, AK Press, 2005

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali, *Kent Devletinden İmparatorluğa*, İmge Yayınevi, Ankara, 2013

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; KÖKER, Levent, *Kral-Devlet ya da Ölümlü Tanrı*, İmge Kitabevi, Ankara, 2004

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali; ZABCI, Filiz; ERGÜN, Reyda, *Kral-Devletten Ulus-Devlete*, İmge Kitapevi, Ankara, 2009

AKGÜL Çiğdem, *Militarizmin Cinsiyetçi Suretleri*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2011

ALTHUSSER Louis, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2016

AL-JABRİ, Mohammed Abed, *Democracy, Human Rights and Law in Islamic Thought*, I.B. Tauris Publishers, 2009

ARENDT, Hannah, *Şiddet Üzerine*, (Çev. Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018

ARİSTOTELES, *Politika*, (Çev. Mete Tunçay), Remzi Kitabevi, Ankara, 1993

ARVON, Henri, *Anarşizm*, (Çev. Ahmet Kotil), İletişim Yayınları, 2014, İstanbul

AVRİCH, Paul, *Anarşist Portreler*, (Çev. Osman Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2012

BAKIR, Kemal, *Pytor A. Kropotkin ve Anarşist Etik*, Felsefelogos Dergisi, 2015/3, Yıl:19, Sayı:58, s.69-82

BAKUNİN, "Bilim ve İktidar Üzerine", *Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi: Anarşiden Anarşizme (MS.300-1939)*, (Ed. Robert Graham), (Çev. Nil Erata, Mustafa Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul, 2007, s.137-141

BAKUNİN, Michail, *Devlet ve Anarşi*, (Çev. Murat Uyurkulak), Öteki Yayınevi, Ankara, 1998

BAKUNİN, Michail, *Tanrı ve Devlet*, (Çev. Sinan Ergün), Öteki Yayınevi, İstanbul, 2016

BALDWİN, Roger N. (Ed.), Kropotkin, "Law and Authority", *Kropotkin's Revolution's Pamphlet*, Vanguard Press, New York, 1970

BALKAYA, Eren, *Mihail Bakunin'de Anti-Otoriteryanizm ve Özgürlük*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2015

BARADAT, Leon P., *Political Ideologies: Their Origins and Impact*, Prentice Hall, Upper Saddle River, 1996

BARCLAY, Harold, *Efendisiz Halklar*, (Çev. Zarife Biliz), Sümer Yayıncılık, İstanbul, 2004

BAŞTERZİ, Ayşe Devrim; YILGÖR, Ayşe Gül, "Kadının Görünmeyen Emeği: Görünmeyen Emeğin Görünürlüğü Üzerine Bir Tartışma", *Kadınların Yaşamı ve Ruh Sağlığı*, (Ed. Şahika Yüksel, Leyla Gülseren, Ayşe Devrim Başterzi), TPD Yayınları, Ankara, 2013, s.531-544

BELLEGARRİGUE, Anselme, *İlk Anarşist Manifesto*, Altıkırkbeş Yayın, (Çev. Barış Taneri), İstanbul, 2016

BENLİSOY Foti, "Anarşizm", *Modern Siyasal İdeolojiler*, (Der. Birsen Örs), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.353-411

BERKMAN, Alexander, *ABC of Anarchism*, Freedom Press, London, 1977

BERKTAY, Fatmagül, *Politikanın Çağrısı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010

BERKTAY, Fatmagül, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015

BEYER, Wolfram, "Marx ve Bakunin aynı cephede mi?: Toplumsal devrimin güncelliği üzerine", *Anarşizmin Bugünü: Tavırlar*, (Der. Hans Jurgen Degen), (Çev. Neşe Ozan), Ayrıntı Yayınları, 1999, s.11-29

BOCUTOĞLU, Ersan, *İktisat Teorisinde Emeğin Öyküsü: Değerin Kaynağı Olan Emekten Marjinal Faydanın Türevi Olan Emeğe Yolculuk*, Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s.128-150

BORA Aksu, *Kadınların Sınıfı: Ücretli Ev Emeği ve Kadın Öznelliğinin İnşası*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010

CAHM, Caroline, *Kropotkin and the Rise of Revolutionary Anarchism 1872-1886*, Cambridge University Press, Cambridge, 1989

CANTZEN, Rolf, *Daha Az Devlet Daha Çok Toplum*, (Çev. Veysel Ataman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015

CARTER, April, *The Political Theory of Anarchism*, Routledge & Kegan Paul, London, 1971

CHOMSKY, Noam, *Anarşizm Üzerine*, (Çev. Tamer Tosun), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2013

CİHANGİR, Adnan, "Aile", *Kavram Sözlüğü: Söylem ve Gerçek*, (Ed. Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2005, s.23-31

CLARK, John P; MARTIN, Camille (Ed.), *Elisa Reclus, Anarchy, Modernity: Radical Social Thought of Elisa Reclus*, Lexinton Books, 2004

CLARK, Samuel, *Living Without Domination: The Possibility of an Anarchist Utopia*, Ashgate Publishing, Hampshire, 2007

CROWDER, George, *Klasik Anarşizm*, (Çev. Sinan Altıparmak), Öteki Yayınevi, İstanbul, 2007

ÇAĞLA, Cengiz, *Siyaset Bilimi*, Bilge Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2017

ÇİÇEK, Atıl Cem; AYDIN, Selçuk, *Sivil İtaatsizlik ve Anarşizm*, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2018

ÇUBUKLU, Yaşar, *Özgürlükçü Düşüncenin Peşinde,* Metis Yayınları, İstanbul, 2003

ÇULHAOĞLU, Metin, *Sosyalizmde Devlet: Farklı Bir Yaklaşım Denemesi*, Gelenek Dergisi, Sayı:85, Eylül 2015

ÇÜÇEN, Kadir *Bilim Felsefesine Giriş*, Sentez Yayıncılık, Ankara, 2013

DAMİER, Vadim, *Kropotkin's Ideas and the International Anarchist Movement in the 1920s and 1930s*, Petr Alekseyevich Kropotkin, (Ed. I. I. Blauberg), Moscow: Rossen, 2012, s.266-299

DARWİN, Charles, *On the Origin of Species*, A Penn State Electronic Classic Series Publication, Pennsylvania State University, 2001

DEGEN, Hans Jürgen, "Önsöz", *Anarşizmin Bugünü: Tavırlar*, (Çev. Neşe Ozan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.9-11

DOLGOFF, Sam, (Der.), *Bakunin: Hayatı, Mücadelesi, Düşünceleri*, (Çev. Cemal Atilla), Kaos Yayınları, İstanbul, 1998

DURSUNOĞLU, İsmail, *Sosyal Darwinizm*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:6, Sayı:1, 2016, s.210-221

DÜRENMATT, Friedrich, *Büyük Romulus*, (Çev. Vural Ülkü), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977

DÜZ, Orhan, *Yarın Çok Güzel Olacak Mı?: Temel Metinlerle Anarşizm'in Dünü*, Dedalus Yayınları, İstanbul, 2012

EAGLETON, Terry, *Marx Neden Haklıydı?*, (Çev. Oya Köymen), Yordam Kitap, İstanbul, 2014

EROĞUL, Cem, *Devlet Nedir?*, Yordam Kitap, İstanbul, 2017

FERRETTI, Federico, *Anarchist geographers and feminism in late 19th century France: the contributions of Elisée and Elie Reclus*, Historical Geography, 2016, Cilt: 44, s.68-88

GALLAHER, Carolyn; DAHMAN, Carl T.; GİLMARTİN Mary vd, *Key Concept in Political Geography*, Sage Publications, London, 2009

GEMIE, Sharif, *Anarchism and Feminism: a historical survey*, Woman's History Review, 1996, 5:3, s.417-444

GODWİN, Barbara, *Using Political Ideas*, John Wiley & Sons, Ltd, 2007, Chicester

GOLDMAN, Emma, "Anarchism: What It Really Stands For?", *Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader*, (Ed. Alix Kates Shulman), Humanity Books, New York, 1998, s.61-78

GOLDMAN, Emma, "Prisons: A Social Crime and Failure?", *Red Emma Speaks: An Emma Goldman Reader*, (Ed. Alix Kates Shulman), Humanity Books, New York, 1998, s.332-347

GORDON, Uri, "Anarchism and Nationalism: On the Subsidiarity of Deconstruciton", *The Brill Companion to anarchism and philosophy*, (Ed.), N. J. Juns Brill, Publishers, Leiden, 2017, s.196-216

GOULD, Stephan Jay "Kropotkin Was No Crackpot", *Bully for Brontosaurus: Reflections in Natural History*, W.W.Norton, New York-London, 1992, s.577-604

GÖNÜL, Tayfun, *Anarşizm Nedir?*, Kaos Yayınevi, İstanbul, 2008

GÖZE, Ayferi, *Liberal, Marksiste, Faşist, Nasyonel Sosyalist ve Sosyal Devlet*, Beta Yayınları, İstanbul, 2005

GÖZE, Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2007

GRAHAM, Robert (Ed.), "Önsöz", *Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi: Anarşiden Anarşizme (MS.300-1939)*, (Çev. Nil Erata, Mustafa Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul, 2007, s.4-11

GRAHAM, Robert (Ed.), "Sonvillier Genelgesi", *Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi: Anarşiden Anarşizme (MS.300-1939)*, (Çev. Nil Erata, Mustafa Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul, 2007, s.149-151

GUERİN, Daniél, *Anarchism: From Theory to Practice*, (Trans. Mary Clopper), Monthly Review Press, New York, 1970

GÜL, Gizem, *Yaşamın Başlangıcı ve Oparin*, Madde, Diyalektik ve Toplum, Kasım 2018, Cilt 1, Sayı:4, s.323-328

GÜNÖR, Recep Batu, *Pytor Kropotkin'in Düşüncesinde Karşılıklı Yardımlaşmanın Önemi*, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt:9, Sayı:43, 2016, s.1241-1247

HARTMANN, Heidi, "Marksizmle Feminizmin Mutsuz Evliliği", (Çev. Gülşad Aygen), *Kadının Görünmeyen Emeği* (Haz. G. A. Savran, N. T. Demiryontan), Yordam Yayınları, İstanbul, 2012, s.157-198

HEYWOOD, Andrew, *Siyasi İdeolojiler*, (Çev. A. Bayram, Ö.Tüfekçi, H.İnanç vd.), Liberte Yayınları, İstanbul, 2013

ILGAZ, Turhan, "Anarşizm Anarşinin Antitezidir", *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, Sayı 11, Lotus Yayınları, Ankara, 2011, s.39-47

İNAM, Ahmet, "Khaoslu Anarşizm", *Düşünen Siyaset Düşünce Dergisi: Anarşizm*, Sayı:11, Lotus Yayınları, Ankara, 2002, s.29-39

KAHRAMAN, İhya, "Önsöz", Paul Lafargue, *Tembellik Hakkı: 1848 Çalışma Hakkının Çürütülmesi*, (Çev. İhya Kahraman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2017, s.17

KAMANN, Friederika "Feminizmin radikalleşmesi olarak anarko-feminizm", *Anarşizmin Bugünü*, Der. Hans-Jürgen Degen, (Çev. Neşe Ozan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1999, s.99-112

KAPANİ, Münci, *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, İstanbul, 2007

KARA, Umut, "Bu Uygarlık Yıkılmalı", *Türkiye'de Anarşizm: Yüz Yıllık Gecikme*, (Ed. Barış Soydan), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s.261-280

KARNIKER, Nadide, "Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç", *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2011, s.130-153

KAY, Ian Mc, (Ed), "Are We Good Enough?", *Direct Struggle Against Capital: A Peter Kropotkin Anthology*, AK Press, Oakland-Edinburgh, 2014, s.989-996

KAY, Ian Mc, (Ed), "Kropotkin's Ideas", *Direct Struggle Against Capital: A Peter Kropotkin Anthology*, AK Press, Oakland-Edinburgh, 2014, s.40-110

KAY, Ian Mc, (Ed), "Letter to Maria Isidine Goldsmith", *Direct Struggle Against Capital: A Peter Kropotkin Anthology*, AK Press, Oakland-Edinburgh, 2014, s.243-261

KISSACK, Terence, *Free Comrades: Anarchism and Homosexuality in the United States, 1895-1917*, AK Press, Oakland-Edinburgh, 2008

KİNNA, Ruth *Kropotkin: Reviwing the Classical Anarchist Tradition*, Edinburg University Press, 2016

KİNNA, Ruth, *Kropotkin's Theory of Mutual Aid in Historical Context*, International Review of Social History, 40(2), 1995, s.259-283

KOCH, Tom, *Prince Kropotkin: public health's patron saint*, *International Journal of Epidemiology*, Volume 43, Issue 6, December 2014, s.1681-1685

KORNEGGER, Peggy, "Anarchism: The Feminist Connection", *Quiet Rumours: An Anarcha-Feminist Reader*, (Ed. Dark Star), AK Press, Oakland, 2012, s.25-37

KROPOTKİN, *Anarşi: Felsefesi-İdeali*, (Çev. Işık Ergüden), Kaos Yayınevi, İstanbul, 2015b, (Orijinal Basım: 1887-1905 arası)

KROPOTKİN, *Anarşist Ahlak*, (Çev. Işık Ergüden), Kaos Yayınları, İstanbul, 2018b, (Orijinal Basım: 1889)

KROPOTKİN, *Bir Devrimcinin Anıları*, (Çev. Mazlum Beyhan), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015a, (Orijinal Basım: 1899)

KROPOTKİN, *Bir İsyancının Sözleri*, (Çev. İhya Kahraman), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2018d, (Orijinal Basım: 1885)

KROPOTKİN, *Conquest of Bread*, New York Vanguard Press, 2007, (Orijinal Basım: 1892)

KROPOTKİN, *Çağdaş Bilim ve Anarşi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2014, (Orijinal Basım: 1913)

KROPOTKİN, *Ekmeğin Fethi*, (Çev. Mazlum Beyhan), Agora Kitaplığı, İstanbul, 2015c, (Orijinal Basım: 1892)

KROPOTKİN, *Etik*, (Çev. Sinan Altıparmak), Öteki Yayınevi, İstanbul, 2018c, (Orijinal Basım: 1904-1905 arası)

KROPOTKİN, *Karşılıklı Yardımlaşma: Evrimin Bir Faktörü*, (Çev. Işık Ergüden-Deniz Güneri), Kaos Yayınları, İstanbul, 2018a, (Orijinal Basım: 1902)

KUÇURADİ, İoanna, *Çağın Olayları Arasında*, Ayraç Yayınları, Ankara, 1997

LAUGHLİN, Jim Mac, *Kropotkin and Anarchist Intellectual Tradition*, Pluto Press, London, 2016

MACKİNNON, Catharine, A, *Toward a Feminist Theory of State*, Harward University Press, 1989

MARSHALL, Peter, *Anarşizmin Tarihi: İmkansızı İstemek*, (Çev. Yavuz Alogan), İmge Kitapevi, İstanbul, 2019

MARX, Karl, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, (Çev. Sevim Belli), Sol Yayınları, Ankara, 1979

MARX, Karl; ENGELS, Friedrich, *Komünist Manifesto*, (Çev. Celal Üster, Nur Deriş), Can Yayınları, İstanbul, 2008

MARX, Karl; ENGELS, Friedrich, *Nüfus Sorunu ve Malthus*, (Çev. Oya Yaylalı), Sol Yayınları, Ankara, 1976

MAXİMOF, G. P., (Ed.) G. P, *The Political Philosophy of Bakunin: Scientific Anarchism*, Free Press of Glencoe, London, 1953

MERİÇ, Cemil, *Sosyoloji Notları ve Konferanslar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

METİN, Abdullah, "Anarşizm ve Bürokrasi", *Bürokrasi*, (Ed. Nail Öztaş), Nobel Yayıncılık, Ankara, 2019, s.137-154

MİLLER, Martin A. (Ed.), *P. A. Kropotkin, Selected Writings on Anarchism and Revolutions*, The M. I. T. Press, Cambridge-London, 1975

MİLSTEİN, Cindy, *Anarchism and Its Aspirations*, AK Press, Oakland, 2010

MORRİS, Brian, *Kropotkin: The Politics of Community*, PM Press, Oakland, 2018

MORLAND, Dave, "Anarşizm, İnsan Doğası ve Tarih", (Çev. Şen Süer Kaya), *21.yy Anarşizmi*, (Ed.J. Purkis, J. Bowen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1998, s.22-40

NEWMAN, Saul, *Bakunin'den Lacan'a Anti-Otoriteryanizm ve İktidarın Altüst Oluşu*, (Çev. Kürşat Kızıltuğ), Ayrıntı Yayınları, 2014

OVED, Ya'acov, *The Future Society According to Kropotkin*, Cahiers du Monde Russe et Soviétique, vol. 33, 1992, s.303-320

ÖKTEM, Niyazi; TÜRKBAĞ, Ahmet Ulvi, *Felsefe, Sosyoloji, Hukuk ve Devlet*, Der Yayınları, İstanbul, 2017

ÖNAL, Nevzat Evrim, *Burjuvanın İnsan Bencildir Tezinin Eleştirisine Doğru*, Madde, Diyalektik ve Toplum, 2018, Sayı:3, s.212-225

PAUL, Charles Kegan, *William Godwin: His Friends and Contemporaries*, Henry S.King&Co., London, 1876

PROUDHON, Pierre-Joseph, *Mülkiyet Nedir?*, (Çev. Devrim Çetinkasap), Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul, 2018

RİCHARDS, Venon, (Der.), *Malatesta: Hayatı ve Düşünceleri*, (Çev. Zühal Kiraz), Kaos Yayınları, İstanbul, 2018

RUSE, Michel "Evrimci Etiğin Savunusu", (Çev. Nermin Acar), *Evrimci Etiğin Temelleri*, (Haz. Jean-Pierre Changeux), Doruk Yayımcılık, İstanbul, 2002

SANCAKTAR, Caner, *Özyönetim Düşüncesi: Rousseau'dan Marx'a Özgürlük Arayışı*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015

SANCAR, Serpil, *Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti: Erkekler Devlet, Kadınlar Aile Kurar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014

SARGENT, Lyman Tower, *Contemporary Political İdeologies: A Comparative Analysis*, Wadsworth Cengage Learning, Belmont, 2009

SARICA, Murat, *Siyasal Düşünce Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1983

SHARMA, Rajenda K. *Demography and Population Problems*, Atlantic Publishers and Distributors (P) Ltd., New Delhi, 2007

SHUB, David, *Kropotkin and Lenin*, The Russian Review, Cilt:12, Sayı:4, 1953, s.227-234

SİLİER, Yıldız, *Özgürlük Yanılsaması: Marx ve Rousseau*, Yordam Kitap, İstanbul, 2016

STALİN, J.V., *Anarşizm mi Sosyalizm mi?*, (Çev. A. Fırat), Kor Kitap, İstanbul, 2017

ŞEN, Özgür, *Marx'ın Marksizmi*, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2018

ŞENEL, Alaeddin, *Din-Ahlak ve Saygı-Biat Üzerine Aykırı Yazılar*, Bilim ve Gelecek Kitaplığı, İstanbul, 2014

ŞENEL, Alaeddin, *İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal ve Düşünsel Yapıların Etkileşimi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1982

ŞENEL, Alaeddin, *İnsanlık Tarihi*, İmge Kitabevi, Ankara, 2006

ŞENEL, Alaeddin, *Siyasal Düşünceler Tarihi: Tarihöncesinde İlkçağda Ortaçağda ve Yeniçağda Toplum ve Siyasal Düşünüş*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 2017

TAYLAN, Ömer, *Anarşizmin Felsefi Kökenleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2014

THİELE, Paul, *Thinking Politics: Perspectives in ancient, modern and postmodern political theory*, Seven Bridges Press, New York, 2002

THOMAS, PAUL, *Marx ve Anarşistler*, (Çev. Devrim Evci), Ütopya Yayınevi, Ankara, 2000

TİMUÇİN, Afşar, *Düşünce Tarihi: Gerçekçi Düşüncenin Çağdaş Görünümü*, 3. Cilt, Bulut Yayınları, İstanbul, 2001

TODES, Daniel Phlip, *Darwin Without Maltus: The Struggle for Existence in Russian Evolutionary Thought*, Oxford University Press, 1989

TORUN, Yıldırım, *Klasik Anarşizm*, Savaş Yayınevi, Ankara, 2007

URHAN, Betül, "Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet", *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*, (Haz. Feryal Saygılıgil), Dipnot Yayınları, Ankara, 2016, s.121-151

UYGUN, Oktay, *Devlet Teorisi*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2015

UYGUN, Oktay, *Hukuk Teorileri*, On İki Levha Yayınları, İstanbul, 2017

ÜLGEN, Hilmi Ziya, *Ahlak*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2016

ÜNAL, Hüseyin, *İnsanlığa Karşı Suçlarda İnsanlık Ne Manaya Gelmektedir: Felsefi Bir Analiz*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:72, Sayı:1, 2014, s.555-570

VERGİN, Nur, *Siyasetin Sosyolojisi: Kavramlar, Tanımlar, Yaklaşımlar*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 2017

VİNCENT, Andrew, *Modern Political Ideologies*, Blackwell Publising, 2010

VOLİNE, "Anarşist Sentez", *Özgürlükçü Düşüncelerin Belgesel Bir Tarihi: Anarşiden Anarşizme (MS.300-1939)*, (Ed. Robert Graham), (Çev. Nil Erata, Mustafa Erdoğan), Versus Kitap, İstanbul, 2007, s.621-624

WARD, Colin, *Eylemde Anarşi,* (Çev. Deniz Güneri), Kaos Yayınları, İstanbul, 2000

WEHLİNG, Jason, "Anarchy in Interpretation: The Life of Emma Goldman, *Feminist Interpretations of Emma Goldman*, WEISS, Penny A.; KENSINGER, Loreta (Ed.), The Pennsylvania University Press, Pennsylvania, 2007, s.19-37

WOODCOCK, George, *Anarşizm: Bir Düşünce ve Hareketin Tarihi*, (Çev. Alev Türker), Kaos Yayınları, İstanbul, 2014

ZENKER, Ernest Victor, *Anarchism: A Criticism and History of the Anarchist Theory*, The Knickerbocker Press, Newyork and London, 1897

Zileli, GÜN, "Anarşizm", *Kavram Sözlüğü: Söylem ve Gerçek*, (Ed. Fikret Başkaya), Özgür Üniversite Yayınları, Ankara, 2005, s.31-45

Zileli, GÜN, "Anarşizm", *Anarşizme Kenar Notları*, Propaganda Yayınları, E-Kitap, 2016, s.49-64

Zileli, GÜN, "Işıklı: Bilim ve Politika", *Anarşizme Kenar Notları*, (Ed. Fikret Başkaya), Propaganda Yayınları, E-Kitap, 2016, s.375-383

Yararlanılan İnternet Siteleri

https://archive.org/details/anarchismcritici00zenkiala/page/178 (Erişim Tarihi: 05.08.2019)

https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-ethics-origin-and-development (Erişim Tarihi: 11.05.2019)

https://www.marxists.org/subject/science/essays/kropotkin.htm (Erişim Tarihi: 15.06.2019)

https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-the-state-its-historic-role (Erişim Tarihi: 02.08.2019)

https://theanarchistlibrary.org/library/petr-kropotkin-are-we-good-enough (Erişim Tarihi: 15.06.2019)

https://veganlik.org/cambridge-bilinc-deklarasyonu/ (Erişim Tarihi: 13.08.2019)

http://fcmconference.org/img/CambridgeDeclarationOnConsciousness.pdf (Erişim Tarihi: 13.08.2019)

https://theanarchistlibrary.org/library/voline-synthesis-anarchist (Erişim Tarihi: 13.08.2019)

https://gelenek.org/sosyalizmde-devlet-farkli-bir-yaklasim-denemesi/ (Erişim Tarihi: 15.09.2019)

https://www.marxists.org/subject/anarchism/cafiero/anarchy-communism.htm (Erişim Tarihi: 15.09.2019)

https://gelenek.org/sosyalizm-ve-devlet/ (Erişim Tarihi: 09.11.2019)

https://robertgraham.wordpress.com/2013/01/03/kropotkin-against-representation/ (Erişim Tarihi: 04.10.2019)